

JEZIK IN SLOVSTVO

letnik LXVI

številka 1

VSEBINA

UVODNIK ?

Razprave

Jerca Vogel
Kritična sporazumevalna zmožnost – osrednji koncept sodobnega pouka prvega jezika 3

Martina Ožbot
Odnos do jezika in dvojezičnosti pri dijakih na dvojezičnem italijansko-slovenskem območju v Italiji 17

Špela Sevšek Šramel
Potopisni žanri na prelomu 19. in 20. stoletja v slovenskem revijalnem tisku:
Slovenski pogled na »Srbski Pariz« 31

Janja Žmavc
Antična retorična perspektiva sporazumevalne zmožnosti kot potencial njenega sodobnega raziskovanja in poučevanja 43

Nina Lovec
Jezikovna sredstva za poudarjanje stavčnih elementov v revijah in-flight 57

Luka Horjak
Izgovor črke <l> kot jezikoslovno vprašanje do konca 19. stoletja 73

Andreja Dvornik
Analiza slovenskih izdaj slikanic *Svinjski pastir* Hansa Christiana Andersena z različnimi ilustratorji 89

Lea Vlahovič
Jezikovnostilistična primerjava dveh slovenskih prevodov Flaubertove *Madame Bovary* in vprašanje zastaranja prevodov 103

INTERVJU

Monika Kavalir 121

Ocene in poročila

Ana Rakovec
Michal Habaj, Dana Hučková idr.: Modernizmus v pohybe. 131

Abstracts 135

JEZIK IN SLOVSTVO

Volume LXVI

Number 1

TABLE OF CONTENTS

EDITORIAL

?

Discussions

Reviews and Reports

Abstracts

KRITIČNA SPORAZUMEVALNA ZMOŽNOST – OSREDNJI KONCEPT SODOBNEGA POUKA PRVEGA JEZIKA

Kritična sporazumevalna zmožnost je že od 2008 opredeljena kot eden osrednjih ciljev pouka slovenščine kot prvega jezika, a se v šolski praksi še ne uresničuje dovolj. Ker se zdi, da je eden od razlogov tudi nejasna definiranost tega pojma v slovenski jezikovni didaktiki, skuša prispevek opredeliti kritično sporazumevalno zmožnost. Pri tem izhaja iz pojma ključne zmožnosti in značilnosti kritičnega mišljenja ter kritično sporazumevalno zmožnost predstavi kot kompleksno zmožnost, ki se uresničuje kot preplet kognitivne, jezikovne in kontekstualne zmožnosti ter od govorca zahteva zavest o razmerju med jezikom in kulturo, metakognicijo in sprejemanjem etične oz. družbene odgovornosti.

Ključne besede: kritična sporazumevalna zmožnost, pouk prvega jezika, ključne zmožnosti, kognitivna, jezikovna in kontekstualna zmožnost

Ob družbenih spremembah, tehnološkem napredku in novih zahtevah, ki jih ta dogajanja postavljajo pred posameznika, je tudi v šolskem okolju vse večja zavest o tem, da zgolj funkcionalna zmožnost sporazumevanja posamezniku ne omogoča polnega sodelovanja v družbi. V jezikovni didaktiki je tako postalo eno osrednjih vprašanj, kako zasnovati pouk prvega/maternega jezika (J1), da bo upošteval spreminjanje časovnih, prostorskih in širših družbeno-kulturnih določilnic jezika in njegove rabe, učencem omogočil, da jih razumejo, presojujejo in spreminjajo ter da znanje ustvarjalno uporabljajo v novih kontekstih.

Okvir, ki zmore slediti tem izzivom, ponuja koncept kritične sporazumevalne zmožnosti. Ta je sicer že več kot desetletje umeščena tudi v splošne cilje učnega načrta za slovenščino tako v osnovni šoli (2018) kot v gimnaziji

(2008),¹ vendar so nekatere raziskave pokazale (Vogel 2015; Černivec 2017), da se kritičnost pri pouku jezika ne uresničuje dovolj. Eden od razlogov je po našem mnenju v nejasnem konceptu kritične sporazumevalne zmožnosti v slovenskem jezikovnodidaktičnem prostoru.

V članku smo si tako zastavili predvsem dva cilja:

1. ugotoviti, katere razsežnosti in sestavine sporazumevalne zmožnosti v J1 kot eni ključnih zmožnosti so pri pouku slovenščine poudarjene;
2. podlagi uveljavljenih opredelitev in značilnosti kritičnega mišljenja oblikovati za slovenski šolski prostor uporabno opredelitev kritične sporazumevalne zmožnosti.

1 Sporazumevalna zmožnost pri pouku slovenščine kot J1

Sporazumevanje v prvem jeziku je v evropskih dokumentih opredeljeno kot ena od ključnih zmožnosti, ki jih Weinert (2001: 53) opredeljuje kot »kompleksne sisteme znanja, prepričanj in akcijskih tendenc, ki se gradijo na podlagi dobro organiziranega področnega znanja, temeljnih spretnosti (strategij), posplošenih stališč in spoznavnih stilov«. Gre torej za zapleteno sestavo treh razsežnosti: spoznavne,² čustveno-vrednotenjske in akcijske. Hkrati jih opredeljuje kot značilnosti, ki jih je mogoče razvijati, pogoj za to pa sta na eni strani tudi sistemsko urejeno znanje (in ne le poznavanje posameznih, v konkretnem primeru aktualnih drobcev znanja), oblikovanje splošnejših in prenosljivih strategij (in ne le razvijanja spretnosti ob konkretnih primerih) ter vrednot, po drugi strani pa zmožnost kritičnega presojanja, ki omogoča premišljeno uporabo strategij na podlagi znanja in stališč.³ Ta trojnost bo v prispevku izhodišče za opredeljevanje sporazumevalne zmožnosti v J1 kot ene od sedmih ključnih zmožnosti.

Sporazumevalna zmožnost v J1 se v strokovni literaturi na splošno opredeljuje na dva načina: sintetično, s celostnim povzemanjem bistvenih oz. razločevalnih lastnosti kompleksne jezikovne dejavnosti; ali analitično, ko se poskuša v tej kompleksni celoti ob zavesti o medsebojni povezanosti in součinkovanju opredeliti njene posamezne sestavine. V pedagoški rabi sta pomembni obe opredelitvi, saj prva ohranja celostni pogled na sporazumevalno zmožnost in omogoča izpeljavo temeljnih ciljev, druga pa omogoča operacionalizacijo in konkretizacijo splošnih ciljev ob izbranih vsebinah in dejavnostih, s katerimi postopoma in kontinuirano kvalitetno dosegamo temeljni cilj.

¹ Katalogi znanj za srednje strokovne in poklicne šole so bili oblikovani prej in koncepta kritičnosti še ne izpostavljajo.

² V literaturi je sicer uveljavljen pojem kognitivna razsežnost. Zaradi prekrivanja s poimenovanjem ene od sestavin, tj. kognitivne sestavine, sporazumevalne zmožnosti v prispevku za razsežnost uporabljamo poimenovanje spoznavna.

³ Tridelnost ključne zmožnosti po Weinertu v slovenskem prostoru povzema Barica Marentič Požarnik (po Ivšek 2014: 29).

1. 1 Sintetične opredelitve sporazumevalne zmožnosti

Opredelitve sporazumevalne zmožnosti v slovenskem jezikovnodidaktičnem prostoru strnjeno predstavljata Marja Bešter Turk (2011) in Ljudmila Ivšek (2014). M. Bešter Turk (2011: 116) pravi, da je mogoče opredelitve tujih teoretikov povzeti v enotno trditev, da je sporazumevalna zmožnost »to, kar človek zna (ima na razpolago) za sporazumevanje (za opravljanje govornih dejanj) v raznih sporazumevalnih okoliščinah«. A natančnejša primerjava opredelitev Hymesa in Michaela Canala ter Merril Swain, na kateri se v pedagoškem prostoru najpogosteje sklicujemo, pokaže nekaj razlik. Hymes sporazumevalno zmožnost razume celotno in opozarja, da je pomembno, da ne ločujemo kognitivnih od nekognitivnih dejavnikov (Štefanc 2009: 63). Canale in Swain (1980) pa jo razumeta kot sintezo znanja in spretnosti, potrebnih za sporazumevanje, s čimer jo omejita na Weinertovo spoznavno razsežnost.

V didaktiki slovenščine kot J1 je opredeljevanje sporazumevalne zmožnosti splošno, brez omejevanja na spoznavno razsežnost, ter s tem bližje Hymesovemu razumevanju. Kunst Gnamuš (1984: 97) jo tako opredeljuje kot sestave »izbirnih pravil, ki povezujejo jezikovne zmožnosti z družbenimi dejavniki sporazumevanja«, Bešter Turk in Križaj pa kot »zmožnost kritičnega sprejemanja besedil raznih vrst ter zmožnost tvorjenja ustreznih, razumljivih, pravilnih in učinkovitih besedil raznih vrst« (Bešter Turk 2011; Križaj Ortar 2006; Bešter Turk in Križaj 2018).⁴ Celotno je sporazumevalna zmožnost v J1 opredeljena tudi v Evropskem referenčnem okviru (ERO) (2007: 4), in sicer kot zmožnost izraziti in interpretirati koncepte, misli, občutke, dejstva ter mnenja tako v ustni kot v zapisani obliki in na ustrezen ter ustvarjalen način sodelovati v sporazumevanju v vseh družbenih in kulturnih kontekstih.

Sintetične opredelitve, značilne za didaktiko J1, tako implicirajo upoštevanje več razsežnosti ključne zmožnosti, hkrati pa z vključevanjem družbenih razsežnosti nakazujejo možnost vključevanja različnih vlog jezika oz. besedila. Koliko se dejansko upoštevat večrazsežnost in koncept kritičnosti, pa razkrivajo šele analitične opredelitve.⁵

1. 2 Analitične opredelitve sporazumevalne zmožnosti

Že Kunst Gnamuš (1987: 159–162) v razčlembi sporazumevalne zmožnosti, s katero je postavila temelje razumevanju sporazumevalne zmožnosti v slovenskem prostoru, opredeljuje pet sestavin (delnih zmožnosti). To so:

- jezikovnostrukturalna ali slovnična, tj. zmožnost oblikovati slovnično pravilne stavke in povedi;

⁴ Ta opredelitev je tudi podlaga za oblikovanje učnih načrtov.

⁵ V opredeljevanju sporazumevalne zmožnosti natančneje primerjamo le definicije, ki so bistveno zaznamovale učne načrte za poučevanje slovenščine kot J1.

- semantična ali kognitivna, tj. zmožnost povezati izrek s pomenom;
- pragmatična, tj. zmožnost izbiranja istofunkcijskega oz. sopomenskega izraza za doseganje želenega učinka v danem družbenem kontekstu,
- metaforična ali ustvarjalna, tj. zmožnost oblikovanja glede na predvidljive povezave izraza s pomenom v tipičnih družbenih kontekstih presenetljivega, nekonvencionalnega sporočila oz. smisla;
- normativna, tj. zmožnost obvladovanja jezikovnih pravil, poznavanja sporazumevalnih načel in konvencij.

Kot temeljne sestavine je torej opredelila kognitivno, jezikovno (jezikovnostrukturna ali slovnična) in kontekstualno (pragmatična ter metaforična) zmožnost. Pri tem pa je v skladu z usmeritvijo obdobja, v katerem je njena opredelitev nastala, poudarila predvsem spretnosti in znanja, torej spoznavno razsežnost, ter knjižno zvrst jezika.

To opredelitev sta z novjšimi spoznanji dopolnjevali Križaj Ortar (2006) in Bešter Turk (2011). Po Bešter Turk⁶ (2011: 121–124) je tako sporazumevalna zmožnost sestavljena iz šestih delnih zmožnosti:

- motiviranosti za sporazumevanje;
- stvarnega/enciklopedičnega znanja;
- jezikovne zmožnosti, ki jo razume kot obvladovanje oz. znanje danega jezika in jo nadalje deli na:
  - poimenovalno/besedno/slovarsko,
  - upovedovalno/skladenjsko/slovnično,
  - pravorečno,
  - pravopisno zmožnost;
- pragmatične/slogovne/empatične zmožnosti;
- zmožnosti nebesednega sporazumevanja;
- metajezikovne zmožnosti, tj. teoretičnega znanja.

Z vidika posameznih sestavin sta avtorici v razumevanju jezikovne in pragmatične zmožnosti blizu O. Kunst Gnamuš, kognitivno pa razumeta nekoliko ožje – kot védenje o svetu, s čimer ni omogočeno vključevanje strategij tvorjenja in razumevanja besedila. Razumevanje sporazumevalne zmožnosti dopolnjujeta še z uvedbo zmožnosti nebesednega sporazumevanja, ki bi jo deloma lahko umestili v kognitivno/semantično, kadar gre za predvidljive, določene pomene, in deloma v kontekstualno, saj se nanaša na razumevanje vloge nebesednih sredstev v konkretnih kontekstih oz. vrstah besedil. Z vidika razsežnosti pa poleg spretnosti in znanja uvajata motivacijsko razsežnost, ki jo razumeta kot splošno motivacijo za sporazumevanje.

⁶ Opredelitve Križaj in Bešter Turk so usklajene in se dopolnjujejo, zato izhajamo iz časovno najnovejše.

Nekoliko drugačen analitični pogled na sporazumevalno zmožnost je ponudil ERO (2007: 4), ki je upošteval nove opredelitve ključne zmožnosti. Sestavine so po njem naslednje:

- Kognitivna zmožnost je zmožnost interpretiranja sveta in vzpostavljanja odnosov z drugimi, njen razvoj pa je neločljivo povezan z usvajanjem maternega jezika.
- Jezikovna zmožnost je zmožnost uporabe jezikovnega znanja, in sicer besednega (slovarskega), slovničnega, znanja o vlogah jezika in temeljnih vrstah besednega razumevanja.
- Pragmatična zmožnost je razumljena kot zavest o glavnih značilnostih različnih jezikovnih slogov in o spremenljivosti jezika ter sporazumevanja v različnih kontekstih.
- Poleg tega naj bi imel posameznik razvit »pozitiven odnos do sporazumevanja v maternem jeziku« (ERO 2007: 4), ki predvideva »pripravljenost na kritičen in konstruktiven dialog, spoštovanje estetskih kvalitete in željo, da bi jih dosegali, zavzetost oz. interes za sporazumevanje z drugimi«. Končno naj bi se zavedal, »da z jezikom vplivamo na druge«, zaradi česar naj bi imel razvito potrebo po družbeno odgovornem sporazumevanju.

Taka opredelitev v didaktiko J1 prinese štiri pomembne nove vidike. 1. V jezikovno zmožnost vključi besedilno zmožnost in s tem poudari potrebo po kontekstualizaciji ter celostnem pogledu na jezikovno dejavnost. 2. V pojmovanje sporazumevalne zmožnosti vključi vse tri razsežnosti, kot jih opredeljuje Weinert. Ob jezikovni, kognitivni in pragmatični zmožnosti je sicer še vedno v ospredju kognitivna razsežnost; ob zadnji sestavini pa se s splošnim pozitivnim odnosom do sporazumevanja v maternem jeziku oz. do maternega jezika kot takega podarja odnosa razsežnost. Ta se ob dialogu konkretizira kot pripravljenost na kritično in konstruktivno sporazumevanje, tj. kot akcijska razsežnost, ki je zajeta tudi v zavesti o vplivni moči jezika in pripravljenosti na družbeno odgovorno ravnanje. 3. Ob pragmatični zmožnosti poleg zavesti o glavnih značilnostih različnih jezikovnih slogov poudari tudi zavest o spremenljivosti jezika in sporazumevanja v različnih kontekstih, s čimer preseže osredotočenje na knjižni jezik. 4. V analitično opredelitev vključi pojem kritičnosti, čeprav ga povezuje le z dialoškim sporazumevanjem.

2 Kritičnost v sporazumevanju

Zavest o tem, da je sporazumevanje ne le individualna, temveč vedno tudi družbena dejavnost, je v središče postavila vprašanje, kako besedilo deluje v kontekstu kot najširšem družbeno-kulturnem okviru (O'Byrne 2018: 1).

Kot pravi Allan Luke (2000: 453), je že od začetka 90. let v Avstraliji funkcionalni koncept sporazumevalne zmožnosti doživljal številne očitke. Sociologi so opozarjali, da takšen model spodbuja tekmovalni individualizem; poststrukturalisti in teoretiki

feminizma so menili, da se zaradi poudarjanja posameznika oz. osebnega pogleda zmanjšuje razumevanje tega, kako diskurz oblikuje družbene odnose; sistemski funkcijski jezikoslovci so opozarjali, da zaradi poudarjanja »doživljanja«, osebne rasti in literarne pripovedi učenci iz najbolj ranljivih skupin ne usvojijo dovolj eksplicitnega znanja o tem, kako delujejo tipični žanri, ki so izraz intelektualne in politične moči, ter ne usvojijo strategij njihovega tvorjenja; kulturne in medijske študije pa so opozarjale na sistematično izpuščanje vizualnih besedil, besedil v novih medijih in v novih delovnih okoljih (Luke 2000: 453). Glede na odzive z različnih strokovnih in družbenih področij, ki so poudarjali različne koncepte kritičnosti, je pri neposrednem opredeljevanju kritičnega sporazumevanja in naloge šole pri njegovem razvijanju kljub izhajanju iz enakih pogledov prihajalo do zoževanja na več ravneh.

Tako Ian W. O'Byrne (2018: 1) opozarja, da je ena najpogostejših zmot tudi v šolskem prostoru enačenje kritične sporazumevalne zmožnosti s kritičnim vrednotenjem informacij, torej omejevanje na spoznavno vlogo jezika. Po drugi strani pa se številne opredelitve, ki izhajajo iz določenih, predvsem socioloških oz. družbenih paradig in teorij, usmerjajo v kolektivno povezovalno oz. identitetno ter vplivajnsko vlogo jezika.⁷ Sporazumevalna zmožnost v njih ne pomeni več toliko zmožnosti sodelovanja v obstoječi jezikovni praksi, temveč bolj zmožnost, ki nam omogoča uporabljati družbeni kapital v skupnosti (O'Byrne 2018: 1). Zato se v razredu spodbuja razpravo o tem, kaj želi besedilo doseči, katere ideologije so v njem predstavljene in kako ga lahko učenci uporabljajo na različnih družbenih področjih (Luke 2000: 454).

Potreba po razvijanju kritične ravni sporazumevalne zmožnosti se je izrazila tudi v slovenski didaktiki jezika. Tako je Vogel (2010) kot cilj izobraževanja v J1 opredelila razvito sporazumevalno zmožnost, ki vključuje funkcionalno in kulturno zmožnost ter ju nadgradi s kritičnim sporazumevanjem, pri katerem so udeleženci občutljivi tudi na širši kontekst, upoštevajo **čustvene/emotivne razsežnosti** ter se zavedajo potrebe po prizadevanju za načrtno presojanje na podlagi meril, preseganju čustvene ne-/naklonjenosti, predsodkov, ustaljenih perspektiv ter po razmisleku o lastnem sporazumevanju (metakogniciji), pa tudi lastne etične oz. družbene odgovornosti.

Celostna opredelitev sicer vključuje temeljne značilnosti kritičnega mišljenja in razsežnosti sporazumevalne zmožnosti in je lahko izhodišče za opredeljevanje splošnih ciljev pouka. Kako se te razsežnosti izražajo ob prepletu sestavin sporazumevalne zmožnosti oziroma kako jih preslikati v dejavnosti učencev, pa lahko opredeljuje le s sintetično opredelitvijo usklajena analitična opredelitev.

⁷ Po Oxfordski raziskovalni enciklopediji izobraževanja (*Oxford Research Encyclopedia of Education*) mednje spadajo denimo: feministične poststrukturalistične teorije, postkolonialne tradicije, kritična teorija ras, kritično jezikoslovje in kritična analiza diskurza, kulturne študije, kritična medijska pismenost, teorija LGBT, prostorsko ozaveščena pedagogika ter kritična sociolingvistika in lingvistična antropologija (2: 3).

2.1 Razsežnosti sporazumevalne zmožnosti v prvem jeziku

Vse od začetka 90. let 20. stoletja se je razumevanje razsežnosti sporazumevalne zmožnosti dopolnjevalo predvsem s treh vidikov: 1. s poudarjanjem metakognicije kot tiste dejavnosti, ki šele omogoča samostojno in odgovorno odločanje za jezikovno delovanje; 2. z upoštevanjem etičnosti kot korektiva ustreznosti oz. učinkovitosti; ter 3. z ozaveščanjem o potrebi po družbeno odgovornem delovanju.

Ko razpravljamo o kritični sporazumevalni zmožnosti, se tako:⁸

- spoznavna razsežnost nanaša na kognitivne, pragmatične, jezikovne spretnosti in strategije; na metaznanje oz. vedenje o svetu na splošno in o specifični temi, o jeziku, njegovih pravilih, besedilnih vzorcih in sistemu ter o družbeno-kulturnih razmerjih, jezikovnih različicah, sporazumevalnih načelih; pa tudi na metakognicijo o lastni ali tuji jezikovni dejavnosti, ki omogoča samokorekcijo oz. izboljšanje, prenos znanja v nove kontekste, samostojno usvajanje novega znanja oz. reševanje problemov;
- čustveno-vrednotenjska razsežnost se nanaša na splošno naravnost in čustveni ter vrednostni odnos tako do teme, načina njenega prikazovanja, do svoje vloge in naslovnika, kot do jezika na splošno in v vsej njegovi raznovrstnosti. Pri tem pozitivni odnos ne pomeni nekritičnega sprejemanja lastnega oz. znanega, temveč zavzetost za kritični razmislek o ustaljenih vzorcih in shemah;
- v akcijski razsežnosti pa poleg motivacijske sestavine, ki izhaja iz posameznikovih potreb, hotenj in želja ter je poudarjena v funkcionalnem modelu, dobiva enako pomembno vlogo moralna. To pomeni pripravljenost jezikovno delovati osebno in družbeno odgovorno.

2.2 Sestavine kritične sporazumevalne zmožnosti

Na podlagi opredelitev sporazumevalne zmožnosti v slovenski didaktiki J1 bi bilo mogoče govoriti o treh temeljnih sestavinah: kognitivni, jezikovni in pragmatični zmožnosti.

2.2.1 Kognitivna zmožnost

Kognitivno zmožnost Ulrich (2001: 10) opredeljuje kot zmožnost pojmovnega in logičnega urejanja in shranjevanja znanja in izkušenj ter njihovega povezovanja v nove mreže pri reševanju problemov. Pri tem še posebej kognitivno jezikoslovje (Hart 2016) in teorija (psihologije) komuniciranja (Ule 2005) poudarjata, da jezik ni avtonomni pojav, ki bi vključeval edinstvene, posebne kognitivne procese, temveč ga

---

⁸ Čeprav se razsežnosti prikazujejo analitično, večina avtorjev poudarja, da je mogoče ustrezno in odgovorno jezikovno delovanje le, če so vse razsežnosti usklajene, saj vplivajo druga na druga.

določajo enaki kognitivni procesi kot delovanje na drugih, nejezikovnih področjih: spomin, oblikovanje predstav, logično razmišljanje, zaznavanje (Hart 2016: 110–111). To pomeni, da lahko o kognitivni zmožnosti govorimo na dveh ravneh: na ravni splošnih kognitivnih procesov in na ravni sporazumevalnih strategij, prek katerih se ti procesi na specifične načine udejanjajo pri sporazumevanju.⁹

Splošne kognitivne zmožnosti, povezane s sporazumevanjem, Ule (2005: 54) umešča v širši pojem zaznavanja, ki zajema sprejemanje in selekcijo sporočil, njihovo kategoriziranje in organiziranje ter primarno interpretacijo. Pri tem je najpomembnejši kognitivni proces kategorizacija oz. razvrščanje sporočil po načelu podobnosti oz. stičnosti v kategorije (pojme, predstave)¹⁰, te pa umeščamo v kognitivne sheme, ki določajo naša predhodna pričakovanja. (Ule 2005: 56). Sheme so tiste, ki določajo, katere značilnosti bomo pripisali posameznemu pojmu in kaj bomo imeli za realno, predvsem pa nam omogočajo sklepanje, raziskovanje predpostavk, skritih vrednot, presojanje veljavnosti sklepov ..., tako da zaradi njih naše razumevanje presega neposredno dane informacije (prim. Ule 2005: 58).

Podobno izhodiščne kognitivne procese opredeljuje Hart (2016: 110), in sicer so to celostne predstave, ki jih povezuje predvsem z oblikovanjem shem; primerjava, ki je izhodišče za kategorizacijo in metafore; pozornost, ki določa, na kaj vse bomo pozorni in kako natančno bomo izbrane elemente razčlenili; in perspektiva, ki določa gledišče. Te splošne zmožnosti pa je Hart (2016: 110–111) neposredno povezal s strategijami sprejemanja in tvorjenja besedil:¹¹

- Celostna predstava je povezana s t. i. temeljno strukturo oz. zasnovo besedila. Pri oblikovanju zasnove izhajamo iz celostnega pogleda na kompleksno situacijo, na podlagi česar izberemo določeno shemo, scenarij, skript oz. določimo vrsto sporazumevalne situacije in vanjo umeščenega diskurza.
- Primerjanje izkušenj omogoča t. i. uokvirjanje. Z izbiro okvira govorec/poslušalec določi, katerim udeležencem in procesom bo pripisal večji pomen, kako bo oblikoval oz. razumel metaforične prenose, pa tudi, kako se bodo v izbranem okvirju pripisovale vrednostne konotacije in oblikovali zapleti. Odloči se torej, katero vlogo besedila bo poudaril in katera sporazumevalna načela bodo v ospredju.
- Zmožnost usmerjanja pozornosti je podlaga za izbiranje. To pomeni, da govorec izbere vidike (značilnosti) stvarnosti, ki jih bo vključil v predstavitev, in njihova medsebojna razmerja. Z vidika razumevanja in tvorjenja besedila gre torej za določanje bistvenih podatkov ter temeljnega pomenskega razmerja med njimi (prevladujoči način razvijanja teme).

⁹ SEJO (125) kot eno od splošnih zmožnosti opredeljuje deklarativno znanje oz. vedenje o svetu: »Usvajanje védenja o svetu je tesno povezano z usvajanjem maternega jezika, medtem ko se pri pouku tujega jezika pogosto zanašamo na to, da so učenci že usvojili zadostno znanje o jeziku.«

¹⁰ Kategorije so pomenske reprezentacije, v katere sprejmemo določene, tipične informacije.

¹¹ Pri tem poudarja, da je mogoče zmožnosti oz. strategije ločevati le analitično, v resnici pa se ob rabi jezika prepletajo in součinkujejo.

- Postavljanje v vloge izhaja iz perspektive, ki smo jo izbrali, oz. iz naše umestitve samih sebe ter drugih oseb oz. dejanj v prostor, čas in vlogo (Hart 2016: 112). Gre torej za določitev družbeno-kulturnega konteksta, iz katerega bomo izhajali, s katerim se bomo v izbrani vlogi oz. glede na status, ki nam ga pripisuje naslovnik, identificirali. Na podlagi teh odločitev poteka izbira vrste diskurza s funkcijskega, socialnega, žanrskega vidika, odločitev o objektivnosti in subjektivnosti ...

Za kritičnost je tako poleg tradicionalno opredeljenih kognitivnih spretnosti treba razvijati tudi prepoznavanje prevelike posplošenosti, tj. stereotipov in predsodkov, ter izogibanje njihovi uporabi pri sprejemanju/tvorjenju besedil; oblikovanje prožnih shem in prepoznavanje/uporaba netipičnih vzorcev; izogibanje neetičnemu in sovražnemu govoru v razmerju do naslovnika, sporazumevalne situacije, teme in vsebine. Ob opazovanju teh značilnosti govorec usvaja in pogloblja védenje, da je mogoče na stvarnost in njeno ubeseditev pogledati z različnih perspektiv, izbrati različne vidike in gledišča; da so diskurzivne prakse notranje raznolike ter da obstajajo vmesne različice. Usvojeno vedenje pa mora nadgrajevati z razmislekom o lastnih in tujih jezikovnih praksah, ki obsega po eni strani zavestno analizo okoliščin in svojega razmerja do njih; izbrane teme in svojega poznavanja snovi; izbranega diskurza, besedilnih vzorcev in njim ustreznih shem; prenosnika ter upoštevanja njegovih besednih in nebesednih sestavin; določitev osrednjega sporazumevalnega načela in upoštevanja načel v besedilu. Po drugi strani pa tudi razmislek o stereotipih in predsodkih, ki jih izraža besedilo, ter o možnostih za njihovo preseganje; določitev/zavestno izbiro morebitnih odstopanj od tipičnih vzorcev in predvidevanje/pojasnjevanje razlogov zanje, presojanje etičnosti ubesedenega in ubeseditve ter manipulativnosti.

Da bi na podlagi kritičnega razmisleka prepoznane pozitivne diskurzivne prakse uveljavljali v lastnem sporazumevanju in prek njih tudi spreminjali uveljavljene družbene prakse, za katere sodimo, da so neustrezne ter neetične, pa je nujno razvijati pozitiven odnos tako do splošnih vrednot sodobne družbe, kot so strpnost, kritičnost, ustvarjalnost, družbena dejavnost, kot do etične rabe jezika.

2.2.2 Jezikovna zmožnost

Jezikovna zmožnost je v analitičnih opredelitvah tradicionalno v ospredju. Pri tem sta bili natančno predstavljeni predvsem besedna ali poimenovalna zmožnost in skladenjska ali slovnična zmožnost, kot posebni sestavini pa še pravorečna/pravopisna ter metajezikovna zmožnost (Bešter Turk in Križaj 2018: 11). Te, tradicionalne sestavine je z vidika jezikovne strukture smiselno dopolniti z besedilno zmožnostjo kot zmožnostjo oblikovanja odstavkov in njihovega medsebojnega povezovanja v koherentno besedilo; z vidika ključne zmožnosti pa vključiti metakognitivno, čustveno-vrednotenjsko in akcijsko razsežnost, ki omogočajo kritični pogled.

Besedilna zmožnost se po Douglas (2015) nanaša predvsem na povezovanje povedi v višje besedilne strukture (zveze povedi, odstavke, vsebinske dele besedila in besedilo kot celoto). Pri tem je pomembno:

- da v skladu s predvidenim besedilnih vzorcem besedilo spnemo v zaokroženo in popolnjeno celoto;
- da povedi povezujemo v smiselne odstavke;
- da s povezovalci besedila jasno izražamo pomenska razmerja med odstavki ter večjimi segmenti besedila;
- da z načini navezovanja in napovedovanja jasno izražamo nanosnike, kar besedilu daje smiselnost;
- da kot tvorci poudarjamo informacije, ki jih želimo poudariti, ter da kot prejemniki razbiramo ne le podatke, temveč tudi poudarke, ki usmerjajo interpretacijo;
- da jasno izražamo oz. na podlagi jezikovnih sredstev razumemo, ali se predstavljajo trditve ali osebna stališča, ali se argumentirajo racionalno ali čustveno, ali so govorčeva lastna ali povzeta po drugih ... (Douglas 2015).

Za kritični pogled na jezik v njegovi družbeno-kulturni funkciji je poleg spretnosti in védenja potrebna metakognicija o rabi jezikovnih sredstev v konkretnem sporazumevalnem položaju. Ali, kot pravi Hart (2016: 110–111), treba se je zavedati, da je jezikovno enkodiranje vsakokratna konstrukcija, saj lahko isto situacijo, dogodek, entiteto, odnos z izbiro jezikovnih elementov predstavimo na različne načine. Za posameznikovo kompetentno sodelovanje v družbeni skupini je bistveno, da razume, kako ljudje z jezikom in drugimi simbolnimi orodji konstruirajo družbene situacije. V vsaki skupnosti namreč člani s tipičnimi sporazumevalnimi in jezikovnimi oblikami sporočajo družbene informacije. Slovnica in slovar sta tako za udeleženca sporazumevanja ključ do prepoznavanja družbene situacije, v kateri sporazumevanje poteka. (Ochs 2003: 108.)

2.2.3 Kontekstualna zmožnost

V slovenski jezikovni didaktiki je kontekstualna zmožnost večinoma opredeljena kot zmožnost izbire ustrezne jezikovne različice in elementov iz niza sopomenskih možnosti. Usmerjena je torej predvsem v konvencionalna razmerja med jezikom in kontekstom na izrazni ravni oz. v slogovno zmožnost, manj pa v razmerja na družbeno-kulturni ter na individualni ali psihološki ravni. Ker je bila slogovna zmožnost v jezikovni didaktiki natančneje opredeljena, bosta v središču pozornosti preostali dve.

Vpetost jezikovne dejavnosti v širši družbeno-kulturni kontekst je povzel Lemke (2003: 71), ki poudarja, da posameznik v svojem družbenem okolju usvaja tudi organizacijske vzorce jezikovnega sporazumevanja z drugimi. Sociolingvistična zmožnost se tako udejanja prek izbire jezikovnih zvrsti, žanrov in diskurzivnih praks

oz. jezikovnih vzorcev, sprejemljivih za tipično družbeno/kulturno določeno vlogo, ki jo je prevzel govorec. Prvi pogoj za zavestno izbiro ustreznih možnosti je vedenje o tem, kako se z jezikom oz. jezikovnimi konvencijami izražajo ustaljeni medosebni odnosi (tudi odnosi moči in solidarnosti), vrednote, stališča ter prepričanja, ki so povezani z družbenimi dejavniki, in kakšna so razmerja med različnimi zvrstmi z vidika njihove vloge v širšem družbenem okviru ter v posameznikovem življenju. Vendar pa za kritično zmožnost ne zadoščata le znanje in neozaveščen pozitivni ali negativni odnos, temveč je potrebna metakognicija o tem, katere vrednote, prepričanja, vrednostni sistemi, družbena razmerja, stereotipi in predsodki so vkomponirani v sporazumevalne vzorce; razmislek o tem, ali so z jezikom izražena družbena razmerja moči etično upravičena, in če niso, kako jih nadomestiti z ustrežnejšimi, čeprav manj konvencionalnimi. Brez ozaveščanja odnosa med jezikovnimi zvrstmi in elementi ni mogoče preseči nekritičnega sprejemanja ali odklanjanja bodisi knjižnega jezika bodisi posameznih neknjižnih zvrsti, predvsem pa ne razvijati pozitivnega odnosa do družbeno odgovorne rabe jezika ter odklonilnega odnosa do sovražnih jezikovnih praks.

Dejansko izbiro in razumevanje vzorcev pa, kot poudarja Ule (2005: 74), osmišlja šele posameznikova pragmatična zmožnost, tj. individualna interpretacija sociolingvističnih in jezikovnoslogovnih okvirov, ki poteka na podlagi poznavanja družbenih konvencij in sistemskih možnosti, a tudi ob upoštevanju lastnih izkušenj, predvsem pa stališč, motivacije, vrednot, prepričanj ... Kritični govorec pri tem ustaljenih vzorcev ne prevzema nereflimirano, ampak se zaveda svoje odgovornosti in je motiviran za analiziranje razmerja med jezikom, ki ga je/bo izbral, in konkretnimi okoliščinami ter je pripravljen prevzeti posledice svojega delovanja.

Kontekstualno zmožnost lahko torej opredelimo kot način, na katerega kontekstualno osmišljeno in kritično reflektirano uporabljamo jezik v njegovi družbeno- in osebnoidentitetni vlogi ter z njim izražamo vedenje, misli, ideje, sodbe in stališča določene (mikro)kulture.

3 Sklep

Kritično sporazumevalno zmožnost v J1 lahko sintetično opredelimo kot zmožnost, ki funkcionalno in kulturno zmožnost nadgrajuje z značilnostmi kritičnega mišljenja. To pomeni, da mora govorec J1 poleg razumevanja vloge in pomena jezikovnih elementov v konkretni govorni situaciji ter oblikovnih, pomenskih in funkcijskih razmerij med elementi znotraj jezikovnega sistema razumeti tudi, kako jezik in njegovo lastno jezikovno vedenje, prepričanja, vrednotenje ter temeljne predpostavke sooblikujeta družba in kultura ter kakšno je razmerje med jezikom in družbeno močjo. Motiviran je za analizo razmerja med jezikom, kulturo in posameznikom na različnih ravneh, s postavljanjem v različne vloge in sprejemanjem različnih perspektiv. Pri tem pa se zaveda, da lahko refleksija poteka le na podlagi znanja, povezanega v prožne sheme in umeščenega v kompleksen sistem, ter je pripravljen

na podlagi kritične refleksije svoje jezikovne vedenje in odnose tudi spreminjati, če je to potrebno.

V šoli je mogoče takega govorca podpirati le, če se razvijanje sporazumevalne zmožnosti pri pouku uresničuje večrazsežnostno: skozi spoznavno (spretnosti, znanje in metakognicijo), čustveno-vrednotenjsko in akcijsko (motivacijsko-moralno) razsežnost; ter kot preplet medsebojno učinkujočih delnih zmožnosti oz. sestavin: kognitivne, ki sestoji iz splošnih in diskurzivnih kognitivnih zmožnosti, jezikovne, ki sestoji iz poimenovalne, slovnične, tvarne ter besedilne zmožnosti, in kontekstualne, ki sestoji iz sociolingvistične, pragmatične ter slogovne zmožnosti.

Literatura

Bešter Turk, Marja, 2011: Sporazumevalna zmožnost – eden izmed temeljnih ciljev pouka slovenščine. *Jezik in Slovstvo* 56/3–4. 111–130.

Bešter Turk, Marja in Križaj, Martina, 2018: *Jezikovni pouk: Čemu, kaj in kako?* Ljubljana: Rokus Klett.

Canale, Michael in Swain, Merrill, 1980: Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied Linguistics* 1/1. 1–47.

Černivec, Manca, 2017: *Modeli pouka slovenskega jezika kot prvega/maternega jezika v slovenskih gimnazijah. Magistrsko delo.* Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

European reference framework: Key competencies for lifelong learning. Luksemburg: Urad za publikacije Evropske unije. 2007.

Douglas, Yellowless, 2015: *The reader's brain: How neuroscience can make you a better writer.* Cambridge: Cambridge University Press.

Hart, Christopher, 2016: *Discourse, grammar and ideology: Functional and cognitive perspectives.* Bloomsbury Academic.

Ivšek, Ljudmila, 2014: *Konceptualizacija sporazumevalne zmožnosti v slovenščini kot ključne kompetence. Doktorska disertacija.* Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

Križaj Ortar, Martina, 2006: Učenčeva sporazumevalna zmožnost v slovenščini. *Vzgoja in izobraževanje* 37/1. 69–71.

Kunst Gnamuš, Olga, 1984: *Govorno dejanje – družbeno dejanje.* Ljubljana: Pedagoški inštitut Univerze Edvarda Kardelja.

Kunst Gnamuš, Olga, 1987: Razsežnost in struktura jezikovne kompetence. *Sodobna pedagogika* 38/3–4. 158–165.

Lemke, Jay L., 2003: Language development and identity: Multiple timescales in the social ecology of learning. Claire Kramsch (ur.): *Language acquisition and language socialization.* London, New York: Continuum. 68–87.

Luke, Allan, 2000: Critical literacy in Australia: A matter of context and standpoint. *Journal of Adolescent and Adult Literacy*. 43. 448–461. (Dostop 19. 1. 2020 na <https://www.researchgate.net/publication/43487602>.)

O'Byrne, W. Ian, 2018: *What is critical literacy in education?* (Dostop 7. 2. 2020 na <https://wiobyrne.com/critical-literacy/>.)

Ochs, Elinor, 2003: *Becoming a speaker of culture*. Claire Kramsch (ur.): *Language acquisition and language socialization*. London, New York: Continuum. 99–120.

Štefanc, Damijan, 2009: *Kompetence kot temelj kurikularnega načrtovanja v obveznem splošnem izobraževanju. Doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

Ule, Mirjana, 2005: *Psihologija komuniciranja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Ulrich, Winfried, 2001: *Didaktik der deutschen Sprache*. Stuttgart: Ernst Klett Verlag.

Vogel, Jerca, 2010: *Zmožnost kritičnega sporazumevanja kot temeljni cilj jezikovnega izobraževanja v šoli*. Ivšek, Milena (ur.): *Pot k jezikovni politiki v izobraževanju*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo. 106–135.

Vogel, Jerca, 2015: *Kultura v sporazumevanju – presežek ali »nujni pogoj«?* Orel, Mojca (ur.): *Sodobni pristopi poučevanja prihajajočih generacij. Zbornik prispevkov*. Polhov Gradec: Eduvision. 98–113.

Weinert, Franz E., 2001: *Concept of competence: A conceptual clarification*. Rychen, Dominique Simone in Salganik, Laura Hersh (ur.): *Defining and Selecting Key Competencies*. Göttingen: Hogrefe & Huber Publishers. 45–65.

ODNOS DO JEZIKA IN DVOJEZIČNOSTI PRI DIJAKIH NA DVOJEZIČNEM ITALIJANSKO- SLOVENSKEM OBMOČJU V ITALIJI

Članek prinaša rezultate raziskave, izvedene s pomočjo vprašalnika, med dijaki slovenskih in italijanskih državnih srednjih šol na dvojezičnem območju v Gorici in Trstu. Med obema glavnima narodnostnima skupnostma, italijansko kot večinsko in slovensko kot manjšinsko, je v zadnjih letih mogoče zaznati spremenjene odnose, kar se med drugim kaže tudi v večjem zanimanju večine za jezik in kulturo manjšine. Iz ankete, ki se je osredotočila na tri sklope vprašanj (jezikovna identiteta dijakov, predstave o idealni jezikovni situaciji, stališče o dvo- in večjezičnosti), izhaja, da je v stališčih dijakov slovenskih in italijanskih šol več podobnosti kot razlik, saj se tako eni kot drugi zavedajo pomembnosti znanja jezikov in vrednosti dvojezičnosti, pri čemer so razmišljanja dijakov slovenskih šol konkretnjša, saj bistveno neposredneje občutijo potrebo po zastopnosti manjšinskega jezika v domačem prostoru. Nekatere stereotipne predstave o Drugem še naprej obstajajo, a slika, ki se izrisuje, kaže na odprtost in zanimanje za Drugega.

Ključne besede: italijansko zamejstvo, slovenske in italijanske državne srednje šole, dvojezičnost, odnos do jezika, slovenščina in italijanščina

1 Uvodna opazanja

Eno od številnih zgodovinskih evropskih dvojezičnih narodnih skupnosti tvorijo Slovenci v italijanskem zamejstvu, na vzhodnem delu dežele Furlanija Julijska Krajina, natančneje v treh izmed njenih štirih pokrajin: tržaški, goriški in videmski.¹ Slovenska avtohotna narodna skupnost, ki naj bi po nekaterih ocenah danes štela okrog

---

¹ Prispevek je nastal s pomočjo finančnih sredstev Javne agencije za raziskovalno dejavnost RS v okviru programske skupine P6–0218 Teoretične in aplikativne raziskave jezikov: kontrastivni, sinhroni in diahroni vidiki.

80 000 pripadnikov,² je čezmejna skupnost, saj predstavlja najskrajnejši zahodni del slovenskega etničnega kontinuum, ki nadaljuje slovensko poselitev v matični državi. Podobne čezmejne primere zgodovinskih dvojezičnih narodnih skupnosti najdemo na primer tudi na Južnem Tirolskem (z nemško govorečo skupnostjo v Italiji), v južnem Schleswigu (z dansko govorečo skupnostjo v Nemčiji) in v Transilvaniji (z madžarsko govorečo skupnostjo v Romuniji) ter številnih drugih okoljih. Ena od posebnosti slovenske skupnosti v Italiji je to, da gre za slovensko skupnost na ozemlju, ki je v upravno-političnem smislu danes romansko. To pomeni, da je za ozemlje, ki ga naseljujejo Slovenci v Italiji, značilen romansko-slovenski jezikovni (in kulturni) stik, podobno kot še na nekaterih območjih v svetu, ki pa niso zelo številna – npr. v italijanski deželi Molise, kjer že stoletja živi hrvaška skupnost, ali v južnoameriških diasporah, kjer razne slovenske skupnosti prihajajo v stik z večinskimi romanskimi prebivalstvom. Okoliščine Slovencev v zamejstvu so seveda zelo drugačne, čeprav so jezikovni pojavi, ki jih lahko tam opazujemo, pogosto izrazito podobni jezikovnostičnim pojavom v omenjenih skupnostih. Po drugi strani pa se zaradi zgodovinskih in prostorskih danosti, ki so omogočale (in v pomembni meri še zmeraj omogočajo), da zamejski Slovenci enako kot Slovenci v matici sooblikujejo življenje slovenske narodne skupnosti kot celote, ta skupnost precej razlikuje od tistih slovenskih skupnosti zunaj Slovenije, ki niso v neposrednem ozemeljskem stiku z matico.

Toda dejstvo je, da je meja, ki formalno še zmeraj obstaja, vse od propada Avstro-Ogrske ob koncu prve svetovne vojne in od podpisa rapalske pogodbe leta 1920, s katerim je slovensko zamejstvo postalo del Kraljevine Italije in zatem njene današnje naslednjice Republike Italije, zarezala v slovenski etnični prostor in ga razdelila, s čimer je bilo ozemlje tržaške, goriške in videmske pokrajine ločeno od glavnine slovenskega prostora. Tako je slovenska skupnost v Italiji v radikalnejšem smislu postala manjšinska narodna skupnost, slovenščina pa v radikalnejšem smislu manjšinski jezik. Pred tem, v času habsburškega cesarstva, so bili Slovenci nedvomno prav tako manjšina (enako kot npr. Italijani, živeči v monarhiji), toda manjšina znotraj velike večnacionalne državne tvorbe, kakršna je bila Avstro-Ogrska, ne pa znotraj nacionalne države, kakršna je bila Kraljevina Italija in kakršna je zdaj Republika Italija. Kot je v takšnih okoliščinah neizogibno, so se z novim manjšinskim statusom pojavile nove težave in izzivi, ki so bili še posebej hudi v času fašizma, pa tudi pozneje, v desetletjih po drugi svetovni vojni, ko so bile politične in ideološke delitve med Italijo kot državo, kjer je naseljena slovenska manjšina, in Jugoslavijo kot matično državo naroda, ki mu ta manjšina pripada, še posebej močne. Slovenska manjšinska skupnost in italijanska večinska sta tako desetletja dolgo živeli pretežno vzporedni življenji z malo medsebojnih stikov, razen seveda na ravni zasebnih odnosov. V pravnem pogledu je bila manjšina sicer priznana z londonskim sporazumom, podpisanim leta 1954, na splošni ravni pa je bila formalno skupaj z drugimi narodnimi manjšinami v Italiji zaščiteni že prej, saj italijanska ustava, ki je stopila v veljavo leta 1948, v 6. členu izrecno omenja varstvo narodnostnih

² Glede različnosti podatkov o številu pripadnikov slovenske skupnosti v Italiji gl. Bajc (2017: 31–32).

manjšin. Zaveza o zaščiti se je ponovila v osimskih sporazumih leta 1975, vendar v medsebojnih odnosih med večino in manjšino posebnega napredka ni bilo.

Videti pa je, da je v zadnjih desetletjih prišlo do občutnih sprememb in da se je položaj slovenske manjšine spremenil tako na formalni kot na neformalni ravni. Na formalni ravni sta pomembna Zakon št. 482 iz leta 1999, ki se nanaša na zaščito narodnostnih manjšin v Italiji, in dve leti poznejši Zakon št. 38, ki posebej zadeva zaščito slovenske manjšine. Na neformalni ravni pa je zdaj mogoče opaziti bistveno več sodelovanja med obema skupnostma, predvsem pa novo zanimanje večinske skupnosti do manjšinske skupnosti in njenega jezika ter kulture. Razlogov za tovrstne spremembe je verjetno precej in izhajajo tako iz lokalnega kot iz širšega, morda celo globalnega, okvira. Med najmočnejšimi katalizatorji sprememb je zagotovo padec komunizma v vzhodni Evropi konec 80. in v začetku 90. let 20. stoletja. Za številne člane večinske italijanske skupnosti je ta zasuk omogočil bolj odprt pogled na manjšino, ki spričo nove relativizacije političnih in ideoloških delitev ni bila več nujno občutena kot »eksotična« in pripadajoča nekemu drugemu svetu.

Drug dogodek, ki je tudi pripomogel k zблиževanju večinske in manjšinske skupnosti, je bil vstop Slovenije v Evropsko unijo leta 2004, ki je prav tako prinesel možnost spremenjene perspektive. Slovenska manjšina ni bila več videna zgolj v svoji drugačnosti v razmerju do večinske skupnosti in očitno je bilo drugačno gledišče nekaj, kar je prispevalo k zблиževanju med obema narodnostnima skupnostma in predvsem k povečanju zanimanja večinske skupnosti do manjšine.

2 Spremenjene razmere: zanimanje za Drugega

Spremenjen odnos italijanskih sodržavljanov do zamejskih Slovencev – predvsem na Tržaškem in Goriškem³ – se kaže na raznih področjih, med drugim pri zanimanju za slovensko kulturo in jezik. Kar zadeva prvo, velja omeniti okrepljen interes za slovenska književna dela v italijanskem prevodu, ki sicer še vedno pogosto izhajajo pri lokalnih založnikih, kot sta npr. tržaški *comunicarte* (npr. s prevodi Bartola, Cankarja in Jančarja) in videmski *Bottega Errante Edizioni* (npr. z italijanskim tekstom Dušana Jelinčiča), vendar pospešeno. Tudi italijanski avtorji, ki govorijo o Trstu (npr. Diego Marani z romanom *Sinje mesto*, orig. *La città celeste* (2021), in Pietro Spirito z zgodovinskim esejem *Ljudje iz Trsta*, orig. *La gente di Trieste* (2021)), v svojih leposlovnih in neleposlovnih delih Slovence vse bolj razumejo kot pomemben element tega prostora, medtem ko je bila prej kulturna izmenjava precej omejena (Ožbot 2014). Tudi Boris Pahor, sam Tržačan in danes verjetno v Italiji najbolj znan slovenski avtor, je bil do 90. let 20. Stoletja s svojimi deli v domačem

³ Spremembe so manj opazne na Videmskem, kjer ostaja položaj slovenske manjšine in slovenskega jezika precej specifičen in ne zelo spodbuden, in sicer tako zaradi številčne šibkosti in geografske razdrobljenosti manjšine kot tudi zaradi težav nekaterih njenih pripadnikov s slovensko identiteto. Pozitivna izjema je dvojezična državna šola v Špetru, znotraj katere že več kot desetletje deluje tudi nižja srednja šola, medtem ko sta pred tem, od 80. let dalje, obstajala le vrtec in osnovna šola. O vlogi dvojezične šole v Špetru in ohranjanju jezika glej Mezgec (2017).

tržaškem (kot tudi širšem italijanskem) prostoru skoraj brez odmeva. Dejansko pa se do pred nekaj desetletji tudi Slovenci – če naj sklepamo po prevodih – nismo prav veliko zanimali za italijansko tržaško književnost, ki jo predstavljajo npr. Italo Svevo, Scipio Slataper in Umberto Saba ter pozneje Claudio Magris; do preboja je tudi na tej strani prišlo v zadnjih desetletjih medsebojnega zblizanja (prim. Ožbot 2006).

Tudi glede zanimanja za slovenščino so opazne precejšnje spremembe, saj se je na raznih tečajih uči več italijanskih soživiljanov iz Furlanije Julijske Krajine kot kdajkoli prej, poseben pojav pa so slovenske državne šole, v katere se v opaznem številu vpisujejo otroci italijanskih staršev, ki iz družinskega ali domačega okolja ne znajo slovensko in se tega jezika želijo naučiti v šoli, kar je po svoje spodbuden odraz odnosa do slovenščine pri večinski skupnosti ali vsaj njenem delu. Po drugi strani pa je takšna situacija za otroke, ki prihajajo iz slovenskih ali iz mešanih družin in ki so dvojezični, lahko poseben izziv, saj obstaja velika možnost, da se bo slovenščina uporabljala le še pri pouku, medtem ko bo sicer pri druženju med odmori in morda tudi zunaj šole kot skupni jezik prevladala italijanščina. Razlog je preprosto v tem, da jo obvladajo tako otroci iz italijanskih družin kot tisti iz slovenskih in mešanih, zato italijanščina zlahka predstavlja skupni kod, medtem ko je znanje slovenščine pri obeh skupinah otrok večinoma povsem neuravnovešeno, tako da je ta jezik za sprotno učinkovito in sproščeno komunikacijo v danih okoliščinah lahko manj prikladen (Grgič, Kosic in Pertot 2020: 71–74; prim. Grgič 2019: 133).

Vzporedno z zanimanjem italijanske večinske skupnosti za slovensko manjšino, njeno kulturo in jezik pa je v zadnjih desetletjih opazna tudi okrepljena strokovna refleksija znotraj same manjšinske skupnosti, s posebnim ozirom na vprašanih jezika, njegovega statusa, načrtovanja in njegove odpornosti na šibitvene okoliščine, ki so neizogibno značilne za večino manjšinskih situacij po svetu. Med tovrstno razmeroma bogato strokovno produkcijo naj omenimo dela Maje Mezgec (2012), Matejke Grgič (2016), Matejke Grgič, Marianne Kosic in Susanne Pertot (2020) pa tudi večavtorski pregled, kot ga ponuja delo Norine Bogatec in Zaire Vidau (2017), ki je na voljo tudi v italijanski različici (Bogatec in Vidau 2016)⁴ in ki poleg jezika obravnava še mnoge druge vidike slovenske prisotnosti v Furlaniji Julijski krajini. Poleg raziskovalcev, ki izhajajo iz slovenske (zamejske) skupnosti, je med proučevalci dvojezične jezikovne situacije v zamejstvu tudi nekaj italijanskih kolegov. Npr. že leta 1998 in nato 2007 sta tržaški raziskovalki Marina Sbisà in Patrizia Vascotto objavili razpravo o imaginariju mesta Trst pri italijanskih in slovenskih šolajočih se otrocih (Sbisà in Vascotto 1998, 2007). Poleg sociolingvističnih raziskav je bilo opravljenih tudi nekaj analiz jezikovnostičnih pojavov (npr. Ožbot 2009, 2015), deloma tudi s sociolingvističnimi implikacijami.

⁴ Dve deli (Bogatec in Vidau (2016); Grgič, Kosic in Pertot (2020)), ki sta bili namenjeni italijanskemu bralstvu, sta izšli pri rimskih založbah, ki sta znani na nacionalni ravni in ki imata dobro distribucijsko mrežo. To morda kaže na širše zanimanje večinskega naroda skupnost Slovencev v Italiji.

3 Odnos do jezika

Kot sledi iz več razprav (Grgič, Kosic in Pertot (2020); Grgič (2020)), je ena pglavitnih težav slovenščine v zamejstvu njena omejena raba, predvsem pri mladih, kjer je pogosto omejena na nekatera področja, zvrsti in situacije. Slovenščina zato nima vloge maksimalno funkcionalnega jezika, ki bi ga njegovi govorniki, tudi mlajši, spontano uporabljali v vsakršnih komunikacijskih situacijah. Če ni dovolj priložnosti, potrebe ali želje po rabi manjšinskega jezika, je povsem mogoče, da bo ta sčasoma odstopil mesto večinskemu jeziku in postal predmet erozije, fosilizacije in folklorizacije (Grgič 2020: 122).

Eden od mogočih pokazateljev vitalnosti jezika je med drugim njegovo dojetje pri govornikih, vključno z mlajšimi, katerih jezikovna identiteta se še bistveno oblikuje in ki se lahko še celo *preoblikuje* – v s stališča manjšinske skupnosti zeleno ali neželeno smer. Odnos do jezika lahko nudi relevanten uvid v stanje, lahko pa tudi nakaže, kakšna bi utegnila biti usoda jezika v prihodnosti, saj je znano, da je na osnovi odnosa do jezika mogoče predvideti sociolingvistično obnašanje govorcev, vključno s trdnostjo njegove rabe in njegovim morebitnim opuščanjem (prim. Fishman 1969; Ladegaard 2000: 229). Odnos do jezika (*language attitude*) je predmet proučevanja številnih študij, ki zadevajo večinoma dvo- in večjezična okolja, kjer se naravno vzpostavlja diferenciacija med stališčem govorcev (še posebej, kadar so ti pripadniki manjšine) do njihovega lastnega/njihovih lastnih in drugega/drugih jezikov, s katerim(i) stopajo v stik (gl. npr. Garrett, Coupland in Williams 2003; Hawkey 2018; O'Rourke 2011; Percy in Davidson 2012). Tovrstne študije pogosto opravljajo raziskovalci, ki so tudi sami člani manjšinske skupnosti, saj je večina, kot je razumljivo, za manjšinska vprašanja manj dovzetna, kljub izjemam, kot je za slovensko tržaško zamejstvo že omenjena raziskava Sbise in Vascotta (2007).

3.1 Raziskava o odnosu do jezika med dijaki

Za raziskovanje odnosa do jezika predstavlja zanimivo in relevantno populacijo šolajoča se mladina kot potencialna nosilka novega ali vsaj drugačnega odnosa do jezika v primerjavi s starejšimi generacijami in kot tista skupina znotraj manjšinske (in tudi znotraj večinske) skupnosti, ki bo ključno sooblikovala dejanski položaj jezika in prispevala k njegovi vitalnosti (ali obratno) v prihodnosti. V okviru pričujoče študije je bila opravljena raziskava v nekaj slovenskih in italijanskih državnih srednjih šolah v Gorici in Trstu. Nekaterim njihovim učiteljem (večinoma slovenščine, italijanščine ali drugih jezikov)⁵ je bil poslan elektronski vprašalnik skupaj s prošnjo, da ga posredujejo svojim dijakom in da ga ti izpolnijo. Na

⁵ Za odzivnost in sodelovanje se najlepše zahvaljujem goriškim in tržaškim profesoricom Majdi Bratina, Eleonori Kolar, Alenki Štoka in Barbari Zlobec, s katerimi sem bila v stiku neposredno, ter Giuseppeju Cingolaniju, Sari Černic, Tanji Devetak, Nevi Klanjšček in Tamari Visintin, ki so priskočile na pomoč s prijaznim posredovanjem Majde Bratina. Hvala tudi vodstvu v raziskavo vključenih šol in predvsem vsem sodelujočim dijakom.

slovenske šole je bil poslan vprašalnik v slovenščini, na italijanske pa v italijanščini. Pri anketiranju so sodelovale naslednje slovenske šole: Tehniški zavod Jurij Vega, Tehniški zavod Žiga Zois, Znanstveni licej Simon Gregorčič, Humanistični licej Simon Gregorčič, Klasični licej Primož Trubar (vse iz Gorice) in Državni tehniški zavod Žiga Zois, Humanistični licej France Prešeren, Klasični licej France Prešeren (iz Trsta) in italijanski šoli Liceo linguistico Scipio Slataper iz Gorice in Liceo linguistico Francesco Petrarca iz Trsta. Dijaki, ki so sodelovali v raziskavi, so bili stari med 14 in 19 let; povprečna starost je znašala 16,07 let v slovenskih šolah in 17,49 v italijanskih šolah. V slovenskih šolah je bilo 43 % sodelujoče populacije fantov in 57 % deklet, medtem ko je bilo v italijanskih šolah med sodelujočimi 22 % fantov in 78 % deklet. Odstopanje gre pripisati razlikam med šolami, ki so bile zajete v raziskavo: med slovenskimi šolami so tudi trije tehniški zavodi in en znanstveni licej, kjer je zastopanost fantov višja kot v jezikovnih in klasičnih licejih. Skupaj je na strežnik z vprašalnikom prispelo 244 anket iz slovenskih in 78 anket iz italijanskih šol. Nesorazmerje v številu izpolnjenih vprašalnikov iz slovenskih in italijanskih šol je precejšnje in ni posledica slabše odzivnosti v italijanskih šolah, temveč dejstva, da smo v raziskavo zajeli manjše število italijanskih šol in njihovih razredov. Kvantitativno odstopanje med obema skupinama šol lahko vpliva na rezultate raziskave, ki naj zato zaenkrat obveljajo za preliminarne.

Vprašalnik je vseboval devet vprašanj, ki so zadevala tri medsebojno povezane vidike jezikovnega življenja dijakov: 1. jezikovno identiteto dijakov; 2. njihovo stališče glede tega, kakšna bi bila zanje *osebna* idealna jezikovna situacija in *družbena* idealna jezikovna situacija; 3. njihovo stališče o dvojezičnosti (in večjezičnosti) in njenih morebitnih prednostih.

3.1.1. Jezikovna identiteta dijakov

Kar zadeva **jezikovno identiteto dijakov**, je eden od pričakovanih rezultatov vprašalnika ta, da je primarna jezikovna identiteta dijakov v italijanskih šolah bolj *homogena* kot v slovenskih: za veliko večino dijakov je jezik, ki so ga najprej usvojili, italijanščina, ki to vlogo zanje tudi še naprej ohranja. V italijanskih šolah je 63 od 78 dijakov (tj. skoraj 81 %) izjavilo, da je italijanščina jezik, ki so ga najprej usvojili; ostali so kot jezike oz. jezikovne kombinacije, ki so jih usvojili najprej, navedli naslednje: angleščina (3), nemščina (1), francoščina (1), južnoameriška španščina (1), španščina (1), filipinščina (1), srbsščina (3), italijanščina/hrvaščina (1), italijanščina/angleščina (1), dva dijaka pa se glede jezika, ki sta ga najprej usvojila, nista izrekla. V analizirani populaciji iz italijanskih šol ni nobenega dijaka, ki bi najprej usvojil slovenščino, sta pa dva dijaka navedla, da sta se slovensko naučila pozneje, približno 10 dijakov je izjavilo, da znajo nekaj slovenskih besed ali da se v slovenščini za silo znajdejo, medtem ko je 64 dijakov odgovorilo, da slovensko ne znajo. Drugačna je situacija v slovenskih šolah, kjer je 117 dijakov (48 % anketiranih) kot jezik, ki so ga usvojili najprej, navedlo slovenščino, pri čemer je en dijak zapisal, da je najprej znal narečje, ki je "podobno slovenščini". 50 dijakov

je izjavilo, da je jezik, ki so ga najprej usvojili, italijanščina, 29 pa jih je zapisalo, da so hkrati usvojili tako italijanščino kot slovenščino. Nekateri anketiranci so kot jezike oz. jezikovne kombinacije, ki so jih usvojili najprej, navedli portugalsščino (1), španščino (2), bosanščino (1), hrvaščino (1) ter italijanščino/bolgarščino (2).

Dijaki iz italijanskih šol kažejo tudi večjo osebno jezikovno *stabilnost*. Jezik, ki so ga najprej usvojili, je običajno tisti, ki ga še vedno najbolj znajo. Drugače misli pet sodelujočih, dva pa pravita, da je njuno jezikovno znanje pogojeno situacijsko – v določenih vrstah situacij se bolje izražata v enem od obeh vzporedno usvojenih jezikov, v drugih pa v drugem. Pri dijakih iz slovenskih šol se izrisuje drugačna slika: približno 20 jih meni, da jezik, ki so ga usvojili najprej, ni več jezik, ki ga zdaj znajo najbolje, medtem ko nekateri navajajo, da znajo enako dobro slovensko kot italijanško, čeprav so sprva usvojili zgolj slovenščino. Kar zadeva področja rabe, dijaki slovenskih šol pravijo, da aktivno uporabljajo oba jezika, in sicer tako v formalnih (pri pouku) kot v neformalnih okoliščinah (z družino in/ali prijatelji). Dojemajo se kot zmožne, da oba jezika uporabljajo v najrazličnejših komunikacijskih situacijah. To, kar pri njih spodbudi rabo italijanščine, je navadno prisotnost sogovorca, ki ne zna slovensko. To je seveda tipična značilnost jezikovno neuravnovešenega dvojezičnega okolja, v katerem se dvojezični govorec po potrebi avtomatično prilagodi enojezičnemu govorcu.

3.1.2 Besedne asociacije na slovenščino in italijanščino

V obeh vrstah šol, italijanskih in slovenskih, smo sodelujoče v anketi prosili, da napišejo pet besed, ki jim padejo na pamet, kadar pomislijo na slovenščino, in pet besed, ki jim padejo na pamet, kadar pomislijo na italijanščino (le da je bil vrstni red obeh jezikov zamenjan: dijake slovenskih šol smo najprej povprašali po slovenščini, dijake italijanskih šol pa po italijanščini). Za nekatere dijake slovenskih šol so besede, povezane z italijanščino, dejansko italijanske, drugi pa tudi v primeru, ko pomislijo na italijanščino, navedejo slovensko asociativno gradivo. Podobno (čeprav redkeje) se dogaja, da tudi dijaki italijanskih šol kot asociacije na slovenščino navajajo slovenske besede, ki so sicer pogosto zapisane nestandardno ali prilagojene italijanski ortografiji (npr. »doberdan« za »dober dan«, »ya« za »ja«).

Zanimivo, čeprav ne ravno presenetljivo, je, da dijaki obeh vrst šol oba jezika asociirajo s slovnico, književnostjo in kulturo. Dijaki slovenskih šol v povezavi s slovenščino omenjajo naslednje **jezikovne pojme**: »slovnica«, »skloni«, »sklanjatve« (tudi »sklonoslovje«), »dvojina«, »samostalnik«, »dovršnost«, »nedovršnost«, »pisava«, »narečja«, »napake«, poleg teh pa tudi »jezik«, »slovar«, »prevajalec«. Omemba »sklonov« in »sklanjatev« je pogostejša pri dijakih, ki izhajajo iz italijanskih družin in so se slovenščino naučili pozneje, včasih šele v šoli. Zanje je misel na njihov nanovo naučeni jezik tesneje povezana s slovnico kot za dijake, ki izhajajo iz slovenskih družin in so naravni govorniki slovenščine. Med asociacijami na slovenščino se večkrat omenjajo **književni in kulturni pojmi**,

kot so »književnost«, »Prešeren«, »kultura«, pa tudi **geografski** (»Slovenija«, »Ljubljana«, »Evropa«). Nekateri dijaki slovenščino močneje povezujejo s svojim **družinskim oz. domačim okoljem** in navajajo besede, kot so »mama«, »dedek«, »vas«, »dom«, »kras«, »otročvo«, drugi pa z manjšinskim okoljem (»manjšina«). Najdemo lahko tudi asociacije, ki zadevajo **šolsko okolje** (»šola«, »kontrolka«, »napake«) pa tudi **nepredvidljive kombinacije pojmov** (npr. »miza«, »lonec«, »stol«, »nebo«, »sonce«). Mestoma se pojavijo tudi izraziteje **čustvene asociacije**, kot so »svobodna«, »močna«, »poetična«, »luč«, »dom«. Pridevniške asociativne oznake so sicer redke.

Kadar dijaki slovenskih šol pomislijo na italijanščino,⁶ navajajo bistveno manj **jeziko(slov)nih pojmov**, npr. »naglas«, »jezik«, »latinščina«, pojavljajo pa se **književnostni**, npr. »književnost«, »literatura«, »Dante«, »Leopardi«, »Foscolo«, mestoma geografski (»Italija«, »Rim«, »škorenj«) in splošno kulturni (»umetnost«, »zgodovina«). Poleg tega se pojavljajo pridevniki in redkeje samostalniki, ki opisujejo njihovo **subjektivno dojetje** tega jezika: »muzikalna«, »tekoča«, »očarljiva«, »mehka«, »uporabna«, »zahtevnost«, »dobro znana«, »prosta«, »lažji jezik«. V naboru besed se pogosto pojavljajo z Italijo povezani **stereotipni pojmi**, npr. »Napoli«, »carabinieri« (‘karabinjerji’), »nogomet«, »calcio« (‘nogomet’), »pica«, »pizza«, »topla klima«, »musica« (‘glasba’), »fašisem«, »črno«. Na splošno se pojavlja več pojmov, povezanih s **hrano**: »hrana«, »cibo« (‘hrana’), »minestrone« (‘mineštra’), »pane« (‘kruh’). Pojavljajo se tudi pojmi iz aktualne italijanske politike (»Salvini«) in nacionalne zgodovine (»Mameli«). Pri dijakih, za katere je italijanščina jezik, ki so ga najprej usvojili, se pojavljajo tudi besede, povezane z **družino in s situacijami večje sproščenosti**, ki imajo včasih tudi čustven nabolj: »famiglia« (‘družina’), »papà« (‘očka’), »mama«, »estate« (‘poletje’), »vacanze« (‘počitnice’), »mare« (‘morje’), »brezskrbnost«, »veselje«, »dom«, »amicizia« (‘prijateljstvo’), »amore« (‘ljubezen’), »rispetto« (‘spoštovanje’). Nekaj je tudi pojmov, povezanih s **šolo**: »šola«, »spisi«, »verifica« (‘test’). Najti je mogoče tudi nekaj **nepredvidljivih kombinacij pojmov** (npr. »pera« (‘hruška’), »mela« (‘jabolko’), »noce« (‘oreh’), »lupa« (‘volkulja’), »cane« (‘pes’)).

Kar zadeva dijake v italijanskih šolah, so rezultati takšni: pri asociacijah, ki jim pridejo na pamet, ko pomislijo na italijanščino, so te sicer podobne tistim, ki smo jih v zvezi z italijanščino srečali pri dijakih slovenskih šol, le da gre pri dijakih v italijanskih šolah, ki imajo do italijanščine bolj enovit in tudi bolj bližnji odnos kot dijaki iz slovenskih šol, kjer so tisti z italijanščino kot prvim jezikom v manjšini, za precej večjo čustveno vpletenost. Pogosto se namreč pojavljajo izrazi, ki kažejo na osebno percepcijo tega jezika. Bistveno redkejša so proste asociacije na italijanščino, veliko pogostejši pa so **pridevniki, ki ta jezik označujejo**. Za anketirane dijake je italijanščina »aperta« (‘odprta’), »felice« (‘posrečena’), »espressiva« (‘ekspresivna’), »rumorosa« (‘hrupna’), »calorosa« (‘topla’), »divertente« (‘zabavna’), »amichevole« (‘prijateljska’), »accesa« (‘živahna’), »incoerente« (‘nekoherentna’),

⁶ Pojme, ki so jih dijaki podali v zvezi z italijanščino, navajam v izvirniku. Kadar so v italijanščini, besedi sledi slovenska ustreznica.

»familiare« ('domača'), »musicale« ('muzikalna'), »poetica« ('poetična'), »complessa« ('zapletena'), »ricca« ('bogata'), »elegante« ('elegantna'), »forte« ('močna'/izjemna'), »antica« ('starodavna'), »incontrollata« ('nenadzorovana'), »scurrile« ('vulgarna'), »artistica« ('umetniška'), »interessante« ('zanimiva'), »dolce« ('blaga'), »fluida« ('tekoča'), »rigorosa« ('stroga'), »viva« ('živa'), »bella« ('lepa'), »facile« ('enostavna'), »affascinante« ('očarljiva'), »raffinata« ('prefinjena'), »ricercata« ('izbrana'), »bellissima« ('čudovita'), »asciutta« ('suha'), »culturale« ('kulturna'), »sfaccettata« ('raznolika'), »armoniosa« ('harmonična'), »complicata« ('komplicirana'), »sciolta« ('tekoča'), »incerta« ('negotova'), »formale« ('formalna'), »dialetto« ('narečje').

Dijakom iz italijanskih šol se ob misli na slovenščino včasih utrne nekaj **slovenskih besed**, včasih tudi skupaj s kakšnim drugim južnoslovanskim elementom, npr. »popolno«, »zdaj«, »mesto«, »pljeskavica«, »meso«, »hvala«, »ja«, »ne«, »doberdan«, »dobro«, »zaprt«, »kaj«, »eno«, »nasvidenje«, »prosim«, »ya«, »ne«, »voda«, »doberdan«, »hvala«, »tovariš«, »jezero«, »prijatelj«, »bodočnost«, »mleko«, »doberdan«, »ne«, »belo«, »macka. Nekateri slovenščino povezujejo neposredno z **(dvojezičnim) prostorom**, v katerem živijo, in s svojimi izkušnjami v tem prostoru (»confine« ('meja'), »supermercati« ('supermarketi'), »cibo« ('hrana'), »carne« ('meso'), »benzina« ('bencin'), »mare« ('morje'), »persone« ('ljudje'), »posti« ('kraji'), »vicino« ('sosed') ali pa z **geografskimi danostmi Slovenije in njene umeščenosti v prostor** (»monti« ('gore'), »Balcani« ('Balkan'). Med **večinoma privedniškimi oznakami** za slovenščino najdemo naslednje: »musicale« ('muzikalna'), »fluida« ('tekoča'), »difficile« ('težavna'), »veloce« ('hitra'), »sconosciuta« ('neznana'), »facile« ('enostavna'), »orecchiabile« ('poslušljiva'), »interessante« ('zanimiva'), »straniera« ('tuja'), »diffusa« ('razširjena'), »utile« ('uporabna'), »aspra« ('ostra'), »dura« ('trda'), »consonantica« ('soglasniška'), »poco musicale« ('nemuzikalna'), »interessante« ('zanimiva'), »confondente« ('nejasna'), »melodica« ('melodična'), »bella« ('lepa'), »piacevole e particolare« ('prijetna in posebna'), »ruvida« ('groba'), »rugosa« ('hrapava'), »complicata« ('komplicirana'), »forte« ('močna'/izjemna'), »antipatica« ('antipatična'), »sibilante« ('sičniško-šumniška'), »incomprensibile« ('nerazumljiva'), »cacofonica« ('kakofonična'), »intrecciata« ('zapletena'), »caricaturale« ('karikaturna'), »ingarbugliata« ('zapletena'), »rigida« ('rigidna'), »complessa« ('zapletena'), »suono duro« ('trd zven'), »declinazioni« ('sklanjatve').

3.1.3 Idealna jezikovna situacija po mnenju dijakov in odnos do dvojezičnosti

Na splošno dijake – tako tiste z vseh treh vrst licejev kot tiste s tehničnimi zavodov – **zelo zanimajo jeziki**, katerih praktične vrednosti se močno zavedajo. Velika večina si želi izboljšati znanje jezikov, ki jih že govorijo, in se naučiti novih. Zelo veliko dijakov – tako iz italijanskih kot iz slovenskih šol – poudarja, da bi se radi dobro naučili angleščino, ki se jim zdi v sodobnem svetu uporabna ali jim je všeč (ali oboje). Med jeziki, ki bi se jih radi naučili, so včasih jeziki lokalnega okolja,

predvsem slovenščina (pri dijakih iz italijanskih šol) in v nekaj primerih hrvaščina (pri dijakih tako iz italijanskih kot tudi iz slovenskih šol), glede na bližino nemško govorečega prostora pa bi se nekateri želeli naučiti nemško. Več dijakov tako iz italijanskih kot iz slovenskih šol bi se rado naučilo druge evropske jezike, kot so francoščina, španščina in ruščina, morda presenetljivo pogosta želja pa je, da bi se naučili japonsko. Fascinacijo z deželo in kulturo, kjer se ta jezik govori, omenja več dijakov tako slovenskih kot italijanskih šol. V posameznih primerih se kot želeni jezik omenjajo kitajščina, korejščina in arabščina.

Nabor jezikov, ki bi se jih dijaki radi naučili, ne kaže pomembnih razlik pri dijakih iz slovenskih in iz italijanskih šol. Skupini se razlikujeta po **želji, da bi se naučili jezikov lokalnega prostora**. Zdi se, da imajo dijaki iz italijanskih šol manjšo željo, da bi se dejavno vključili v izgradnjo funkcionalnega dvojezičnega okolja, čeprav nimajo proti takšnemu okolju nič in dvojezičnost dejansko cenijo. Tako kot dijaki slovenskih šol je po njihovem mnenju dragocena in menijo, da prinaša obogatitev tako za posameznika kot za družbo. Povsem se zavedajo pomembnosti dvojezičnosti za obmejno območje, v katerem živijo. Nekateri dijaki, predvsem iz slovenskih šol, dodajo, da so na svojo dvojezičnost ponosni. V obeh skupinah dijakov najdemo kakšen osamljen primer izjave, da je dvojezičnost za okolje nepomembna. Nekateri dijaki, tako iz slovenskih kot iz italijanskih šol, menijo, da je jezikovna situacija, kakršna obstaja v lokalnem okolju, že zdaj idealna, ne da bi nujno specificirali, v kolikšni meri njihova trditev izhaja iz konkretnega premisleka o dvojezičnosti in njeni dejanski uveljavljenosti v domačem prostoru.

Med odgovori dijakov tako slovenskih kot italijanskih šol na vprašanje o prednostih znanja več kot enega jezika najdemo naslednje:

- dvojezičnost razširja obzorje in prispeva k večji odprtosti ljudi;⁷
- dvojezičnost je sredstvo boja proti diskriminaciji določenih manjšinskih skupin;
- dvojezičnost pripomore k bolj fleksibilnemu umu spričo sopostavljanja dveh kultur;
- dvojezičnost pomeni kulturno obogatitev;
- dvojezičen otrok se bo lažje učil drugih jezikov;
- dvojezične osebe so privilegirane;
- znanje jezikov odpira več zaposlitvenih možnosti;
- dvojezični ljudje imajo tudi prednosti v šoli;
- če znamo jezike, lažje potujemo in spoznavamo druge kulture;
- dvojezičnost nam pomaga, da globlje poznamo ozemlje, na katerem živimo;
- dvojezičnost je zelo koristna, saj »imaš dvakrat toliko možnosti«;

⁷ Izjave dijakov iz slovenskih in iz italijanskih šol se tukaj navajajo nediferencirano. Prevodi italijanskih izjav M. O.

- prednost je, da razumemo več ljudi in potujemo z večjo lahkoto;
- dvojezičnost ima velike prednosti pri možnih izbirah za bodočnost, študij in zaposlitev;
- dvojezičnost je praktična, saj neko besedo, ki je ne znaš v enem jeziku, lahko poveš v drugem;
- dvojezičnost je pomembna, saj tako poznam in ohranjam »materni jezik moje mame in materni jezik mojega očeta«.

Nekateri, čeprav maloštevilni, omenjajo **pasti dvojezičnosti** zaradi potencialnega mešanja jezikov, npr. dijak, ki je izjavil naslednje: »mislim, da je dvojezičnost ena prednost, saj tako znaš dva jezika ali celo več. včasih pride do zmešnjave med dvema jezikoma, ampak je zelo pomembno, da se ohranita oba jezika«.

Med povednimi in jedrnatimi izjavami naj omenimo naslednji dve, eno od dijaka slovenske in eno od dijaka italijanske šole:

- »poznati dobro dva jezika pomeni poznati dve kulturi in dve državi, se znajti v obeh državah, kot da bi bil doma«;
- »conoscendo entrambe le lingue in tutte le loro sottigliezze, è una marcia in più« (»če poznamo oba jezika do vseh potankosti, smo boljši od drugih/dobesedno: 'imamo eno prestavo več'«).

Za mnoge dijake iz italijanskih šol dvojezičnost (oz. večjezičnost) pomeni **znanje »velikih« jezikov**, tj. predvsem angleščine. Zgolj v nekaj primerih se med jeziki, ki bi se jih radi naučili, omenja kakšen bližnji jezik, slovenščina ali – še redkeje – hrvaščina. Enkrat najdemo izjavo, da bi se dijak rad učil jezikov, vendar »ne nujno slovenščine«. Po drugi strani pa najdemo pri dijakih v italijanskih šolah tudi stališče, da bi vsi, ki živijo na Goriškem in Tržaškem, morali vsaj do neke mere znati oba jezika, italijanščino in slovenščino. Enkrat se pojavi stališče, da bi večina ljudi v Trstu morala dobro znati italijansko, angleško in narečje.

Dijaki iz slovenskih in italijanskih šol sicer v enaki meri cenijo dvojezičnost in si delijo željo po učenju jezikov iz najrazličnejših razlogov, vendar je **glavna razlika** med obema skupinama v njunem **nekoliko različnem pogledu na lokalne okoliščine**. Ta razlika je nekoliko bolj občutna v Trstu kot v Gorici, ki tradicionalno velja za mesto, ki je do Slovencev bolj odprto. Številni dijaki iz slovenskih šol, vključno s tistimi, ki izhajajo iz enojezičnih italijanskih družin, premišlujejo o lokalnih okoliščinah in si želijo, da bi območje postalo bolj dvojezično, tako da bi se vsakdo lahko dejavno sporazumeval v obeh jezikih ali da bi oba jezika vsaj razumel. Ta rezultat je pričakovan, saj je razumljivo, da se bodo dijaki, ki so sami pripadniki manjšinske skupnosti, v večji meri zavedali prisotnosti manjšinskega jezika in bolj občutili potrebo po njegovi zastopanosti v domačem prostoru.

4 Zaključek

Za konec naj poudarimo naslednje ugotovitve:

- Jezikovno ozadje dijakov iz slovenskih šol je razmeroma *mešano* z izjemo tistih, ki prihajajo iz enojezičnih italijanskih družin, toda tudi v teh primerih je za njihovo sedanjo jezikovno identiteto značilna dvojezičnost zaradi prisotnosti slovenščine v šoli oz. večjezičnost zaradi učenja vsaj enega tujega jezika kot šolskega predmeta.
- Jezikovno ozadje dijakov iz italijanskih šol je bolj *homogeno*, torej z manj jezikovnimi kombinacijami iz domačega okolja, in bolj monolitno, torej z bistveno večjo prevlado italijanščine kot osnovnega jezika. Tudi ti dijaki so se pozneje, večinoma v šoli, razvili v dvojezične, čeprav v svoj nabor jezikov večinoma niso dodali slovenščine kot lokalnega jezika, temveč druge, večje evropske jezike, predvsem angleščino in deloma francoščino.
- Dijaki obeh skupin, tisti iz slovenskih in tisti iz italijanskih šol, se kažejo kot *zelo samozavestni* glede svojih zmožnosti rabe jezikov, ki so jih usvojili, in nekoliko manj, kar zadeva zmožnost rabe jezikov, ki so se jih naučili pozneje. Številni naravno dvojezični dijaki iz slovenskih šol menijo, da so enako dobri v slovenščini in italijanščini.
- Dijaki pri naštevanju besed, ki jim pridejo na pamet, ko pomislijo na italijanščino in na slovenščino, navajajo podobne pojme, s pomembno razliko, da *dijaki v italijanskih šolah omenjajo čustveno bolj nabite izraze* in da tako ob misli na italijanščino kot ob misli na slovenščino (čeprav na slednjo nekoliko manj) omenjajo pretežno *pridevniške elemente*, ki kažejo, kakšno je njihovo dojetje teh dveh jezikov, medtem ko se pri dijakih v slovenskih šolah izraziteje pojavljajo izrazi, ki jim padejo na pamet, ko pomislijo na dani jezik, vendar ne služi za opisovanje tega jezika.
- Obe skupini dijakov imata izrazito pozitiven odnos do jezikov, njihove vloge pri posamezniku in v družbi, kot tudi do učenja jezikov in do jezikov kot sredstva za globlje spoznavanje kultur.
- Dijaki iz slovenskih šol se bolj zavedajo pomembnosti dvojezičnosti v lokalnem prostoru in v večji meri poudarjajo potrebo po tem, da se domače okolje močneje razvije kot dvojezično.
- Na splošno je *ujemanj v stališčih obeh skupin dijakov bistveno več kot razhajanj*. Poglavitna razlika zadeva vlogo dvojezičnosti in konkretno slovenščine kot lokalnega jezika, ki se je dijaki iz slovenskih šol zavedajo v večji meri kot dijaki iz italijanskih šol.

Raziskava, čeprav zaenkrat zgolj preliminarna, je pokazala pomembne podobnosti in v manjšem obsegu razlike, ki so značilne za odnos do lastnega in do drugih jezikov pri dijakih v italijanskem zamejstvu, kot tudi njihova stališča do dvojezičnosti in njihove predstave o lastni jezikovni identiteti in o jezikovni situaciji v lokalnem okolju. Četudi je med dijaki slovenskih in italijanskih šol nekaj razlik, je mogoče zaznati močan interes za oba lokalna jezika (kot tudi za jezike nasploh), predvsem pa

pri celotni dijaški populaciji, skoraj brez izjeme, zelo homogeno podporo družbeni dvojezičnosti. Nekatere stereotipne predstave o Drugem še naprej obstajajo, a slika, ki se izrisuje iz izjav dijakov, je razmeroma spodbudna in nakazuje, da so obeti boljši, kot je bila še ne tako daljna preteklost.

Literatura

Bajc, Gorazd, 2017: Med jasnim in oblačnim. Kratak oris zgodovine Slovencev v Italiji. Bogatec, Norina in Vidau, Zaira (ur.): *Skupnost v središču Evrope: Slovenci v Italiji od padca Berlinskega zidu do izzivov tretjega tisočletja*. Trst: ZTT, SLORI. 31–39.

Bogatec, Norina in Vidau, Zaira (ur.), 2016: *Una comunità nel cuore dell'Europa: Gli sloveni in Italia dal crollo del Muro di Berlino alle sfide del terzo millennio*. Roma: Carocci.

Bogatec, Norina in Vidau, Zaira (ur.), 2017: *Skupnost v središču Evrope: Slovenci v Italiji od padca Berlinskega zidu do izzivov tretjega tisočletja*. Trst: ZTT, SLORI.

Fishman, Joshua, 1969: Language attitudes and behaviour. *Language Sciences* 5. 5–11.

Garrett, Peter, Coupland, Nikolas in Williams, Angle, 2003: *Investigating Language Attitudes: Social Meanings of Dialect, Ethnicity and Performance*. Cardiff: University of Wales Press.

Grgič, Matejka, 2016: *Jezik: Sistem, sredstvo in simbol: Identiteta in ideologija med Slovenci v Italiji*. Trst, Gorica: SLORI.

Grgič, Matejka, 2019: Slovenian in Italy: Questioning the Role of Rights, Opportunities, and Positive Attitudes in Boosting Communication Skills among Minority Language Speakers. *Europäisches Journal für Minderheitenfragen* 12/1–2. 126–139.

Grgič, Matejka, 2020: Kdo se boji slovenščine? Ideološko načrtovanje in (ne)implementacija jezikovnih strategij med Slovenci v Italii. *Teorija in praksa* 57/posebna številka. 109–126.

Grgič, Matejka, Pertot, Susanna in Kopic, Marianna, 2020: *Da sistema a simbolo: La lingua slovena in Italia tra linguistica, sociologia e psicologia*. Roma: Aracne.

Hawkey, James, 2018: *Language Attitudes and Minority Rights: The Case of Catalan in France*. London: Palgrave Macmillan.

Ladegaard, Hans J., 2000: Language attitudes and sociolinguistic behaviour: Exploring attitude-behaviour relations in language. *Journal of Sociolinguistics* 4/2. 214–233.

Mezgec, Maja, 2012: *Funkcionalna pismenost v manjšinskem jeziku*. Koper: Annales.

Mezgec, Maja, 2017: Slovenščina v Beneški Sloveniji in vloga dvojezične šole v Špetru pri medgeneracijskem prenosu jezika: Stališča staršev. *Slovenščina* 2.0 5/2. 1–32.

O'Rourke, Bernardette, 2011: *Galician and Irish in the European Context: Attitudes towards Weak and Strong Minority Languages*. London: Palgrave Macmillan.

Ožbot, Martina, 2006: Kako daleč je Trst? O Umberto Sabi v slovenskih prevodih. Ožbot, Martina (ur.): *Prevajanje besedil iz prve polovice 20. stoletja: 31. prevajalski zbornik*. Ljubljana: Društvo slovenskih književnih prevajalcev. 138–151.

Ožbot, Martina, 2009: Sloveno e italiano in contatto: Qualche osservazione sugli scambi linguistici in una zona bilingue. Consani, Carlo (ur.): *Alloglossie e comunità alloglotte nell'Italia contemporanea: Teorie, applicazioni e descrizioni, prospettive*. Roma: Bulzoni. 39–52.

Ožbot, Martina, 2014: Bilingualism and literary (non-)translation: The case of Trieste and its hinterland. *Meta* 59/3. 673–690.

Ožbot, Martina, 2015: Alojz Rebula in tržaška književnost: Na prepihu jezika. Pirjevec, Marija (ur.): *Rebulov zbornik 2: Ob pisateljevi devetdesetletnici*. Trst, Gorica, Videm: Mladika, Slavistično društvo. 77–96.

Percy, Carol in Davidson, Mary Catherine (ur.), 2012: *The Languages of Nation: Attitude and Norms*. Bristol, Buffalo, Toronto: Multilingual Matters.

Pertot, Susanna, 2017: Identitetne prigode Slovencev v Italiji. Bogatec, Norina in Vidau, Zaira (ur.): *Skupnost v središču Evrope: Slovenci v Italiji od padca Berlinskega zidu do izzivov tretjega tisočletja*. Trst: ZTT, SLORI. 89–101.

Pertot, Susanna in Kosic, Marianna, (ur.), 2014: *Jeziki in identitete v precepu*. Trst: SLORI.

Sbisà, Marina in Vascotto, Patrizia, 1998: *Punti di vista su Trieste: Ricerca sulle rappresentazioni del territorio italiane e slovene*. Trieste: Circolo Semiologico Triestino.

Sbisà, Marina in Vascotto, Patrizia, 2007: How to conceive of the other's point of view: Considerations from a case study from Trieste. Millar, Sharon in Wilson, John (ur.): *The Discourse of Europe: Talk and text in everyday life*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 153–171.

Špela Sevšek Šramel
Oddelek za slavistiko
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

POTOPISNI ŽANRI NA PRELOMU 19. IN 20. STOLETJA V SLOVENSKEM REVIJALNEM TISKU: SLOVENSKI POGLED NA »SRBSKI PARIZ«

Potopisni žanr se v začetku dvajsetega stoletja modificira v estetskem in ideološkem smislu. Poleg revijalnih objav izhajajo v vedno večjem številu tudi knjižne izdaje, moškim avtorjem se pridružujejo ženske avtorice potopisov. Obenem prepoznavamo tudi premik od izrazito faktografskega, opisnega potopisa v bolj literarizirano obliko, denimo v žanru potopisna črtica. Upodobitve potovanja na Balkan pri slovenskih avtorjih v tem obdobju povezuje ideja slovanstva, ki izpostavlja kulturno in predvsem jezikovno bližino. Odnos do etnične in konfesionalne drugačnosti je v potopisih vir stereotopnega vrednotenja, ki je presežen samo na nekaterih mestih. Mesto Beograd v slovenskem potopisu ne predstavlja končne točke poti, temveč vmesno postajo na potovanju po Balkanu. V prispevku so poleg Aškerčevega potopisa *Izlet v Carigrad* (1893) obravnavani še potopisi Ljudevita Stiasnyja, Ivana Knifca, Josipa Lavtizarja in Marice Gregorič.

Ključne besede: potopis, Beograd, slovansko vprašanje, slovenski potopisci, Anton Aškerc

Potopisna literatura se ravno zaradi hibridnosti žanrov že dober čas ponuja kot prostor (ne samo) literarnovednega raziskovanja; odpira predvsem genološka vprašanja spreminjajočih se oblik mejnih žanrov in zapolnjuje vrzel pri obravnavi in poskusu celostnega razumevanja poetike posameznega avtorskega opusa. Slovenska literarnovedna refleksija vprašanjem potopisa ni namenjala tolikšne pozornosti, v definiranju potopisa kot polliterarne zvrsti se je sklicevala na dvojno strategijo, dokumentarno in esejizirano, več pozornosti so ji namenile imagološke raziskave, ob njih pa še etnološko-antropološke (Jezernik, Baskar). Sodobne literarnovedne študije na podlagi besedil slovenskih avtorjev 20. stoletja (prim. Zupan Sosič 2003; Kozak 2011; Mihurko 2013; Bodrova 2016) razširjajo raziskovalno polje v smer orientalizma, prostorskih študij, vprašanja družbenospolne in nacionalne problematike

ter se na nekaterih mestih dotikajo žanrske specifikke. Veronika Faktorová v tej zvezi na primeru genološke raziskave potopisa 19. stoletja izpostavlja, da »pogled iz obrobja literature v smer njenega središča prinaša nova spoznanja, odpira nepričakovane kontekste in vključuje pomembna dela v širše povezave« (2012: 2). Marcela Mikulová pa v zvezi z žensko potopisno prozo vidi »obrobne, obmejne žanre kot ustrezni prostor za reševanje različnih vrstno-zvrstnih in poetoloških vprašanj« (2016: 92). V tem oziru je za raziskavo relevanten celoten literarni opus Antona Aškercja. Nekanonizirani tu obravnavani avtorji prispevajo k razumevanju položaja potopisa kot publicističnega žanra: ti namreč s svojimi potopisnimi besedili izražajo intenco po spoznavanju, primerjavi, užitku ob osebnem seznanjanju s tujim, refleksiji iz prve roke, ki jim pomeni tudi možnost spoznavanja samega sebe. Izhodišče te razprave ni poetološka analiza potopisa, v okviru posameznih avtorjev me zanima, na kakšen način pristopajo k zvrsti potopisa in ga modificirajo bodisi s tendenco po avtentičnem doživetju ali z vzpostavitevjo pripovedne distance. Nadalje se aktualizira konstrukcija tujega v primerjavi z domačim (namen poti, socialna vprašanja, kulturne specifikke, stik z drugim) in vloga nacionalne, konfesionalne ter jezikovne pripadnosti. Ob tem postaja relevantno vprašanje, kako potopisec rekonstruira videno in doživeto resničnost, na drugi strani pa tudi, v kolikšni meri avtor izkorišča potopis za primerjalni vidik na spoznavni in idejni ravni besedila.

Iz obsežnega slovenskega periodičnega tiska s preloma 19. in začetka 20. stoletja sem izbrala pet potopiscev, ki so potovali v Beograd in izstopajo bodisi po obsegu in razširjenosti svojih potovanj bodisi po načinu refleksije. Izbor je bil omejen in okrnjen zaradi nedostopnosti celotne bibliografije in razpršenosti objav znotraj revijalnega tiska.¹ Že na izbranih primerih lahko pokažemo produktivnost teh žanrov, prepoznavne pa so tudi sorodne idejne tendence pri refleksiji južnih Slovanov.

1 Zvrstno izhodišče potopisne literature

Potopisna literatura kot zbirni pojem (prim. »Reiseliteratur«, »cestopisná literatúra«) obsega heterogeno žanrsko strukturo, tj. potopis, potopisna črtica, skica s poti in na drugi strani potopisni roman, potopisna pesnitev idr., ter stoji med leposlovjem in dokumentarno literaturo. Svoj mejni položaj upravičuje odprta struktura, ki ponuja različne avtorske pristope. Z vidika recepcijskega potenciala se razlikujejo tudi po prostoru objave, namenu in ambicijah piscev. Skupno določilo teh raznolikih tipov besedil pa je posredovati doživeto, avtentično izkušnjo potovanja. V slovenski publicistiki postane potopisna snov naravnost popularna od sredine 19. stoletja dalje, posamezni ambicioznejši avtorji usmerjajo razvoj v potopisno pripovedništvo (Fran Erjavec, Fran Levstik, Fran Levec, Fran Celestin). Ob tem je inspirativna zanje

¹ Zaradi razpršenosti revijalnih objav in obrobne položaja žanra je veliko besedil in piscev spregledanih in niso bili predmet raziskav. Do danes edina antologija slovenskega potopisa (Lah 1997) upošteva izključno knjižne izdaje potopisov in tako ne daje vpogleda v celovito problematiko teh izrazito publicistično usmerjenih besedil v 19. in v prvi polovici 20. stoletja. Poleg tega z izborom zapostavi neslovensko pišoče avtorje in avtorice sploh.

hibridna žurnalistična zvrst potopisa v nemškem tisku, ki je svoj prostor kot podlistek ali posebna rubrika našel v tedaj naraščujočem periodičnem tisku v slovenščini.² Slovensko pišočim avtorjem so bili na voljo kulturno-politični tedniki in mesečniki, pa tudi koledarji ter almanahi, ki so izhajali v Ljubljani, Trstu, Gorici in Celovcu. V začetku 20. stoletja se je razmahnila tudi izdaja knjižnih potopisnih zbirk.

Pregled potopisne literature konec 19. stoletja v slovenskem prostoru potrjuje spoznanje, da južnoslovanski prostor in mesto Beograd vse do začetka 20. stoletja nista bila kraja potovanja slovenskih intelektualcev, za kar obstaja precej zgodovinsko-političnih in ideoloških razlogov. Oddaljeni Beograd nikakor ni bil univerzitetno središče, ki so ga tisti čas za Slovence predstavljala univerzitetna mesta znotraj monarhije Dunaj, Praga in Gradec. Ta mesta so vse do ustanovitve Univerze v Ljubljani pomenila samoumevno nadaljevanje izobraževanja, del tradicije in vstop v sorodni svet. V tem smislu so se slovenski popotniki odpravljali na tuje kot zunanji opazovalci, saj jugovzhodni del Evrope navkljub slovanski bližini ni bil del njihove domovine niti civilizacijske bližine, zato so njihovo vrednotenje in opažanja v veliki meri soupadali s pogledi popotnikov iz Evrope. Če se je slovenski potopis v tujino začel sredi 19. stoletja z izrazito romarsko usmerjenostjo, je bilo na prelomu stoletja razumljivo zanimanje za slovanske dežele. Prostor potovanja se je torej razširil na sever v Rusijo, pa tudi Prago in med južne Slovane. Monarhija je bila še zmeraj prostor iskanja pripadnosti, medtem ko sta Bolgarija in denimo Vladivostok tudi za potopisce pomenila potovanje v neznano, eksotično deželo. Prav ta čas je tudi v slovanske dežele avstrijskega cesarstva prineslo razmah bolj množičnega turizma: zaradi izgradnje železniške infrastrukture ob že dobro uveljavljenem ladijskem potniškem prometu je postalo potovanje relativno dostopno in udobno tudi za srednji družbeni razred. Obenem so politične spremembe predvsem v Bosni in v Srbiji omogočile relativno hitro proevropsko usmeritev ter prispevale k porastu gospodarskih, pa tudi kulturnih stikov. To seveda ne pomeni, da je jugovzhodna Evropa takoj izgubila značaj neevropskega ali orientalskega, vsekakor pa je bila opazna sprememba podobe tega prostora od zunaj in tudi njena samoidentifikacija.

2 Slovensko pišoči potopisci na prelomu stoletja

Po prepoznavnosti in literarni teži med obravnavanimi avtorji izstopa pesnik Anton Aškerc (1856–1912). Njegovo življenjsko pot je zaznamoval duhovniški poklic v številnih zelo odročnih krajih tedanje lavantinske škofije in že zgodaj izoblikovan kritični odnos do katoliške vere ter krščanstva sploh, povezan s studioznim odnosom do drugih religij, predvsem budizma in islama.³ Aškercovo odkrivanje zanj novega sveta se je začelo v mladosti z Ljubljano in Trstom, pri tridesetih letih je prvič odpotoval med južne Slovane, leta 1893 pa se je odpravil na prvo daljšo pot prek

² Z vidika predmeta obravnave so se kot relevantne izkazale revije *Ljubljanski zvon*, *Slovenski narod*, *Dom in svet*, *Slovenka*, *Slovan*, *Popotnik*, *Koledar družbe sv. Mohorja*, *Mentor*, *Naša bodočnost*.

³ Iz korespondence in popisa knjižne zapuščine je razviden avtorjev odnos do orientalske umetnosti, filozofije in teološke misli, ki mu je bila dostopna prek nemških virov.

Beograda v Carigrad. Nadaljnje poti je Aškerc opravil med svojim delovanjem v Ljubljani kot mestni arhivar in urednik *Ljubljanskega zvona*. Svoja potovanja je skrbno načrtoval tudi finančno, za odločitev o popotniškem načinu življenja je bila nemajhna zasluga na strani nekoliko starejšega prijatelja Pavla Turnerja.⁴ Zanju Igor Grdina pravi, da ju je družilo poudarjanje pomena osebne izkušnje pri pridobitvi širokega duhovnega obzorja, zavračanje larpurlartizma in sklicevanje na umetnost z odgovorno socialno vlogo (2001: 169–170). Aškerc je bil v 90. letih 19. stoletja osrednja pesniška figura v slovenskem prostoru, močan impulz njegovi epiki pa tudi liriki je predstavljal prav orientalski imaginarij. Že Aškerčeva izbira potovalnih destinacij kaže na njegovo navdušenost nad »orientalskimi deželami« in posebej slovanskimi deželami (poleg Rusije in južnoslovanskega posebej češki, pa tudi poljski in slovaški prostor).

Podeželjski katoliški duhovnik Josip Lavtižar (1851–1943) velja za najbolj plodovitega dokumentarnega potopisca iz slovenskega prostora svoje generacije. Izhajal je iz Kranjske Gore in večji del svojega življenja deloval v Ratečah. Od konca 70. let 19. stoletja je prepotoval celotno monarhijo vse od Tirolske do poljsko-ruske meje, njegova pot pa je vodila tudi v Italijo, Aleksandrijo, Compostelo in na Malto. Še pred prvo svetovno vojno je potoval na Kavkaz. V Beogradu je bi prvič leta 1902, deset let kasneje pa je tja potoval prek Dunaja in Budimpešte. Posebno pozornost je namenil tudi slovenskim deželam, predvsem Kranjski in Koroški, ter gorništvu.

Svetovljan je bil tudi Ivan Knific (1875–1950), ki je sprva študiral teologijo, kasneje pa še matematiko in fiziko na Dunaju. Najprej je deloval kot duhovnik med slovenskimi rudarji v nemških deželah, kasneje pa kot gimnazijski profesor v Ljubljani, od leta 1900 se je posvečal predvsem potopisju in prevajanju. Potoval je v Sveto deželo, Skandinavijo, po Sredozemlju, v Turčijo, Rusijo, Francijo idr.

Učiteljski poklic določa življenjski stil in osebnost Ljudevita Stiasnyja (1862–1936). Po očetovi strani je bil češkega rodu, študiral je na učiteljskišči v Ljubljani in služboval kot učitelj, šolski nadzornik ter avtor učbenikov v različnih slovenskih mestih od 80. let 19. stoletja dalje. Med šolskimi počitnicami je prepotoval velik del Evrope vse do Norveške, severno Afriko in Malo Azijo ter tudi Rusijo.

Urednica, avtorica in prevajalka Marica Gregorič, por. Stepančič, (1876–1954) je izhajala iz obrobja Trsta. Po učiteljskišči v Gorici je opravljala učiteljski poklic v manjših krajih na Tržaškem. Potovala je po Evropi, predvsem Skandinaviji, severni Afriki in celo Maleziji, in sicer kot samska ženska brez spremstva v času poletnih počitnic. Šele pri enainštiridesetih se je poročila in zaradi materinstva opustila

⁴ Pavel Turner (1842–1924) je kot zasebni učitelj pri visoki meščanski družbi živel in prepotoval domala vso Evropo, pa tudi Egipt. Tudi sam v 80. letih 19. stoletja objavlja potopise, v katerih ga bolj kot pokrajine in kulturne znamenitosti zanimajo gospodarski ter politični razvoj, migracije in verska vprašanja. Prim. potopise Na Ogrskem, Od Anglije do Avstrije (prim. Grdina 2001a).

učiteljski poklic ter potovanja, še naprej pa je bila dejavna kot avtorica in urednica revije *Jadranka*.⁵

2.1 Način in namen potovanja

Prikazana slika avtorjev potopisov kaže, da je šlo za intelektualce, katerih socialni status je bil povezan z izobrazbo in poklicem, najsi bo duhovniški stan, učiteljski poklic ali uredniško in pisateljsko delo. Čeprav niso potovali po službeni dolžnosti, temveč so morali za svojo pot prihraniti precejšnjo finančno vsoto, pa lahko pri vsakem od njih sklenemo, da je prav spoznavanje tujega sveta iz prve roke širilo nazorska prepričanja pri njihovem nadaljem delu. Izbira destinacij tu obravnavanih avtorjev lahko razkriva nekatere tipične (celo imperialistične) težnje avstrijske monarhije z začetka stoletja, kamor je spadala obvezna pot v Istanbul (Baskar 2008: 29). Beograd je na njihovi poti predstavljal povečini samo eno od postaj na poti. Kljub predvidljivosti izbire poti in načina potovanja so popotniki odstopali od svojih sodobnikov ter želeli svojo popotniško izkušnjo deliti, saj so se z njo identificirali. Kako drugače lahko razumemo Aškerčev porogljiv zapis na razglednici iz Sarajeva »pozdravlja te prvi slovenski pesnik, ki je kdaj stopil v džamijo« (Aškerc 1946: 373)⁶ ali osvajalsko intonirana izjava Gregoričeve: »bom vsaj prva Slovenka, ki je stopila na severni rt« (Gregorič 1922: 76).

Pot v Beograd, ki so ga ob popolni identifikacijski prenovi v drugi polovici 19. stoletja zahodni popotniki razglasili za srbski Pariz (prim. Jezernik 2001), za slovenske popotnike v začetku 20. stoletja ni pomenila velike logistične priprave, potovali so praviloma sami, tako je zadostovalo, da so si kupili vozovnico in v Ljubljani stopili na vlak. Avanturist med njimi je bil vendarle Stiasny: vnet kolesar je moral svoje prevozno sredstvo odložiti v poseben vagon za prtljago, ob prihodu v Beograd pa se je lahko s kolesom svobodno spustil po mestnih cestah brez pomoči domačinov. Če je bil način potovanja še v veliki meri odvisen od civilizacijskih dosežkov dobe, pa se pri namenu potovanja izrisujejo vsakokratne posebnosti: Marica Gregorič je v Beograd potovala na slovanski sokolski zlet, Aškerčeva potovanja so izhajala iz nuje po osebnem izkustvu etnične in konfesionalne raznolikosti. Pri potopiscih-učiteljih je prepoznavna zavezanost njihovemu poklicu: »kako naj bolje razložim svojim šolarjem zemljepis, če ne iz svoje lastne izkušnje na poti« (Stiasny 1892: 218).

⁵ Od ženskih potopisnih avtoric iz prve polovice dvajsetega stoletja v tem prostoru po obsežnosti bibliografije in eksotičnosti ter samostojnosti potovanj izstopa nemško pišoča Celjanka Alma Karlin, ki pa nima nobenega zapisa o Beogradu. O ženskih potopisih natančneje piše Ana Bodrova (2016).

⁶ Pri tem samooklicanem prvenstvu se je Aškerc že zelo zgodaj obregnil ob domačijskost slovenskih pesnikov.

2.2 Bibliografija potopisov izbranih avtorjev

Aškerčev prvi potopis *Izlet v Carigrad*, podnaslovljen kot *Popotne črtice*, je nastal neposredno po potovanju. Sprva je izhajal kot podlistek v časopisu *Slovenski narod* (1893), še istega leta pa je na sedemdesetih straneh izšel na pobudo urednika še v knjižni obliki. Z naše perspektive je v njem relevantna obravnava Bolgarije in Srbije, ki jo obišče na poti iz Istambula. Sicer pa je Aškerc poleg še dveh potopisov *Dva izleta v Rusijo* (1903) večino svojih poti »pretopil v verze« (Baskar 2012: 132), to velja v širšem smislu za njegov pesniški opus od druge pesniške zbirke dalje.⁷ Orientalski motivi in idejna podstat poezije, ki je temeljila na poglobljenem študiju sočasne filozofije in religionistike, zlasti budizma in islama, so zaznamovali večji del Aškerčevega pesništva, njegova modernost je prepoznana s sočasnimi prevodi in objavami v številnih tujejezičnih antologijah.

Ivan Knific je pot v Beograd upodobil v potopisu *Od Save do Bosporja*, ki je izšel v reviji *Dom in svet* leta 1902 v desetih nadaljevanjih in je bil opremljen s fotografijami (litografijami mest ter razglednicami). Žanrsko publicistični podlistek je naslovil *Potopisni spomini*. Po razsežnosti potovanj in številu napisanih strani potopisov od obravnavanih avtorjev prednjači Josip Lavtižar s kar petimi knjižnimi izdajami in številnimi revijalnimi objavami v časovnem razponu petdesetih let.⁸ Šlo je za izrazito dokumentarnega, poučno usmerjenega potopisca; njegovo pisanje ima tendenco objektivnega opisa, individualni značaj mu daje navdušenje nad slovanstvom, ki ima svoje korenine v slovenski tradiciji, pa tudi osebni izkušnji, povezani s protinemško usmerjenostjo na skrajnem robu slovenskega etničnega ozemlja. Izkušnjo Beograda je na kratko opisal v knjigi *Pri Jugoslovanih* (1903), več prostora pa mu je namenil deset let kasneje ob ponovnem obisku mesta, in sicer v potopisu *Čez Dunaj in Budimpešto v Beograd*, ki ga je izdal v šolskem časopisu *Mentor* (1912) v štirih nadaljevanjih. Stiasny je svoje potopise objavljaval s presledki vse od leta 1892 v učiteljskem glasilu *Popotnik*, *Koledarju družbe sv. Mohorja*, v *Planinskem vestniku* idr. V potopisnih črticah *Listi slovenskega učitelja-kolesarja* in *V Carigrad* opisuje tudi del poti po jugovzhodnem delu Evrope. Primerjalni in spoznavni vidik je usmerjen v potencialne bralce učitelje, zato je v besedilu veliko prostora namenil problematiki šolstva. V potopisih iz zadnjega obdobja se umika v subjektiviziran planinski potopis. Marica Gregorič je svoje potopise, podnaslovljene kot popotne skice v nadaljevanjih, izdajala v ljubljanskih in tržaških časopisih od leta 1912. Po večji meri refleksivnosti izstopa avtoričin potopis *Po Skandinaviji*. Za našo razpravo pa je relevanten naročen potopis *Izlet po Balkanu* (1912), ki je v nadaljevanjih izhajal v reviji za mladino *Naša bodočnost*, nastal pa je na potovanju na slovanski sokolski zlet v Beograd in Sofijo (ter Carigrad). Gre za potopis s tipičnimi lastnostmi reportaže, ki pa se prepletajo z osebnim doživljanjem avtorice.

⁷ Prim. cikel *Iz popotnih pesmi (Epske in lirске pesmi, 1896, Nove pesmi, 1899) pesmi Sarajevo, Na Kale-Mejdanu, Srbsko dekle, Plovdiv*.

⁸ Knjižno so izšli *Med romanskimi narodi* (1901), *Pri Jugoslovanih* (1903), *Pri severnih Slovanih* (1906), *V petih letih okrog sveta* (1924, potopisni roman), *V Kartago* (1930).

Aškerčev potopis skupaj s korespondenco znotraj njegovega literarnega opusa predstavlja prvo od faz refleksije drugega prostora; prav ta besedila nam omogočajo rekonstrukcijo avtorjevega empiričnega raziskovanja in empatičnega doživljanja na potovanjih. Kot naslednjo fazo refleksije lahko razumemo Aškerčevo lirsko in epsko poezijo. Ostalim avtorjem kot publicistom predstavlja potopis ustrezno zvrst, ki jo znotraj slovenskega revijalnega tiska kultivirajo kot publicistični, reportažni žanr. Prav bralska uspešnost je narekovala tudi tedaj že povsem ustaljeno založniško prakso knjižnih izdaj potopisov, prisotno tudi pri drugih nacionalnih književnostih.

3 Potopis in ideološke težnje

Pomembno kategorijo v potopisu predstavlja problem drugega/tujega. Izpostavlja se z geografsko oz. prostorsko dvojnostjo (dom-tujina) in dopolnjuje s kulturno, versko, civilizacijsko napetostjo (Mikulová 2016: 92). Prav razlike kulturnih in civilizacijskih kodov omogočajo piscu primerjalno perspektivo. Ob tem K. J. Kozak izpostavlja še dejstvo, da potopis kot literarna zvrst velikih imperialističnih držav omogoča analizo prikritih konstrukcij avtorja in pri tem navaja študije primera orientalizma, antisemitizma in rasizma.

3.1 Perspektiva zunanjega opazovalca

Kategorija drugega je očitna v vseh obravnavanih potopisih skozi prevladujočo perspektivo opazovalca od zunaj, ki jo dopolnjuje osebna izkušnja ob stiku z drugim kulturnim okoljem (Aškerc v kavarni ali Knific ob obisku bogoslužja). Ravno to prehajanje od empiričnega popisovalca do emocionalno zavzetega posameznika ustvarja napetost v pripovedi in blaži njeno tendenčnost. Takole je Aškerc plastično primerjal bolgarski mesti Plovdiv in Sofijo s prepoznavno humorno distanco:

/d/očim nosi Plovdiv še večinoma narodno šapko, turban ali fes, na glavi, narodno suknjo, včasih opanke, preoblekel se je sosed »Sredec« v kratkem času skoro čisto v moderno obleko: on hodi v »lak-štifletih«, dunajskih pantalonih, v fraku ali vsaj škricasti suknji /.../ na roke pa si natika glače-rokavice! Ta metamorfoza se godi z ameriansko hitrostjo! /.../ In kakšne so hiše po teh ulicah! Čisto po dunajskem ukusu. Široke ulice nosije gromko nazvanje »buljvár«, češ, mi smo Parižani. (1993: 47.)

Prav tak civilizacijski napredek je opazil ob ponovnem prihodu v Beograd: »Omenjam samo, da je srbski Pariz v tem času napredoval v marsičem. Po glavnih ulicah vozi na primer že tramvaj in uvedena je tudi električna razsvetljava« (1993: 68). Tudi ostali potopisci v Beogradu so izpostavljali predvsem civilizacijski in gospodarski napredek mesta, zahodno arhitekturo, pravoslavje in naravne znamenitosti, ne pa njegove pretekle, zdaj že izbrisane dediščine.⁹

⁹ Perspektivo zahodnih popotnikov v Beograd natančno obravnava B. Jezernik (Divja Evropa), o zabrisani zgodovini izpostavlja: »Le redkokdaj so popotniki iz Evrope pokazali, da jim je žal za porušeni džamijami, in tudi njihovi pozivi srbski vladi, da naj ohrani bisere arhitekture in pomnike zgodovine, so bili redki« (2011: 262).

Tudi v višjih krogih je francoska noša narodno nošo popolnoma izpodrinila. /.../ Belgrad ima živahno kupčijo, katera se še jako povzdigne, ker so urejena sedaj Železna vrata in je tako omogočeno veliko pomorskim parabrodom prihajati iz Črnega morja do srbske prestolnice. (Stiasny 1898: 8.)

Podobno izhodišče pri opisu Beograda prepoznavamo pri Lavtižarju in Knificu, njuna potopisa sta izrazito spoznavna, dopolnjuje ju slikovno gradivo (panorama mesta, trdnjava, podobe narodnih noš). Poleg osebnih vtisov sta v veliki meri izhajala iz dostopnih nemških turističnih vodičev, t. i. bedekerjev, ne pa iz stika z domačini: »Na podolgovatem griču se je prikazal Belgrad, ki so se mu belile hiše v popoldanskem soncu. Tik mesta pa se je vzdigovala na apnenem skalovju tista glasovita trdnjava, kjer se je prelilo po narodni pesmi toliko krvi« (Lavtižar 1912: 68).

Sprehajal sem se po mestu, ki mi izprva ni ugajalo bogve kako. /.../ Popoldne sem se odpeljal po »električni v Topičider, ki je Belgrajčanom to, kar je Dunajčanom Prater in Ljubljčanom Latermannov drevored«. Topčider je skrit v tihi dolinici. Nekaj restavracij in preprostih hiš, to je vse, kar vidiš. In vendar je zlasti ob nedeljah in praznikih ljudstva tukaj bajé na stotine. Mislim sem si, da ugledam krasno kraljevo palačo, toda motil sem se. Majhna, enonadstropna, preprosta hiša nosi napis: »Letnji dvorac Knjaza Miloša. 1831«. (Knific 1902: 32, 34.)

Tudi Stiasny je ohranjal perspektivo tujega opazovalca, s svojim načinom potovanja pa je vendarle rekonstruiral mesto tudi od spodaj, ko je denimo izpostavil:

/p/opoldne sem posetil belgrajske kolesarje v njihovem domu ter se peljal z njihovim prvakom Savičem v zgodovinsko prezanimivi grad Topšider. Ker se je že mračilo, nisva ostala dolgo v gradu, ampak se podala v vrt, kjer je svirala srbska ciganska godba. Vrnivši se v mesto sva srečala mnogo kaznjencev, ki so se vračali z dela. Rožljanje verig – vsi oni, ki so obsojeni na 10 let, so obteženi s težkima verigama, da težko hodijo – za nas inostrance ni baš prijetno. (Stiasny 1898: 8.)

Pot skozi oči potopisca lahko razumemo tudi kot alegorijo spoznavanja samega sebe z distance (Pátková 2017: 88), v tem smislu so pri obravnavanih avtorjih očitne ponavljajoče se refleksije etnične, socialne in konfesionalne pripadnosti. To identifikacijo so avtorji izpostavljali pri pravoslavnem bogoslužju, oblačilni kulturi in predvsem jezikovnem izrazu ter niso nujno eksplicitno vir stereotipnega vrednotenja. Vsem obravnavanim potopiscem je bila vendarle skupna neodtujljiva avstrijska identiteta, prežeta s slovanskim in tudi katoliškim mentalnim svetom. Te idejne pozicije pa so se prevešale v subjektivno doživljanje ob intimnem srečanju s posamezniki iz podobnega poklicnega in intelektualnega okolja. Aškerčev pripovedovalec je tudi v teh primerih nihal med dokumentarnim poročilom in osebnim doživljanjem: ko se je v Plovdivu nekaj časa družil z rojakom prof. A. Bezenškom v družbi izobražencev in umetnikov, v delu prvič najdemo tudi čutne opise hrane, pijače ter diskusijo o poeziji. Na tem mestu je Aškerc vlogo predstavnika svojega naroda zamenjal s sebi bolj prilegajočo se vlogo intelektualca in pesnika. Lavtižarjev potopis na drugi strani v refleksivnem odlomku, ki opisuje sotočje v Beogradu, ohranja konvencionalno nasprotje domače-tuje:

/t/u sem zagledal našo Savo, toda kakšno? /.../ kakor izmučeno, počasno in na široko raztegnjeno velereko, ki jo je utrudila dolga pot in se sedaj komaj vidno pomika naprej, da dovrši svoj tek ter se izlije Donavi v naročje. Pri njenem pogledu me je obšlo nekaj kakor domotožje, ki mi je reklo: »Vidiš, v tej vodni ogromnosti je tudi nekaj kapljic iz tvoje domovine«. (Lavtižar 1912: 34.)

3.2 Jezikovna identiteta in vprašanje slovanske pripadnosti

Kompleksno slovansko vprašanje, aktualno znotraj monarhije skozi celotno 19. stoletje, je bilo v slovenskem publicističnem prostoru posebej eksplicitno prisotno v začetku 20. stoletja. Pozitivno vrednotenje in iskanje bližine, podobnosti, predvsem trpeče narodne izkušnje je Slovence povezovalo z drugimi Slovani v monarhiji, temu pa se je pridružilo še »slovansko pobratimstvo«, iskanje bližine po ključu jezikovne in kulturne sorodnosti. Pri tem velja izpostaviti popolnoma nasprotujoče si poglede na to problematiko pri manjših in na drugi strani zgodovinsko utemeljenih, vplivnejših slovanskih narodih. Aškerčev odnos do Slovanov ni bil enoznačen in ga je potrebno razumeti v kontekstu dobe in njegovih osebnih stikov ter izkušenj.¹⁰ Neposreden stik s slovansko književnostjo, razumevanje aktualnih družbenih razmer, ki ju lahko razberemo v avtorjevih zvrstno raznolikih besedilih, nas navaja k sklepu, da Aškerc označimo kot neprizanesljivega opazovalca, saj je »kot večina drugih popotnikov tistega obdobja imel tudi Aškerc izostreno oko za etična znamenja« (Baskar 2012: 135). Ustaljene predsodke in tipičen patos, prepoznaven pri njegovih sodobnikih, mu je namreč uspelo preseči in s tem razbiti tendenčnost pripovedi. Njegove prizanesljivosti do Slovanov v potopisu *Izlet v Carigrad* zato ne moremo označiti za shematične ali površinske, bolj ustrezno bi bilo reči, da je utemeljena racionalno in kot subjektivno izkustvo.¹¹

Tudi Lavtižar, Knific in Stiasny so bili izraziti povezovalci slovanskih dežel, prav jezikovna bližina jim je mnogokrat olajšala sporazumevanje z domačini in jim omogočala tudi primerjalno perspektivo. Tako lahko razumemo obsežne primerjave šolskega sistema in poučevanja, kot ga je z zanimanjem popisoval Stiasny v Srbiji in Bolgariji. Najbolj vzajemno-slovansko intoniran potopis je *Izlet po Balkanu* M. Gregorič. Glavna pripovedna linija se osredotoča na opis zunanjih dogodkov na poti z vlakom skupaj z udeleženci sokolskega izleta in srečanja večtisočglave množice Slovanov z vseh koncev sveta. V njih prevladuje kolektivna vznihanost in navdušenje množice, ki ji ustreza raba množine in ustaljenih metonimij *neustrašna jata Sokolov* ali *krdelo Junakov*: »Od vseh strani so zaorili navdušeni pozdravi, da smo bili ko omamljeni od narodnostnega navdušenja« (Gregorič 1912: 29). Temu ustrezajo tudi natančni popisi zgodovine in stanja posameznih sokolskih združenj v Evropi in po svetu, ki jih dopolnjujejo fotografije. V senci entuziazma pripovedovalka na več mestih vzpostavlja osebni odnos do kolektiva: »Sokolstvo vobče je želo pravi

¹⁰ O tem pričajo itinerariji poti in naročene revije, ki jih je spremljal. Drugi impulzi za Aškercia so ruska sočasna proza, srbska epika, pa tudi druge slovanske književnosti dežel, po katerih je potoval, spoznaval avtorje in jih vzajemno prevajal.

¹¹ O Aškerčevem odnosu do slovanstva glej še Boršnik (1957), Kozak (2011), Baskar (2012).

triumf na račun lastne ideje.« Zato je umik v zasebnost izraz pripadnosti na osi učiteljica – ženska – Slovenka – Slovanka – Sokolovka izrazila takole: »V kupeju sem poiskala kotiček ob oknu, da bi semintja nemotena nekoliko zadremala« (1912: 29); »Se pač vrše v človeški notranjščini različni občutki za eno in isto reč, kajti v meni se je porajalo nasprotno čutvovanje, sleherna niansa blaženosti je vzklopela, se potrojila« (1912: 52). Pripovedovalka se je tako kljub prevladujoči idejni tendenci slovanske pripadnosti na nekaterih mestih od kolektiva distancirala.

3.3 Potopisi v luči zvrstne problematike

Ko Marko Juvan (2017) definira koncept hibridnosti žanrov na primeru avtobiografije in eseja, izpostavlja večplastnost tega pojma. Da je prav potopis doživel svoj vzpon na prelomu iz 19. v 20. stoletje tudi v slovenskem publicističnem in literarnem prostoru je nedvomno prispevala tudi njegova hibridnost. Prepoznamo jo lahko ob prepletanju lahkega branja s t. i. resnimi (nacionalnimi) temami: avtorici in avtorjem tu obravnavanih potopisev je ustrezal reportažni stil, v katerem je vpisana tendenca bratske slovanske pripadnosti. Potopisci pa so morali ohraniti še eno dvojnost: poročati o objektivnem svetu in hkrati govoriti o svojem lastnem notranjem doživljanju sveta. Avtorji, kot so Knific, Lavtižar in Stiasny, so prisegali na spoznavno in primerjalno vlogo v svojih povečini publicističnih besedilih, obenem pa svojo izkušnjo poskušali podati nesuhoparno, torej anekdotično. Predvsem pri Aškercu lahko govorimo o napetosti med konvencionalnim okvirom potopisa in iskanjem avtorskega, individualnega izraza. Čeprav so potopisne črtice *Izlet v Carigrad* idejno in strukturno povsem predvidljive, ni težko razbrati avtorjeve strategije, ko je iz zunanjega poročanja prestopil v nenadno vznihanje, prevzetost, osebni oster komentar skozi ironijo ali skoraj lirično izpoved. Potopis se je z Aškercem s humornimi in polemičnimi zastranitvami torej predvsem kultiviral.

4 Sklep

Znotraj literarnega polja ostajajo potopisni žanri na meji med dokumentarno literaturo in leposlovjem, neizmerno povedni so znotraj razumevanja celotnega ustvarjanja posameznega avtorja tako kot korespondenca ter dnevniški zapiski. Specifika potopisa izhajata iz dveh njegovih imanentnih lastnosti: premik v prostoru mu daje potencial zgodbenosti, primerjava kot racionalna operacija, ki vsebuje refleksivnost, pa ima spoznavno in poučno vlogo, obenem pa omogoča upodobitev individualnega doživljanja. Ravno ta ima potencial upovedati in prespraševati vsakokratno bistvo poti, ki se giblje med poistovetenjem in razlikovalnostjo. Potopisni žanri ponujajo prostor za način spoznavanja, dožemanja sveta in družbenih praks, odkrivajo, kako posameznik vidi novi, tuji prostor in v kolikšni meri se mu posreči s pomočjo pisanja ugledati sebe v drugi luči. Pri izključno potopisnih avtorjih s časovne distance ne prepoznavamo zvrstne inovativnosti, prej konvencionalno upodobitev popotne izkušnje, zato pa spoznavno bogato gradivo za slovensko bralsko publiko (v večini primerov tudi avtorska ambicija ni bila večja). Aškerčev primer nas utruje

v prepričanju, da je potrebno brati in razumeti potopis pri literarnih ustvarjalcih kot integralni del njihovega mentalnega sveta in ustvarjanja. Aškerčeva refleksija potovanja se je torej odvijala na dveh ravneh: skozi lirsko-epsko poezijo in v potopisnih črticah, objavljenih publicistično ter knjižno. Ta zvrst mu je zaradi svoje poučnosti in informativnosti z recepcijskega vidika omogočala ekskluzivno pripoved in literarizacijo žanra, obenem pa ponujala prostor rekonstrukcije tujega prostora, na podlagi katere se je v nadaljevanju oblikovala bolj kritična in estetska upodobitev. Potopis je bil za generacijo prehodnikov v novo (dvajseto) stoletje bodisi publicistični bodisi polliterarni žanr, ki pa se je ob začetku naslednjega desetletja diferenciral. Bodisi je ohranjal svoj publicistični domet bodisi se je modificiral in estetiziral ali pa je avtor do njega zavzel distanco in zavestno prestopil v potopisni roman. V obravnavanem prehodnem času začetka 20. stoletja je potopis znotraj revijalnega tiska pomenil prostor realizacije tako znanstvenega kot tudi literarnega diskurza. Kot takšnega ga prepoznavamo pri Antonu Aškercu, zato predstavlja integralni del njegovega literarnega opusa in je obenem tipičen izraz Aškerca-publicista.

Viri

Aškerc, Anton, 1946: *Zbrano delo I: Balade in romance, lirske in epske poezije*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Aškerc, Anton, 1993: Izlet v Carigrad (1893). Aškerc, Anton: *Zbrano delo VII: Podlistiki in potopisi*. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 17–56.

Gregorič, Marica, 1912: Izlet po Balkanu. *Naša bodočnost* 5/1. 14–17, 29–34, 51–56, 78–84, 98–105.

Gregorič Stepančič, Marica, 1922: Izprehod po skandinaviji. *Jadranka* II/7. 76–77.

Knific, Ivan 1902: Od Save do Bospora. *Dom in svet* 15/1. 31–42, 102–109, 167–170, 227–233, 341–347, 402–409, 464–473, 533–538, 595–602.

Lavtižar, Josip, 1912: Čez Dunaj in Budimpešto v Beograd. *Mentor* 5/2. 30, 65, 82, 106–108.

Stiasny, Ljudevit, 1892: Listi slovenskega učitelja – kolesarja. *Popotnik* 12. 218–220.

Stiasny, Ljudevit, 1898: *V Petrograd*. Gorica: Goriška tiskarna. 5–9.

Stiasny, Ljudevit, 1902: V Carigrad. *Koledar družbe sv. Mohorja*. 58–71.

Literatura

Baskar, Bojan, 2008: Načini potovanja in imperialistično potopisje v avstro-ogrski provinci, primer Antona Aškerca. *Glasnik SED* 49/3–4. 24–34.

Baskar, Bojan, 2012: »Prvi slovenski pesnik v džamiji«: Orientalizem v potopisih pesnika z imperialnega obrobja. Jezernik, Božidar (ur.): *Imaginarni »Turek«*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. 127–143.

Bodrova, Ana, 2016: Znanstvena pot do *Terra incognite* (Slovenski ženski potopisi konca 19. in začetka 20. stoletja). *Slavistična revija* 64/3. 283–297.

- Faktorová, Veronika, 2012: *Mezi poznáním a imaginací. Podoby obrozenského cestopisu*. Praha: Arsci.
- Grdina, Igor, 2001: *Vladarji, lakaji, bohemi*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Grdina, Igor, 2001a: Turner na literarni sceni in v zakulisju. *Studia Historica Slovenica* 1/1. 117–127.
- Jezernik, Božidar, 2011: *Divja Evropa: Balkan v očeh zahodnih politikov*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Jezernik, Božidar, 2012: Imaginarni »Turek«. Jezernik, Božidar (ur.): *Imaginarni »Turek«*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. 7–24.
- Juvan, Marko, 2017: *Hibridni žanri: Študije o križancih izkustva, mišljenja in literature*. Ljubljana: LUD Literatura.
- Kozak, Jacek Krištof, 2011: »Pod egido ruskega orla« ali orientalistični izleti A. Aškerca. *Primerjalna književnost* 34/3. 153–172.
- Mihurko, Katja, 2013: Odkrivanje in osvobajanje prostorov svobode v delih zgodnjih slovenskih literarnih ustvarjalk. *Slavistična revija* 61/4. 575–589.
- Mikulová, Marcela, 2016: Závažnosť »veselého cestopisu«. *Tri spisovateľky (Šoltésová, Vánsová, Timrava)*. Bratislava: Veda. 91–108.
- Pátková, Jana, 2017: Trhliny v česko-slovenské vzájemnosti koncem 19. století na příkladu cestopisu Terézie Vansové. *Slovenská literatúra* 46/2. 87–103.

ANTIČNA RETORIČNA PERSPEKTIVA SPORAZUMEVALNE ZMOŽNOSTI KOT POTENCIAL NJENEGA SODOBNEGA RAZISKOVANJA IN POUČEVANJA

Prispevek podaja oris nekaterih konceptualizacij javnega govornega nastopanja, ki izhajajo iz klasične retorike in njene pedagogike ter predstavljajo podlago za celovitejše razumevanje vloge nastopa kot vitalnega govornega opravila v okviru procesa tvorjenja besedila. Hkrati opozori na problem odsotnosti retorične perspektive v sodobnih konceptualizacijah sporazumevalne zmožnosti v okviru pouka slovenščine in nakaže možna izhodišča za oblikovanje celovitejšega pristopa k uresničevanju dejavnosti govornega nastopanja.

Ključne besede: klasična retorika, javno govorno nastopanje, *officia oratoris*, pouk slovenščine, vzgoja govorca

»Demosten je na vprašanje, kaj je v vsem govorništvu najpomembnejše, postavil na prvo mesto podajanje, potem pa še na drugo in tretje, dokler ga niso nehali spraševati.« (Kvintilijan, *Šola govorništva*, 11.3.6, prevod Matjaž Babič)

1 Uvod: zakaj še vedno klasična retorika

V prispevku želimo predstaviti nekoliko drugačen, z antiko navdihnjen razmislek o javnem govornem nastopanju kot strateški sestavini sporazumevalne zmožnosti, na razvijanju katere temelji sodobni jezikovni pouk (Vogel 2012: 71). Zastavili smo ga kot konceptualni premislek o značilnostih pojmovanja udejanjenja govora/besedila z vidika klasične retorike in njene dolge tradicije poučevanja, ki je hkrati

pomembno oblikovala prostor t. i. zahodne kulture.¹ Družbeno-kulturni domet retorike kot discipline, ki se celovito ukvarja z javnim prepričevanjem, je namreč izjemen tako v kronološkem smislu več kot dvatisočletnega obstoja znotraj različnih izobraževalnih sistemov kot tudi glede na vpliv, ki ga je v tem času imela kot disciplina in družbena praksa uspešnega javnega prepričevanja (Charteris-Black 2005; Conely 1990; Fahnestock 2011).² Ne glede na različna vrednostna pojmovanja in dileme o upravičenosti retorike kot samostojnega področja znanosti ali morda še bolj razvpita vprašanja o etičnih mejah (javnega) prepričevanja, ki retoriko spremljajo vse od nastanka (Booth 2004), (vz)trajnost njene prisotnosti v znanosti, izobraževanju in vsakdanjem življenju kaže, da gre za temeljni družbeno-kulturni fenomen, za vseprisotno *meta-govorico*, kot jo označi Roland Barthes (1990: 13), ki pa se v različnih družbenih kontekstih različno uresničuje in je trajno podvržena ideološkimi procesom.

To hitro skico razsežnosti fenomena klasične retorike smo nakazali kot napoved zamejitve tematike v pričujočem prispevku. Omejili se bomo zgolj na pedagoški kontekst retorike. Spomniti želimo na njeno prisotnost v obliki posamičnih konceptov, pojmov in didaktičnih metod, ki morda niso več prepoznani kot izvorni del retorične tradicije, predvsem pa bi radi pokazali na koristi seznanjanja z retoriko v okviru obstoječih učnih vsebin.

V sodobni vzgoji in izobraževanju lahko retoriko v najširšem smislu povežemo s pojmom govorno nastopanje. Ta je tematiziran bodisi kot dejavnost učencev pri posameznih predmetih (npr. slovenščina in tuji jeziki) bodisi kot sestavni del strategij poučevanja in pedagoške komunikacije (Marentič Požarnik in Plut Pregelj 2009; Petek 2019; Žagar, Žmavc in Domajnko 2018). V pričujočem prispevku nas zanima *retorična perspektiva* govornega nastopa v okviru osnovnošolskega pouka slovenščine. Čeprav pregled učnih načrtov drugih predmetov pokaže, da je govorno nastopanje pogosto zastopana tematika, ki v okviru pouka vertikalno in horizontalno preči različne predmete, se bomo v nadaljevanju ukvarjali le z učnim načrtom za pouk slovenščine. Govorni nastop je v njem namreč opredeljen kot dejavnost na ravni ciljev in standardov znanja, ki se neposredno navezujejo na razvijanje sporazumevalne zmožnosti. Slednje lahko pomeni tudi njegovo sistematično obravnavo, katere cilj je vsaj deloma usvajanje novega in nadgradnja pridobljenega znanja o govornem nastopanju in ne le razvijanje naravno obstoječe posameznikove zmožnosti govorjenja. Ker je tematika eksplicitno prisotna v vertikali poučevanja slovenščine, ponuja tudi možnost celovitega pogleda. Drugi razlog, da smo se v prispevku omejili na osnovno šolo, pa je povezan z našo »antično« usmeritvijo. Kajti razvojno obdobje otrok, ki obiskujejo sodobno devetletko, v grobem ustreza tudi

¹ V prispevku enakovredno rabimo izraza »retorika« in »klasična retorika«, ki nam predstavljata na antični tradiciji utemeljeno pojmovanje discipline uspešnega javnega prepričevanja. V primerih, ko se pojavlja daljša različica (tj. klasična retorika), želimo posebej opozoriti na relevantnost antičnega konteksta.

² Z navedbo treh zelo različnih bibliografskih referenc želimo zgolj opozoriti na raznolikost področij, ki jih pokriva retorika.

obdobju, v katerem so se otroci v starem Rimu že intenzivno pričenjali izobraževati za javno govorno nastopanje.³

2 Govorno nastopanje kot sestavina sporazumevalne zmožnosti

Izhodiščna opredelitev govornega nastopanja, zlasti če želimo govoriti o njegovi didaktiki in pedagogiki, je tesno povezana s cilji sodobnega pouka slovenščine, ki temeljijo na splošno uveljavljenem funkcionalnem oz. komunikacijskem pristopu k usvajanju jezika. Pojmovanje in opredelitve govornega nastopanja so tako primarno del opredelitev sporazumevalne zmožnosti in s tem jezikoslovnih raziskav, ki izhajajo iz različnih tradicij in teoretskih smeri (strukturalistične, besediloslovne, pragmatične itd.) ter v slovenskem prostoru kontinuirano potekajo vse od 80. let 20. stoletja. Zlasti v okviru raziskav o razvijanju sporazumevalne zmožnosti kot enega temeljnih vzgojno-izobraževalnih ciljev je tematika govornega nastopanja najpogosteje sestavni del pouka slovenščine in opredeljena v okviru ene od sporazumevalnih dejavnosti, tj. govorjenja (prim. Bešter Turk 2011: 118–119; Vogel 2012: 71–72).⁴ Toda hkrati zasledimo tudi novejšo samostojne opredelitve (javnega) govornega nastopanja, tako v najširšem smislu kot »tvorjenje enogovornih besedil, namenjenih širši ali ožji javnosti« (Petek 2019: 20), ali v natančnejši definiciji kot dejavnost, »kjer govorec z določenim namenom v (tipičnih) sporazumevalnih situacijah o izbrani temi govori neposredno prisotnim poslušalcem, s katerimi vstopa v interakcijo in pred katerimi za svoje sporočilo prevzema odgovornost« (Vogel 2019: 442). Zlasti zadnja definicija, ki v nastop vpeljuje kategorijo interakcije med govorcem in poslušalci ter pri tem poudarja pomen govorceve odgovornosti za sporočilo, evocira nekatere temeljne koncepte iz klasične retorične tradicije, saj se avtorica pri njenem oblikovanju v veliki meri opira tudi na teoretska izhodišča dveh znanih imen s tega področja, kot sta Ivo Škarič in David Zarefsky. Zdi se, da zanimanje za samostojno opredeljevanje govornega nastopanja v okviru slovenističnega raziskovanja kaže vsaj na dve okoliščini: na eni strani pripoznanje, da gre za relevantno tematiko, ki potrebuje samostojno obravnavo in posledično razširitev teoretskega okvirja. Na drugi strani pa te opredelitve kažejo tudi na logično vključitev teoretskega polja retorike, če hočemo zadovoljivo pojasnjevati kompleksnost govornega nastopa bodisi kot del sporazumevalne zmožnosti bodisi v kontekstu poučevanja slovenščine. Kajti z nastopom se najceloviteje ukvarja prav retorika, ki kot disciplina z več kot dvatisočletno tradicijo neprekinjenega razvoja raziskuje tako jezikovne kot družbene in miselne vidike javnega prepričevanja.⁵ Posledično s svojo mrežo konceptov, pojmov

³ V antiki je »pravo« retorično izobraževanje sodilo zlasti na terciarno raven, zato se na prvi pogled ponuja teza, da bi bilo primerneje raziskovati govorno nastopanje v srednješolskih in visokošolskih programih. A hkrati moramo vedeti, da je antično pojmovanje retorike v vseh pogledih (tudi na ravni njene pedagogike) povezano s procesnostjo (tj. s sistematično vzgojo govorca), zato je enako pomembno vlogo pri oblikovanju javnih govorcev imelo tudi primarno in sekundarno izobraževanje.

⁴ Tako M. Bešter Turk kot J. Vogel v svojih razpravah problemsko obravnava historični razvoj pojmovanja sporazumevalne zmožnosti in njenega prenosa v kontekst poučevanja slovenščine. Pri tem navajata številne reference, ki jih sami zaradi omejenosti prispevka nismo mogli vključiti.

⁵ Seznam literature za to področje je ogromen, zato navedimo zgolj tri sodobna priročniška dela, ki predstavljajo sintezo raziskav: *Handbook of argumentation* (van Eemeren idr. 2014), *The Oxford Handbook of Rhetorical Studies* (MacDonald 2017), *The SAGE Handbook of Rhetorical Studies* (Lunsford, Wilson in Eberly 2009).

in orodij omogoča celovito (receptivno – analitično in produktivno – sintetično) rabo jezika v kontekstu javnega prepričevanja, hkrati pa z zgrajenim (in v več kot v dvatisočletni praksi preizkušenim) pedagoškim modelom omogoča sistematično poučevanje in urjenje v tovrstni rabi. Retorična perspektiva govornega nastopanja namreč v ospredje postavlja troje:

1. *procesnost* oz. razumevanje, da je govorni nastop sestavni del kompleksnega procesa govorničevega delovanja in ga primarno določajo specifični retorični postopki, zaobjeti zlasti v antičnem konceptu govorničevih opravil (stgr. »érga toû rhétoros«/lat. »officia oratoris«);
2. *interakcijskost* oz. pojmovanje govornega nastopa kot rezultata vzajemne interakcije med govorcem, sogovorci in vsebino/temo, ki ga je mogoče na različnih ravneh retoričnega procesa identificirati v okviru teoretskih konceptov (npr. teorija o spornih vprašanjih – stgr. »stásis«, teorija ugodnega trenutka – stgr. »kairós«, konceptualizacije treh temeljnih načinov prepričevanja, tj. prepričevanja na podlagi prikaza govorničevega verodostojnega značaja, vzbujanja čustev in utemeljevanja – stgr. »éthos«, »páthos« in »lógos«), na drugi strani pa ga izpričuje antična tradicija raznolikih retoričnih praks;
3. *edukacijskost* oz. posebnosti ciljev in pristopov v formaliziranem poučevanju principov javnega nastopanja kot vzgoje za aktivno udejstvovanje v družbi, ki temeljijo na načelih sistematičnosti in postopnosti ter jih najdemo v prikazih Kvintilijanove retorične pedagogike in uveljavljenih antičnih didaktičnih modelih, kot so govorniške predvaje (stgr. »progymnásmata«/lat. »praeexercitationes«) in deklamacije (stgr. »meletê«/lat. »declamationes«).

3 Govorno nastopanje v osnovnošolskem učnem načrtu za slovenščino in problem odsotnosti retorične perspektive

V osnovni šoli so operativni cilji v zvezi z govornim nastopom na ravni jezikovnega pouka ubesedeni kot »razvijanje zmožnosti govornega nastopanja« oz. »razvijanje zmožnosti enosmernega sporazumevanja« (UČNI načrt. Program osnovna šola. Slovenščina 2018: 10, 20; v nadaljevanju UN 2018; poudarek J. Ž.), na ravni književnega pouka pa kot »razvijanje recepcijske zmožnosti z branjem, poslušanjem, gledanjem uprizoritev umetnostnih besedil in *govorjenjem*, pisanjem o njih« oz. »razvijanje recepcijske zmožnosti s tvorjenjem, (po)ustvarjanjem ob umetnostnih besedilih (pisanje, interpretativno branje, *govorjenje*)« (UN 2018: 31; poudarek J. Ž.). Prav tako je v okviru doseganja standardov znanja predvideno, da imajo učenci razvito zmožnost govornega nastopanja oz. enosmernega sporazumevanja, ki jo v vseh treh vzgojno-izobraževalnih obdobjih (v nadaljevanju VIO) prikažejo v obliki samostojnega govornega nastopanja z napovedano temo oz. besedilno vrsto ter tvorbo smiselnega, razumljivega besedila, z razločnim in čim bolj knjižnim govorom ter ustrezno uporabo nebesednih spremljevalcev govora, ki mu pripada

tudi sklepno utemeljeno vrednotenje same dejavnosti (npr. UN 2018: 48, 52, 58). V didaktičnih priporočilih učnega načrta sta uvodoma poudarjeni avtonomnost učitelja pri uresničevanju ciljev in vsebin glede na vzgojno-izobraževalno obdobje, potrebe, zmožnosti ter pričakovanje učencev in medsebojna prepletenost ter nadgradnja ciljev in vsebin, ki »omogočajo *postopno pridobivanje* znanja, veščin in spretnosti, ki *vodijo k oblikovanju* jezikovno kultiviranega človeka in kultiviranega bralca književnih besedil« (UN 2018: 63; poudarek J. Ž.). Ob pregledu ciljev in vsebin bi na prvi pogled lahko rekli, da se učenci tudi z govornim nastopom pri pouku slovenščine seznanjajo postopoma in se tako oblikujejo v (javne) govorce.⁶ Toda natančnejše branje pokaže, da ti cilji odražajo zelo shematično pojmovanje govornega nastopa in implicirajo pojmovanje retorike, reducirano na zbirko praktičnih napotkov. Govorno nastopanje je namreč na posamezno leto učenja slovenščine omejena dejavnost (tj. govorni nastop po navodilih), umanjka pa *procesno naravnana vzgoja govorca*, ki bi v obstoječe cilje in vsebine integrirala raznolike metode sistematičnega retoričnega urjenja in bi se uresničevala v okviru celotne vertikalne pouka slovenščine.⁷ Vse od prvega razreda so učenci namreč soočeni s ciljem uresničevanja načel/strategij uspešnega govornega nastopanja, ki ostaja nespremenjen do devetega razreda. Kljub nakazani postopnosti v usvajanju omenjenega cilja, ki nakazuje na izvorno retorično tradicijo, pa o dejanskem retoričnem pristopu k poučevanju govornega nastopa ne moremo govoriti. Iz zapisov ciljev namreč ni razvidno, za kakšna načela/strategije uspešnega govornega nastopanja gre: ali govorimo o »receptih« ali tudi npr. o idejah, pojmi, konceptih, ali je govorni nastop razumljen kot procesna vsebina/dejavnost, tj. ali na ravni uresničevanja te dejavnosti obstajajo tudi med seboj (vertikalno in horizontalno) povezani »etapni« cilji tako v procesu usvajanja znanj s področja govornega nastopanja (znotraj posameznega VIO in med različnimi VIO) kot tudi urjenja v prvinah govornega nastopa (in ne le pogovarjanja o njih (prim. UN 2018: 10, 34, 66)). Prav tako je kategorija govornega nastopanja pri pouku jezika povsem ločena od tiste pri pouku književnosti in je v nasprotju s klasično perspektivo, ki književnost vidi kot pomemben sestavni del javnega govornega nastopanja, kot vir in metodo tako za razvijanje govorceve jezikovne zmožnosti kot tudi za usvajanje in reflektiranje splošne, »civilizacijske« vednosti. Hkrati je iz jezikovnega pouka v celoti izpuščen cilj vsaj osnovne seznanitve s temeljnimi postopki argumentiranja, čeprav se med dejavnostmi učencev vseskozi pojavljajo ubeseditve, kot so »vrednotenje« (npr. UN 2018: 34, 47) in »utemeljevanje mnenja« (npr. UN 2018: 10, 25), ki predpostavljajo osnovno poznavanje načel argumentacije, če želimo govoriti o dejanskem uresničevanju tako ubesedenih ciljev pouka. Predvsem pa iz zapisov ni jasno, ali je končni cilj govornega nastopanja kot sestavnega dela razvijanja sporazumevalne zmožnosti v vertikali pouka slovenščine ob jezikovno

⁶ Npr: V prvem VIO za izvedbo nastopa ni predvidena obvezna besedilna podlaga, ker proces opismenjevanja še ni zaključen. Prav tako je zgradbena ustreznost besedila cilj, ki je predviden šele od drugega VIO, kar sovпада s temeljno usmeritvijo pouka slovenščine k tvorjenju besedil v tem obdobju.

⁷ Z vidika pravorečja Tivadar (2015: 163–165) izpostavlja problem šablonskih zapisov govorov za nastope in njihovo memoriranje, dotakne pa se tudi vprašanja samostojnosti učencev pri tem početju.

kultiviranem človeku in kultiviranem bralcu književnih besedil tudi oblikovanje nastavkov »kultiviranega javnega govorca«.⁸

Pričujoča izpostavitve mest v učnem načrtu ni njegova kritika niti kritika pouka slovenščine, ampak želimo z njimi pokazati na možnosti, ki jih ponuja vključitev principov klasične retorike, ki poleg tehnik prepričevanja in utemeljevanja ter modelov sistematičnega urjenja v načinih njihove rabe v ospredje postavlja predvsem razvijanje posameznikove zmožnosti prepoznavanja in analize kompleksnosti vsakokratnih okoliščin, v katerih se to prepričevanje ter utemeljevanje odvija.⁹ Zlasti že omenjena vidika procesnosti in edukacijskosti retorike pa omogočata razumevanje govornega nastopanja kot kompleksnega procesnega cilja v okviru vertikale, ki nikoli ni (zgolj) rezultat uspešne aplikacije napotkov v izolirani učni situaciji (tj. priprave vsakoletnega govornega nastopa po navodilih), temveč je vedno tudi rezultat zmožnosti refleksije posameznikovih preteklih izkušenj in odnosa do javnega nastopanja, v kateri se vsakič aktivirajo govorcevo mišljenje, vednost, čutenje ter čustvovanje na receptivni in produktivni ravni.¹⁰

Prav zato je shematično pojmovanje načel uspešnega govornega nastopanja nezadostno za njihovo učinkovito uresničevanje pri pouku in potrebuje širši konceptualni okvir. V nadaljevanju prispevka ponujamo dva antična pogleda na govorno nastopanje, s katerima je mogoče dopolniti sodobne konceptualizacije sporazumevalne zmožnosti v tistih delih, kjer evidentno izhajajo iz polja retorike in tvorijo podlago za vključevanje govornega nastopa v okviru ciljev, vsebin in standardov osnovnošolskega pouka slovenščine.

4 Fragment iz klasične retorike in njene pedagogike kot podlaga za razumevanje pomena ustreznega poučevanja govornega nastopanja

4.1 *Officia oratoris*: krožno-povratni pogled

Eden temeljnih in najbolj znanih konceptov znotraj sistema klasične retorike, katerega sestavni del je tudi govorno nastopanje, so že omenjena govorceva opravila (lat. »officia oratoris«). Kot konceptualizacija retorične discipline glede na temeljne operacije, ki jih je prvi sistematično opredelil (ne pa tudi iznašel) Aristotel (*Rh.* 1403b6–23), oz. formalizirano zaporedje postopkov v procesu priprave in

⁸ Pod to besedno zvezo razumemo vzgojno-izobraževalni cilj, kot ga v svojem načrtu za retorično vzgojo opredeli David Fleming, z vidika katerega je v duhu klasične retorične tradicije »ne kot drugorazredna spretnost v predstavljanju vsebine, temveč kot bogata in dragocena smer študija, katerega cilj je razvijanje določene vrste osebe: zavzete, artikulirane, domiselne, razumevajoče, državljanske – osebe izurjene, vzgojene in predane temu, kar se je nekoč imenovalo spretnost govorjenja« (1998: 172–173).

⁹ Tukaj želimo nakazati na »humanistično dimenzijo« retoričnega izobraževanja in družbeno osmišljene rabe retorike, ki od nas vsakič terja tudi razmislek o samoumevnih oz. v našem družbeno-kulturnem prostoru splošno sprejetih konceptih, pojmi in idejah, ki so se oblikovali v preteklosti.

¹⁰ Do podobnih zaključkov na srednješolski ravni prihaja tudi J. Vogel, ki v sklepnih ugotovitvah med drugim zapiše, da bi bilo razvijanje govornega nastopanja »smiselno zasnovati procesno, z refleksijo lastnega tvorjenja« (Vogel 2019: 447).

izvedbe govora, ki se je od helenizma naprej oblikovalo v okviru grških in rimskih retoričnih razprav (Cic., *De inv.* 1. 7, Kvint., *Inst.* 3.3.1–3), govorceva opravila še danes predstavljajo uveljavljen model tako za preučevanje retoričnega sistema kakor tudi za poučevanje in praktično obvladovanje načel javnega govora (Crowley in Hawhee 2004; Bartsch, Hoppmann, Rex in Vergeest 2013). Kljub že v antiki neenotnim klasifikacijam v smislu zaporedja in/ali narave posameznih opravil v retoričnem procesu jih v retorični teoriji najpogosteje srečamo v obliki petdelne sheme:

1. *odkrivanje* (lat. »inventio« – določitev problema, retorične situacije in odkrivanje ustreznih argumentov za temo, o kateri bomo govorili);
2. *razvrščanje* (lat. »dispositio« – izbor in smiselna razvrstitev najdenih argumentov oz. tega, o čemer bomo govorili glede na retorično situacijo);
3. *ubeseditiv* (lat. »elocutio« – okoliščinam prilagojena prebeseditiv oz. slogovna predelava na podlagi ubeseditivnih načel in strategij);
3. *pomnjenje* (lat. »memoria« – pomnjenje govora s pomočjo tehnik pomnjenja);
4. *nastop* (lat. »actio«/»pronuntiatio« – izvedba načrtovanega govora na podlagi upoštevanja ustrezne rabe glasu in kretenj).¹¹

Na prvi pogled samoumevno in tudi v sodobnih aplikacijah prisotno linearno in sukcesivno razumevanje retoričnega procesa, ki ga sugerira zgornja shema, temelji na ločevanju med primarnimi – miselnimi (»teoretičnimi«) in sekundarnimi – izvedbenimi (»praktičnimi«) postopki. Zato pomnjenje in nastop v smislu naravnega zaporedja govorcevih opravil logično predstavljata sklepni del govorcevih aktivnosti (tj. od zasnove k izvedbi). To je bilo že Kvintilijanovo stališče (*Inst.* 3.3), ko je skušal razrešiti antično dilemo o prioriteti in vrstnem redu posameznih opravil (lat. »officia«), in tudi sodobni učbeniki oz. razprave, ki temeljijo na antičnem sistemu, tega ne problematizirajo. Kot povzema Fredal (2001: 251), je tudi splošno uveljavljeno preučevanje nastopa kot sklepnega dejanja znotraj govorcevih opravil že od antike naprej temeljilo na treh med sabo povezanih predpostavkah, in sicer:

1. da je nastop primarno zunanji element k govoru/besedilu (prim. Arist., *Rh.* 1403b6–26);
2. da se skladno z govorcevo mislijo uresničuje skozi t. i. »jezik telesa« kot jezik kretenj, pogledov, glasu (prim. Cic., *De or.* 3.59.222, Kvint., *Inst.* 11.3.30);
3. da nastop v glavnem služi za izražanje oz. prepričevanje s čustvi (Arist., *Rh.* 1386a33–35; Kvint., *Inst.* 11.3.2–3).

Toda kljub redkejši obravnavi – v primerjavi z bogato razdelavo ostalih principov – gre nastop razumeti kot integralni del antičnega retoričnega sistema in kot neločljivi del koncepta govorcevih opravil, v katerem nima postranske (in zgolj

¹¹ V nadaljevanju se osredinjamo na rimsko retorično izobraževanje, zato navajamo različico z latinskimi izrazi. V retorični tradiciji se sicer uporabljajo tudi starogrški izrazi: »heúresis« (odkrivanje), »táxis« (razporeditev), »léxis« (ubeseditiv), »mnéme« (pomnjenje), »hypócrisis« (izvedba).

končne, izvedbene) vloge, temveč je bistvena sestavina retoričnega procesa (prim. Arist., *Rh.* 1403b15–18; Cic., *De or.* 3.56.213; Kvint., *Inst.* 11.3.2). Slednje postane posebej očitno, če na antično retoriko pogledamo tudi kot na mrežo izobraževalnih in kulturnih praks, skozi katere se v družbi (re)producirajo pomen, kultura, identiteta, vedenje in prakse (Fredal 2006: 183), ki so se tako v stari Grčiji kot Rimu artikularile skozi govor in telo.¹² Takšno razumevanje retorike pomeni tudi preseganje njenega zgolj tekstualnega in jezikovnega vidika in gre v smeri širšega pojmovanja kot »manipulacije znakov v katerem koli simbolnem sistemu« (Fredal 2006: 183). Družbeno-kulturna perspektiva govornega nastopa omogoča tudi razširjen pogled na koncept govorčevih opravil, v katerem nastop kot sklepno dejanje v retoričnem procesu ni toliko rezultat zaporednosti opravil, temveč njihove krožnosti in povratnosti. To najprej pomeni, da antični koncept govorčevih opravil (lat. »*officia oratoris*«) kot napredujoča strukturacija vsebuje tudi predpostavko o izvedbi besedila/govora, ki je vpisana v druge faze njegovega nastajanja. R. Sonkowsky (1959) pokaže, da je iz antičnih teoretskih razprav mogoče rekonstruirati, da tehnike nastopanja niso le površinski dodatek ob zaključku postopka snovanja besedila/govora, temveč jih moramo videti kot vitalni del retoričnega procesa v celoti. Še nekoliko dlje gre Kathleen E. Welch (1990), ki tezo o neločljivosti tega antičnega retoričnega koncepta in vzajemnem ter sinergičnem razmerju med petimi govorčevimi opravili utemeljuje s povratnostjo postopkov, ki ima svoj izvor v kulturno političnem okolju antike in s katerim se prav nastop organsko povezuje. Snovanje besedila/govora ni linearno in deljivo na samostojne dele, temveč se vsi njegovi vidiki med sabo na različne načine združujejo. »Če kanone reduciramo le na tri vidike tvorjenja – odkrivanje, razporeditev in ubeseditvev – ne le da je s tem globoko prizadeta očitna energija nihanja med njimi, temveč izgine tudi odnos s kulturo, ki ga omogoča nastop, in pomembna postane ideja o kategoriji zaradi kategorije« (Welch 1990: 96).

Tako razumljen »krožno-povratni« pogled na antični koncept govorčevih opravil predpostavlja razumevanje retoričnega procesa, v katerem govorec fizično izvedbo govora/besedila razume kot sestavni, neločljivi del njegovega upomenjanja v družbeno-kulturnem kontekstu in jo *misli* že v fazah, ko se odloča, kaj, v kakšnem zaporedju in kako bo govoril. Še več, v okviru priprave in izvedbe govora ima kljub okvirni linearnosti samega postopka (tj. od zasnove k izvedbi) vedno v uvidu vseh pet opravil, čeprav jih v procesu snovanja praviloma aktivira v obliki napredujoče strukture (tj. od odkrivanja, prek razvrščanja, ubeseditve in pomnjenja do izvedbe).

¹² Glavne družbene okoliščine, ki kažejo na središčno vlogo nastopa oz. izvedbenega vidika v starogrški in rimski retoriki, so: 1.) ključna vloga javnega govornega nastopanja v sodnih in političnih institucijah kot orodja za uveljavljanje oz. ohranjanje moči v atenski *polis* in rimski *res publica*, ki je bilo v veliki meri odvisno od neposrednega fizičnega okolja (Johnstone 2001); 2.) izpostavljenost govora kot temeljnega sredstva za izmenjavo pomena v antičnih družbeno-kulturnih praksah, kot so javne filozofske debate, zasebna in javna slavlja, gledališka in športna tekmovanja na festivalih in pogrebni slovesnostih (Whitmarsh 2013); 3. afiniteta antičnega poslušalca do vizualnega spektakla tudi v okviru retoričnih praks (Gunderson 2000); 4.) kulturna, konceptualna in telesna povezanost atletike z retoriko v stari Grčiji v smislu vrednot agonizma (stgr. »*agón*«) in vrline (stgr. »*areté*«) ter sočasnega izvajanja obeh dejavnosti na javnih prireditvah kot tudi skupnih pedagoških podlag (Hawhee 2004).

Toda hkrati v smislu potrebne modifikacije in improvizacije poljubno prehaja med njimi, kar v praksi pomeni, da se lahko kjerkoli v postopku (tudi tik pred izvedbo ali celo v sami izvedbi) vrača k vprašanju o dejanski uporabnosti predhodno izbranega argumenta za ciljno publiko ali strateški ustreznosti obstoječe strukture govora, možnosti prilagoditve sloga glede na odziv poslušalcev itd.¹³

Kot odgovor na morebitne pomisleke o uspešnosti prenosa tako kompleksnega pojmovanja retoričnega procesa v sodobno pedagoško prakso in ker je koncept o govorcevih opraviilih dejansko predstavljal eno ključnih vsebin v antičnem retoričnem izobraževanju, v nadaljevanju prikazujemo nekatere značilnosti izobraževanja v starem Rimu, ki osvetljujejo pristop v poučevanju govornega nastopanja.¹⁴

4.2. Govorno nastopanje v retoričnem izobraževanju

Kot del izobraževalnega sistema je retorika predstavljala temeljno izobraževalno vsebino znotraj starogrškega koncepta encikličnega izobraževanja v t. i. svobodnih umetnostih (stgr. »enkýklios paidéia«), ki je svojim državljanom (svobodnim moškim) omogočala pripravo na nadaljnje izobraževanje, hkrati pa jih je usposabljala za aktivno delovanje v okviru tako raznolikih družbenih struktur, kot so atenska *polis*, helenistične države in rimska *res publica*.¹⁵ Zlasti v okviru slednje se je retorika že od Ciceronovih časov (1. stol. pr. n. št.) formalno uveljavila kot jedrna vsebina, na kateri je bil zgrajen koncept rimske šole, ki je vključeval standardizirane učne metode in vsebine ter v obliki procesno strukturiranih izobraževalnih obdobij omogočal uresničevanje njenega temeljnega vzgojno-izobraževalnega cilja, to je vzgojo govorca, ki je »izpopolnjen v vsaki vrsti govora in omike« (Cic., *De or.* 1.35), oz. ima razvito zmožnost učinkovite jezikovne rabe v kateri koli družbeni situaciji. Za lažjo predstavo o tem, kaj je pomenila razvita zmožnost jezikovne rabe in kakšno vlogo je imela retorika v antičnem izobraževanju, spomnimo, da je Mark Tulij Ciceron temeljni cilj tovrstnega izobraževanja videl v smeri prizadevanja za človeškost (lat. »studium humanitatis«), kot proces celovitega (tudi značajskega) oblikovanja govorca-državljana, ki šele kot tak osmisli družbeno korist retorike (Cic., *De or.* 3.54–55). Skoraj 60 let kasneje in v povsem drugačnih družbenih

¹³ Obvladovanje te gibkosti retoričnega procesa je pravzaprav bistvo oz. temeljni smoter retorične pedagogike, ki se v najbolj ekstremni različici retorične prakse kaže že v obliki sofistčnega ekstemporalnega govora (razpravi o poljubni temi brez vnaprejšnje priprave) in drugih principov urjenja prvih starogrških retorjev (Žmavc 2008). Vsem je skupno to, da se pri njihovem izvajanju sofist - javni govorec zaveda aktivne vloge v retoričnem procesu, da lahko *in situ* izpelje vse postopke in učinkovito prezentira argumente za neko splošno znano stališče, hkrati pa kot retor-pedagog svojim učencem nudi zgled za posnemanje. A tudi sofisti so tovrstno obvladovanje javnega govora videli kot rezultat sistematičnega urjenja. Podobno usmeritev srečamo pri Kvintilijanu (*Inst.* 10.7.), ko govori o pomenu improvizacije (lat. »dicendi facultas«).

¹⁴ Rimski sistem smo izbrali zato, ker gre za najbolj sistematično obliko antičnega izobraževanja. A pri tem ne gre pozabiti, da zgodovina rimske retorike ni preprosto nadaljevanje grške (Steel 2017: 205).

¹⁵ Retorika se je v okviru encikličnega izobraževanja povezovala z drugimi predmeti (Quint., *Inst.* 1.10.1). Kot samostojna učna vsebina je bila sestavni del programov, ki jih danes poznamo kot sekundarno, zlasti pa terciarno izobraževanje (Vidmar 2013: 34–36).

razmerah je Mark Fabij Kvintilijan Ciceronovo podobo govorca-državljana povzel in jo postavil za temelj retoričnega izobraževanja, v okviru katerega je cilj vzgojiti popolnega govorca (*Inst. 1 Praef. 9–10*), ki kot modrec »naj ne bo popoln samo po značaju /.../, ampak tudi v znanju in v vseh sposobnostih za javno nastopanje« (*Inst. 1 Praef. 18*, prevod Matjaž Babič). Kot pomemben element takšne vzgoje Kvintilijan (*Inst. 1 Praef. 20*) izpostavlja sam proces, ki je na ravni razvijanja posameznikove zmožnosti jezikovne rabe in oblikovanja osebnosti pomembnejši od končnega izobraževalnega cilja. Vidik procesnosti kot temeljno načelo v retoričnem izobraževanju posebej izstopa zlasti v okviru njegovega prikaza tristopenjskega izobraževanja in sistematičnega pristopa v retorični pedagogiki. Njegova glavna odlika je v tem, da posamezni pristopi poučevanja predstavljajo samostojne, ciljno naravnane module znotraj retoričnega urjenja, hkrati pa ima vsak pomembno vlogo znotraj procesno zastavljenega programa kot celote, tj. celovite vzgoje govorca. James J. Murphy, Richard A. Katula in Michael J. Hoppman (2014: 190–191) Kvintilijanov prikaz temeljnih principov retoričnega izobraževanja povzemajo takole:

1. govorčeva opravila kot retorična načela – lat. »*officia oratoris*« (seznam pravil, ki predstavljajo tako primarno metodo retorične pedagogike kot tudi temeljni sistem govor(ništva));
2. posnemanje – lat. »*imitatio*« (pristopi poučevanja, ki temeljijo na obstoječih modelih in predstavljajo zgledje jezikovne rabe);¹⁶
3. vaje v pisanju – strg. »*progymnasmata*« (stopnjevito zasnovane vaje v pisanju in govorjenju, kjer vsaka naslednja vaja predstavlja višjo stopnjo zahtevnosti ter hkrati vključuje usvojeno znanje predhodnih vaj);¹⁷
4. deklamacije – lat. »*declamationes*« (deklamacije oz. javni govorni nastopi na izmišljeno tematiko, ki so bili poustvarjeni kot v dejanskih okoliščinah izvedeni javni govori);¹⁸
5. sekvenciranje – strukturirano načrtovanje in izvajanje učnih aktivnosti, kar danes v najširšem smislu ustreza didaktičnemu načelu sistematičnosti in postopnosti.

Zadnjo kategorijo, ki se je kot temeljna didaktična strategija uresničevala v vseh predhodnih, najlepše vidimo v strukturnem prerezu rimskega izobraževalnega sistema, ko ji sopostavimo Kvintilijanov prikaz »izvedbenega kurikula« v retoričnem

¹⁶ Vaje v posnemanju so vsebovale glasno branje modelov, posnemanje učiteljeve predhodne analize modela, pomnjenje, parafraziranje in transformacijo modelov (proza/poezija, prevajanje stara grščina/latinsčina), recitiranje oz. govorno izvedbo parafrazirane ali transformirane različice modela ter popravljanje oz. izboljševanje ustvarjenih različic.

¹⁷ Običajni seznam je sestavljalo dvanajst vaj: basen, pripoved, anekdota, pregovor, zavrnitev ali dokazovanje obtožbe, topos oz. dokazovanje predloga, hvala ali graja osebe ali stvari, primerjava oseb ali stvari, govor v skladu z značajem, opis oz. natančen prikaz prodornosti, zavrnitev ali dokazovanje splošne trditve in zavrnitev ali dokazovanje zakona.

¹⁸ V rimskem izobraževalnem sistemu so poznali dve vrsti deklamacij: svetovalni oz. politični govor o ravnanju, ki je v danih okoliščinah pomenil najboljšo rešitev (lat. »*suasoriae*«), in sodni govor v obliki obtožbe ali obrambe izmišljene ali zgodovinske osebe v okviru konkretnega pravnega primera (lat. »*controversiae*«).

izobraževanju.¹⁹ Vertikalno formalnega retoričnega izobraževanja za jasnejšo predstavbo ponazarjamo v obliki preglednice:

Tabela 1: Značilnosti retoričnega pouka v rimskem izobraževanju

Stopnje v izobraževalnem sistemu	Glavni pristopi v poučevanju retorike	Strukturiranost ciljev in vsebin v poučevanju retorike
1. Primarno izobraževanje (7–11 let): – formaliziran osnovni pouk: izvaja učitelj jezika (lat. »litterator«; »magister ludi litterarii«) (Quint., <i>Inst.</i> 1.1.24–37).	posnemanje	Osnovno opismenjevanje: – pisanje (pravilno in hitro zapisovanje); – branje (kratki odlomki, izreki, verzji iz književnih del); – razvijanje zmožnosti recitiranja (krajša besedila) in pripovedovanja (npr. basni).
2. Sekundarno izobraževanje (11–16 let): – prvo obdobje (med 11. in 14. letom): pouk jezika izvaja učitelj gramatike (lat. »grammaticus«), začetek pouka pri različnih predmetih (glasba, geometrija in gimnastika) (Quint., <i>Inst.</i> 1.4–1.12); – drugo obdobje (med 15. in 16. letom): nadgradnja pouka pri obstoječih predmetih (gramatika, glasba, geometrija, gimnastika, astronomija), pričetek formalnega pouka retorike, izvaja učitelj govorništva (lat. »rhetor«) (Quint., <i>Inst.</i> 2.1, 2.4).	posnemanje, vaje v pisanju retorična načela, posnemanje, vaje v pisanju	Opismenjevanje s prvimi retorike: – usvajanje teorije jezika; – interpretativno branje; – analiza kanonskih književnih del; – veščine pisanja (zapis po spominu); – prvine retorike: – manj zahtevne govorniške predvaje (npr. različni načini pripovedovanja, anekdota, pregovor), – vaje v pravilnem izgovorjanju, – spoznavanje zakonitosti nastopa (pri gledaliških igralcih). Osnove retorične discipline: – intenzivni študij latinskega in grškega jezika, grško-rimske literature, zgodovine in mitologije ter »naravoslovnih znanosti« v dvojezični in dvokulturni perspektivi, – uvod v retorični sistem (retorični koncepti) skupaj z urjenjem v kompleksnejših (pisnih) predvajah (pripoved zgodovinskih dogodkov, hvalnice in graje, primerjave, topos ipd.).
3. Terciarno izobraževanje (med 17. in 21. letom): – poglobljen študij retorike, poklicna specializacija na drugih področjih (npr. pravo, medicina) (Quint., <i>Inst.</i> 2.4, 2.9–10, 10.1–5).	retorična načela, posnemanje, vaje v pisanju, deklamacije	Študij retorike: – študij prava, filozofije, dramatike, pesništva; – intenzivno urjenje v najkompleksnejših (pisnih) predvajah (npr. dokazovanje predloga, izpodbijanje in dokazovanje trditve, govor o zakonu); – priprava in javna izvedba fiktivnih oz. hipotetičnih govorov (deklamacij).

¹⁹ Antični »izobraževalni programi« niso bili enotni niti na ravni vsebin niti v terminološkem smislu. V našem shematičnem prikazu izhajamo iz Kvintilijanovega opisa v delu *Šola govorništva* (lat. *Institutio oratoria*, zlasti 1., 2. in 10. knjige), ki v svoji predstavitvi retoričnega izobraževanja izhaja iz podlag, ki so jih izoblikovale različne »šole« oz. posamezniki kot ustanovitelji izobraževalnih institucij (zlasti Izokrat, Platon, Aristotel, Teofrast, Hermagoras, Ciceron), hkrati pa pogosto prikazuje (in analizira) omenjeno pestrost ostalih praks, ki so se izoblikovale v kontekstu antične retorične pedagogike. Navedena mesta v preglednici služijo le kot izhodišča, saj Kvintilijan široko temo retoričnega izobraževanja obravnava na več mestih, pogosto tudi le v obliki krajše omembe posameznih vidikov, vsebin, didaktičnih metod ipd.

Z vidika govornega nastopanja kot enega od kompleksnih retoričnih načel lahko v vertikali vzgoje rimskega govornika prav tako razberemo sistematičen pristop kot primarno načelo v okviru njegovega poučevanja, ki v svoji celoviti različici kot strukturirana dejavnost (to bi lahko ustrezalo tudi uresničevanju načel uspešnega javnega nastopanja v sodobnih zapisih operativnih ciljev) nastopi šele v sklepnih fazah izobraževanja (v obliki t. i. deklamacij), medtem ko v posameznem izobraževalnem obdobju vstopajo v ospredje posamezni vidiki izvedbe govora (govorni, telesni, tekstualni, situacijski). Zastopani niso enakomerno (npr. pomen obvladovanja jezika in pisanja govora/besedila kot tekstualni vidik govornega nastopa bistveno odstopa od ostalih glede na intenzivnost obravnave), a so prilagojeni starostni stopnji učencev (npr. situacijski vidik govornega nastopa, ki predstavlja uresničitev govora v konkretnih družbenih okoliščinah, nastopi šele po tem, ko učenci do potankosti obvladajo različne principe konstruiranja besedila/govora). Vsi vidiki izvedbe govora se med seboj tesno povezujejo (npr. tako branje, analiza književnih del kot vaje v pisanju so v funkciji retoričnega urjenja) in se uresničujejo skozi raznolike, postopno zasnovane principe urjenja ter jih lahko razumemo tudi v smislu etapnih ciljev: od prvega glasnega branja, recitiranja in pripovedovanja na primarni ravni izobraževanja, kjer je v ospredju govorni vidik, prek interpretativnega branja, pravorečja z elementi »gledališkega govora« v sekundarnem izobraževanju, ki pomeni seznanitev s formalnimi besednimi in nebesednimi kategorijami javnega nastopanja, do pravega retoričnega nastopa na terciarni ravni, ki predstavlja celovito poznavanje zakonitosti javnega govornega nastopanja in razvito zmožnost njegovega uresničevanja.

5 Sklep

Če povlečemo vzporednico s sodobnim poukom slovenščine, lahko ob pregledu ciljev v učnem načrtu za osnovno šolo prepoznamo marsikatero stično točko, kar je dobra osnova za premislek o možnostih nadgradnje sodobnega razumevanja in poučevanja (javnega) govornega nastopanja s spoznanji klasične retorike in njene pedagogike. Predvsem nas antični koncepti in modeli izobraževanja opozarjajo, da gre pri razvijanju zmožnosti govornega nastopanja za kompleksen proces, ki se uresničuje postopoma na ravni celotne izobraževalne vertikale ter v obliki sistematičnega in raznolikega urjenja, ki v velikem delu vključuje opazovanje in posnemanje, a ne vpeljuje strukturiranega govornega nastopa kot izhodišča za spoznavanje z njim. Kot pravi Kvintilijan, zahteva vzgoja govornika »veliko naporov, vztrajno učenje, raznovrstne vaje, nešteto poskusov, skrajno preudarnost in zmožnost bliskovitega presojanja« (Kvint., *Inst.* 2.13.15; prevod Matjaž Babič). Prav zato je tudi v skrajšani različici, tj. v govornem nastopanju pri pouku slovenščine, ni mogoče podati v kratkih predpisih »načel uspešnega govornega nastopanja«, temveč je treba njene elemente prepoznati kot del retorike in jih urediti v okviru različnih učnih vsebin jezikovnega ter književnega pouka in zlasti medpredmetnega povezovanja z drugimi učnimi vsebinami. Na ta način bi lahko presegli njeno danes pogosto shematično pojmovanje v smislu toge, ponavljajoče se recepture in se približali antičnemu celovitemu pogledu na govorni nastop kot proces, v katerem

z vsakokratnim vključevanjem relevantnih retoričnih postopkov govorec misli govor v vseh njegovih materialnih instancah (tekstualni, govorni, uprizoritveni) in ga lahko šele tako uresniči preudarno in na avtentičen način.

Viri

Program osnovna šola. Slovenščina. Učni načrt (posodobljena izdaja), 2018: https://www.gov.si/assets/ministrstva/MIZS/Dokumenti/Osnovna-sola/Ucni-nactri/obvezni/UN_slovenscina.pdf. (Dostop: 14. okt. 2020.)

Literatura

Aristotle, 2020: *Art of Rhetoric*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Barthes, Roland, 1990: *Retorika starih: Elementi semiologije*. Ljubljana: ŠKUC, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Bartsch, Tim-Christian, Hoppmann, Michael, Rex, Bernd F. in Vergeest, Markus, 2013: *Trainingsbuch Rhetorik. 3. aktualisierte Auflage*. Paderborn: Verlag Ferdinand Schöningh.

Bešter Turk, Marja, 2011: Sporazumevalna zmožnost – eden izmed temeljnih ciljev pouka slovenščine. *Jezik in slovstvo* 56/3–4. 111–130.

Booth, Wayne C., 2004: *The Rhetoric of RHETORIC: The Quest for Effective Communication*. Malden MA: Blackwell Publishing.

Charteris-Black, Jonathan, 2005: *Analyzing Political Speeches: Rhetoric, Discourse and Metaphor*. New York: Palgrave Macmillan.

Cicero, Marcus T., 1942: *On the Orator: Volume I–II*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Cicero, Marcus T., 1949: *On Invention: The Best Kind of Orator: Topics*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Conley, Thomas M., 1990: *Rhetoric in the European Tradition*. New York: Longman.

Crowley, Sharon in Hawhee, Debra, 2004: *Ancient Rhetorics for Contemporary Students*. New York: Pearson Longman.

Fahnestock, Jeanne, 2011: *Rhetorical Style: The Uses of Language in Persuasion*. Oxford: Oxford University Press.

Fleming, David, 1998: Rhetoric as a course of study. *College English* 61/2. 169–191.

Fredal, James, 2001: The language of delivery and the presentation of character: Rhetorical action in Demosthenes' *Against Meidias*. *Rhetoric Review* 20/3–4. 251–267.

Gunderson, Erik, 2000: *Staging Masculinity: The Rhetoric of Performance in the Roman World*. Ann Arbor, Michigan: University of Michigan Press.

Hawhee, Debra, 2004: *Bodily Arts: Rhetoric and Athletics in Ancient Greece*. Austin: University of Texas Press.

- Johnstone, Christopher L., 2001: Communicating in classical contexts: The centrality of delivery. *Quarterly Journal of Speech* 87/2. 121–143.
- Kvintilijan, Mark F., 2015: *Šola govorništva*. Ljubljana: Šola retorike Zupančič & Zupančič. Prev. Matjaž Babič.
- Lunsford, Andrea A., Wilson, Kirt H. in Eberly, Rosa A., 2009: *The SAGE Handbook of Rhetorical Studies*. Thousand Oaks: SAGE Publications.
- Marentič Požarnik, Barica in Plut Pregelj, Leopoldina, 2009: *Moč učnega pogovora: Poti do znanja z razumevanjem*. Ljubljana: DZS.
- Murphy, James J., Katula, Richard A. in Hoppmann, Michael J., 2014: *A Synoptic History of Classical Rhetoric. Fourth Edition*. New York: Routledge.
- Petek, Tomaž, 2019: *Govorno nastopanje v pedagoškem procesu*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta Univerze v Ljubljani.
- MacDonald, Michael J. (ur.), 2017: *The Oxford Handbook of Rhetorical Studies*. Oxford: Oxford University Press.
- Quintilian, Marcus F., 2002: *The Orator's Education, Volume I–V*. Cambridge: Harvard University Press.
- Sonkowsky, Robert P., 1959: An aspect of delivery in ancient rhetorical theory. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 90. 256–274.
- Steel, Catherine, 2017: Rhetoric and pedagogy. MacDonald, Michael J. (ur.): *The Oxford Handbook of Rhetorical Studies*. Oxford: Oxford University Press. 205–214.
- Tivadar, Hotimir, 2015: Vloga pravorečja in njegovo poučevanje v slovenskem osnovno- in srednješolskem izobraževanju. *Jezik in slovstvo* 60/3–4. 161–172.
- Van Eemeren, Frans H., Garssen, Bart, Krabbe, Erik C. W., Snoeck Henkemans, Francisca A., Verheij, Bart in Wagemans, Jean H. M., 2014: *Handbook of Argumentation Theory*. Dordrecht: Springer.
- Vidmar, Tadej, 2013: *Vzgoja in izobraževanje v antiki in srednjem veku*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Vogel, Jerca, 2012: Sodobnejše pojmovanje sporazumevalne zmožnosti kot izhodišče za prenovo jezikovnega dela izpita iz slovenščine na splošni maturi. *Jezik in slovstvo* 57/1–2. 67–81.
- Vogel, Jerca, 2019: Vloge besedila, naslovnik in etična načela kot pomembni dejavniki javnega govornega nastopanja. Tivadar, Hotimir (ur.): *Slovenski javni govor in jezikovno-kulturna (samo)zavest. Obdobja 38*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 441–448.
- Whitmarsh, Tim, 2013: *Starogrška literatura*. Ljubljana: Modrijan.
- Welch, Kathleen E., 1990: *The Contemporary Reception of Classical Rhetoric: Appropriations of Ancient Discourse*. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Žagar Žnidaršič, Igor, Žmavc, Janja in Domajnko, Barbara, 2018: »Učitelj kot retorik«: retorično-argumentativni vidiki pedagoškega diskurza. *Digitalna knjižica, Dissertations*, 35. Ljubljana: Pedagoški inštitut.
- Žmavc, Janja, 2008: Sofisti in retorična sredstva prepričevanja. *Časopis za kritiko znanosti* 36/233. 23–37.

JEZIKOVNA SREDSTVA ZA POUDARJANJE STAVČNIH ELEMENTOV V REVIJAH IN-FLIGHT

Revije, ki jih letalske družbe ponujajo potnikom na letalu in letališčih (angl. *in-flight magazines*), dosežejo široko množico bralcev. V prispevku bosta obravnavani slovenska *Adria In-Flight Magazine* in italijanski *Ulisse*. Predmet prispevka je kontrastivna analiza besednega reda oziroma vpogled v različne vzorce rabe, s katerimi pišočci poudarijo nekatere stavčne elemente in tako posredno poskušajo usmeriti bralčevo pozornost. Analizirana bo organiziranost besedila z informacijskega in semantično-pragmatičnega vidika, in sicer funkcionalne stavčne perspektive in besednega reda glede izpostavljenosti oz. premika v ospredje, diskurznihi označevalcev, vrivanja med sestavljene glagolske paradigme in gramatikalizirane konstrukcije (premik v levo ali v desno, razcepljeni in eskistencijani stavki). Kanonični besedni red in njegove variacije so značilnosti obeh jezikov, a v enem in drugem niso uporabljeni enako pogosto. Oba jezika pri razvrščanju sledita členitvi po aktualnosti, vendar to slovenščina dosega večinoma z besednim redom, italijanščina pa v določenih primerih z rabo gramatikaliziranih konstrukcij.

Ključne besede: besedni red, publikacije *in-flight*, členitev po aktualnosti, poudarjanje elementov

1 Uvod

Zaradi rasti turizma kot globalnega pojava se je pozornost raziskovalcev raznih strok usmerila tudi nanj in posledično na raziskovalni potencial jezika, ki se uporablja v turizmu. Turizem je povezan z jezikoslovnimi raziskavami predvsem na področjih analize diskurza in kritične analize diskurza (Blanca 2018). Kot pišeta Adam Jaworsky in Crispin Thurlow (2010: 227), je turizem zelo semiotična industrija, ki je zavezana predstavitvi kulture in kulturnih razlik, jezik pa je sredstvo za njihovo predstavitev. Za predstavitev turizma lahko besedila vključujejo razglednice in potopisno fotografijo (Burns 2004), turistične brošure (Edelheim 2007), t. i. *revije*

in-flight (Thurlow in Jaworsky 2003) in vsaj še turistične vodnike (Wilson idr. 2011). Primarne funkcijske zvrsti v turizmu so na splošno: pripovedne (potopisi, dnevniki), opisne (popotniški vodniki, poročila, brošure), poučne (navodila v priročnikih), pojasnjevalne (razlage v vodnikih), argumentativne (ocene v poročilih o potovanjih) (Francesconi 2014).

Ta raziskava¹ ni osredinjena na turistični diskurz kot tak, ampak le na predstavitev nekaterih besednorednih možnosti v slovenščini oz. rabo jezikovnih sredstev za poudarjanje. Cilj tega prispevka je predstaviti najpogostejše ali najzanimivejše zglede, ki nakazujejo delovanje besednega reda in z njim povezano usmerjanje bralčevega dojemanja zapisanega. Revije *in-flight* tvorijo korpus za analizo, saj ne le da dosega širok krog bralstva in kot take odražajo neko dejansko rabo jezika za splošno bralstvo, ampak so podvržene tudi nekaterim zakonitostim turističnih besedil. Za analizo besednega reda (v nadaljevanju BR) in členitve po aktualnosti (v nadaljevanju ČPA) je optimalnejši korpus govornega jezika, saj tam zaradi intonacije lažje zaznamo poudarjenost. Vendar pa se kot bralci vsakodnevno srečujemo tudi s pisnimi besedili, v katerih so prav tako določeni deli posebej izpostavljeni ali poudarjeni. Poleg tega je na izbor korpusa vplivalo tudi to, da se t. i. neostandardna italijanščina (ital. »italiano neostandard«) uporablja predvsem v medijih. Gre sicer za knjižno italijanščino, v katero pa prehajajo značilnosti govornega jezika (Beccaria 2010). Jezik izbranih publikacij je razmeroma blizu govornemu in upati je mogoče, da se bo v njem našlo precej pojavov, ki bi jih želeli osvetliti. Ker korpus ni vzporeden, se določenih konstrukcij ne da primerjati z dejanskim prevodom. Zaradi tega za jasnejši vpogled ponekod dodajam zglede iz drugih raziskav. V nadaljevanju obravnavam funkcionalno stavčno perspektivo, besedni red, pomen informacijskih enot in izpostavljenost, fokalnost, gramatikalizirane konstrukcije ter nekatere posebnosti. Predstavljena bodo nekatera sredstva, utemeljena na podlagi strokovne literature in ilustrirana z zgledi iz korpusa.

2 O analiziranem gradivu: revije *in-flight*

Publikacije *in-flight* so na letalih na voljo brezplačno in vsebujejo članke o različnih vidikih turizma. Letalska družba nudi informacije o destinaciji, do katere leti, ponuja izdelke, potniku zagotavlja občutek varnosti, saj nakazuje, da ga vodi tisti, ki vse najboljše ve. Potnikom naj bi omogočale poučno in zabavno branje. Imajo pa tudi gospodarski pomen, saj prispevajo k dobičku, o čemer je mogoče sklepati na podlagi velikega števila oglasov. So mešanica potovalnih brošur, revij o življenjskem slogu in korporativnega kataloga (Rhodes 1999).

Teme so običajno raznovrstne: zabava, znanost, tehnologija, poslovanje, šport, moda, družina, novice o potovanjih in splošne teme. Vizualno so homogene, razdeljene na poglavja, kot so npr.: življenjski slog in kultura, poslovne informacije, razvedrilo, informacije o potovanju in destinacijah, informacije o potnikih in letih, novice

¹ Članek se naslanja na širšo analizo, ki je bila izvedena v doktorski disertaciji (Lovec 2018).

letalskih družb (Thurlow in Jaworsky 2003: 594). Vse imajo na začetku v uvodniku nagovor predstavnikov vodstva za bralce revije. Njihovi portreti spremljajo besedilo, ki se skoraj vedno konča z reproduciranim osebnim podpisom. Te tehnike ustvarjajo kontekstno odprtost, razpoložljivost in prepoznavnost. V pozdravnem nagovoru bralcem se vedno zahvalijo za izbiro njihove letalske družbe, poročajo o njenem razvoju ali strategiji. Vse to je namenjeno kateri koli ciljni javnosti. V vseh revijah se poleg maternega jezika uporablja še angleščina kot *lingua franca* (Fedotova idr. 2015: 205). Izdaje, analizirane za potrebe tega članka, to potrjujejo. Zgledi kažejo, da nagovarjajo neposredno bralca (zgled 1), ki je lahko kdor koli, vendar poskušajo prikazati njegov položaj potnika kot ekskluziven (zgled 2). Pri tem poskušajo poleg osebne note nakazati, da pišejo tisti, ki vedo (zgleda 3 in 4):

1. Spoštovani potniki, vaše zadovoljstvo je naš uspeh. (A2, 104)
2. Za naše potnike smo pripravili res ugodno One Way ponudbo. (A2, 12)
3. V Mitte se odpravite tudi do priljubljene nakupovalne ulice Mulackstrasse, ki jo Berlinčani ljubkovalno imenujejo kar La Mu. (A2, 32)
4. Pisati o Zürichu, potem ko preživiš v tem čudovitem mestu pol življenja in postaneš uradno Bürger von Zürich, je pravi izziv. (A1, 34)

Za analizo sem zbrala pet publikacij nekdanjega slovenskega prevoznika Adria Airways *Adria In-Flight Magazine* (december in januar 2014/2015 (v nadaljevanju: A1), februar in marec 2015 (A2), april in maj 2015 (A3), junij in julij 2015 (A4), avgust in september ter oktober 2015 (A5)) in pet publikacij italijanskega prevoznika Alitalia *Ulisse* (december 2016 (U1), februar 2017 (U2), marec 2017 (U3), april 2017 (U4), julij 2017 (U5)). Obe reviji objavljata tako besedila v maternem jeziku kot besedila, prevedena v angleščino. Izbrala sem daljše članke, oglase pa izpustila. Ugotovitve, ki jih v članku predstavljam, seveda zahtevajo nadaljnjo raziskavo, saj je korpus za kakršno koli posploševanje preskromen.

3 Funkcionalna stavčna perspektiva: besedni red vs. členitev po aktualnosti

Funkcijski vidik izreka so s pojmom funkcionalna stavčna perspektiva² v 20. stoletju uvedli češki jezikoslovci. Deli stavka imajo funkcijo, da neko informacijo postavijo v perspektivo glede na njeno pomembnost in novost (De Beaugrande in Dressler 1992: 24) oziroma jo potisnejo v ospredje ali fokus. Vsak stavčni element nosi informacijo, ki prispeva k nadaljnjemu razvoju sporazumevalnega razmerja (Mathesius 1991). Jan Firbas (1992) je v praški šoli uvedel še pojem t. i. sporočilnostnega dinamizma, in sicer ima element, ki nosi najpomembnejšo informacijo, najvišjo stopnjo sporočilnostnega dinamizma v stavku. Stopnje tega dinamizma so rezultat funkcionalne stavčne perspektive, porazdelitev elementov v stavku pa je rezultat linearne razporeditve elementov, semantičnosti elementov in možnosti izluščanja dane ali nove informacije iz predhodno relevantnega konteksta.

² V angleški literaturi *Functional Sentence Perspective*, v češki pa aktualni členění větné (Firbas 1992).

Danes na podlagi sodobnejših raziskav vemo, da je poleg omenjenega treba upoštevati vsaj še pragmatičnost in slovnično raven, ki je Mathesius in Firbas ne izpostavljata. Analiza zgledov iz revij *in-flight* temelji na kontrastivni analizi besednega reda v slovenskem in italijanskem jeziku, in sicer z vidika vrstnega reda stavčnih elementov (osebek, povedek, predmet ali SVO) izreka³ in funkcionalne stavčne perspektive stavka. Jezikovni par se poleg očitnih razlik (slovanski in romanski jezik, analitični in sintetični) razlikuje še po načelih, ki vplivajo na besedni red. Oba jezika pri razporeditvi stavčnih elementov upoštevata členitev po aktualnosti, vendar se v slovenščini funkcionalna stavčna perspektiva dosega z razmeroma prostim besednim redom, ki ga jezik omogoča. Nasprotno pa se v italijanščini za doseganje določenih zelenih aktualnostnočlenitvenih vzorcev uporabljajo nekatere gramatikalizirane konstrukcije, saj je besednoredno le deloma prosti jezik, kar je razvidno iz kontrastivnih raziskav (Klimova 2020: 337). Fenomen funkcionalne stavčne perspektive je praška šola že opredelila v 50. letih 20. stoletja. Pojavi, kot so *tema* in *rema*⁴, dana in nova informacija ter sporočilnostni dinamizem so del informacijskih zmožnosti izreka. Njegova organizacija, tako Anna Maria De Cesare (2012), poteka okrog funkcij *tema* – *rema*, stopnje aktiviranja informacij v bralčevi zavesti (dana ali nova informacija) in hierarhično-ilkutivne ravni. Komunikacijska uspešnost pisnih besedil je odvisna od njihove funkcije v konkretnih komunikacijskih situacijah, zato morajo biti besedila koherentna, kar je mogoče le v primeru besedil, ki jih prejemnik lahko interpretira (Ožbot 2006: 40, 41).

4 Besedni red

Tako slovenščina kot italijanščina poznata šest osnovnih možnih kombinacij besednega reda: torej SOV, OVS, OSV, VOS, VSO in SVO (slednji je t. i. kanonični besedni red, angl. »subject«, »verb«, »object«). V slovenščini, ki je besednoredno zelo prosta, se uporabljajo vse kombinacije, vendar ne enako pogosto. Skladenjska vloga besed in besednih zvez je določena z oblikoslovnimi sredstvi ob upoštevanju besednorednih pravil stalne stave. O zaporedju stavčnih členov v slovenščini odloča členitev po aktualnosti (Toporišič 2004: 660–661), v italijanščini pa je skladenjska vloga besed določena z njihovo postavitvijo ali besednim redom v povedi (Dardano in Trifone 1995). Italijanščina v pisni obliki redko ali v posebnih primerih udejanja nekatere razporeditve z glagolom oz. povedkom na začetnem položaju, poleg tega

³ Izrek je komunikacijska enota in ima pomen zato, ker je povezan s konkretno situacijo v komunikaciji. Toporišič (2004: 733) izreke opredeljuje kot »povedi v danih sotvarjih, ki jim pragmatika določa pogoje uspeha za izrek dejanja«. Govoreči ali izjavitelj torej tvori izrek, ki na poslušalca ali interpreta učinkuje na svoj način. Izrek vključuje čas, prostor, udeležence, situacijskost, namenskost sporočanja in kontekst. Angela Ferrari (2008: 37–77) opozarja, da v izreku vsi elementi niso med seboj hierarhično razporejeni in ne gre zgolj za slovnično strukturo, temveč jih veže tudi informacijska struktura. Govorec načrtuje izrek kot zaporedje informacij, ki jih združi v dele z različno vrednostjo (*tema* – *rema*), tvori t. i. govorni material tako, da bo dosegel informacijski namen. Specifična vloga izrekov je v njihovem prispevku k semantični in pragmatični sestavi besedila, ki zagotavlja sporočilno uspešnost besedila v celoti.

⁴ V slovenski literaturi tudi izhodišče – jedro (Toporišič 2004) v ameriški tudi *topic-comment* (Bloomfield 1935), *topic-focus* (Sgall idr. 1973), *link-tail* (Dik 1978).

veliko pogosteje uporablja model SVO, zato so druge kombinacije zastopane redkeje kot v slovenščini. Gramatikalizirane konstrukcije za poudarjanje posameznega elementa in konstrukcije, ki omogočajo ohranitev teme kot osebkna na začetnem položaju, ki jih v slovenščini ni ali so precej redkejše (premik v levo, razcepljeni stavek, eksistencialna konstrukcija), omogočajo sledenje členitvi po aktualnosti. Nekaj vidnejših razlik med jezicoma je v eksplicitnosti in rabi ločil ter diskurzivnih označevalcev, menjavi teme in kontrastiranju pa delujeta podobno. Vse te pojave si bomo podrobneje ogledali v nadaljevanju članka.

Lahko bi rekli, da je funkcionalna stavčna perspektiva v slovenščini nadrejena skladnji (Žele 2018). To lahko ponazorimo s preprostimi zgledi, kot so: Janez ljubi Marijo, Janez Marijo ljubi ali Marijo ljubi Janez (Jug Kranjec 1981: 38). Tu sta izhodišče ali tema lahko tako osebek (zgled SVO, SOV) kot predmet (zgled OVS), povedek pa je v vlogi reme (zgled SOV), čeprav predmet dopolni pomen povedka, v ČPA pa v tem primeru spada k izhodišču. Za italijanščino lahko trdimo, da vsak besedni red slovnično ni pravilen, na primer v stavkih tipa »Gianni Maria amax«. V slovenščini pa je taka raba dopustna, saj se samostalnik sklanja – tako je v stavku Janez Marijo ljubi osebek tema, povedek pa rema. Z obrnitvijo besednega reda tako poudarjamo različne elemente. Za ponazoritev lahko besednoredno premečemo naslednji zgled iz korpusa:

5. Adria Airways je s 26. oktobrom 2014 prešla na zimski vozni red. (A1, 6)
- 5a. S 26. oktobrom 2014 je prešla na zimski vozni red Adria Airways.
- 5b. Adria Airways je prešla na zimski vozni red s 26. oktobrom 2014.

Izhodišče in jedro si torej sledita v enakem vrstnem redu v vseh treh povedih, le stavčni členi so drugačni. Pri določanju teme in reme si lahko pomagamo tudi s postavljanjem vprašanj. Če je tema izhodišče in dana informacija, rema pa fokus stavka in nova informacija, se pri prvi različici zgleda (5) vprašamo: Kaj se je z Adrio zgodilo 26. oktobra? Da je prešla na zimski vozni red, je rema in nova informacija. Pri drugi različici se vprašamo: Kdo je 26. oktobra prešel na zimski vozni red? Odgovor je rema, in sicer Adria Airways, v nasprotju z nekom drugim. Pri zadnji možnosti se vprašamo: Kdaj je Adria prešla na zimski vozni red? In za remo dobimo točen datum. Če bi temo in remo obrnili, bi dobili stilistično in ne le informacijsko poudarjen zgled. Tovrstne poudarke je v pisnih besedilih težko zaznati, mnogo pogosteje se zgodijo in opaznejši so pri govorni komunikaciji. V italijanskem jeziku bi najverjetneje uporabili gramatikalizirane konstrukcije, kot so premiki na levo ali trpnik. Tudi pomožni in pomenski del glagola bi bila tesneje skupaj, saj italijanščina, kot bo predstavljeno v poglavju 6.3, ne dopušča tolikšnega vrivanja elementov kot slovenščina. Poudarjeni stavki imajo najpogosteje remo pred temo in besedni red, ki odstopa od kanoničnega.

Tako imenovani kanonični stavki so razmeroma pogosti v pisnih besedilih, saj poteče med mislijo in zapisom več časa kot pri govornem sporočanju med mislijo ter izgovarjavo; tako je pri tvorjenju besedil na voljo daljši časovni interval za delovanje

mehanizmov, ki razporejajo informacije. Če stavek analiziramo s pragmatičnega vidika, je verjetnost, da besedni red ni poudarjen, premo sorazmerna z možnostjo njegove uporabe v širokem naboru kontekstov. Tak nepoudarjeni besedni red srečamo v bistveno več kontekstih. Če zgled (6) ne bi bil umeščen v nobeno besedilo ali kontekst, bi lahko rekli, da bralec ne more določiti, katero informacijo želi pisec sporočiti, oziroma bi bil za bralca celoten stavek nova informacija, saj se ne navezuje na nič predhodnega niti ne moremo ugotoviti, kateri element je nosilec najvišjega sporočilnostnega dinamizma. Zaradi konteksta pa vemo, da je nova informacija odgovor na vprašanje: Kaj odraža koža? in (7) Kaj bo imela vsaka nova javna stavba?

6. Koža odraža dogajanja v našem telesu. (A4, 26)
7. E ogni nuovo edificio pubblico avrà un tetto verde. (U4, 52) (Možni prevod: In vsaka nova javna zgradba bo imela zeleno streho.)

Kanonični besedni red obeh jezikov torej načeloma tvori besednoredna postavitvev SVO: tema pred remo, dana informacija pred novo, navezovanje na predhodni kontekst in visoka stopnja kontinuitete v besedilu. Če je to potrebno zaradi poudarjanja ali členitve po aktualnosti, se besedni red lahko obrne. V nadaljevanju je le nekaj možnosti za stavčni člen na končnem položaju (v nadaljevanju Pn)⁵: povedek (zgled 8), povedkov prilastek (zgled 9), osebek (zgled 10), predmet (zgled 11): Vprašanje Kaj se zgodi z večino malignih melanomov? lahko dobi odgovor v obliki zgleда (8), v katerem je povedek na položaju Pn in ima vlogo nove informacije, ki je postavljena v fokus in je kot taka nosilka najvišje stopnje sporočilnostnega dinamizma:

8. A dobra novica je, da lahko večino malignih melanomov ozdravimo, če jih le pravočasno odkrijemo. (A4, 8)
9. /.../ obiskovalca ne more pustiti ravnodušnega. (A2, 85)
10. V tako opuščanje so bili večinoma primorani prebivalci višje ležečih vasi. (A4, 68)
11. Za naše potnike smo pripravili res ugodno One Way ponudbo. (A2, 12)

Ob sorazmerno veliki prostosti, ki jo omogoča slovenščina, moramo biti pozorni na razvrščanje elementov. Pri besednorednem razvrščanju prislova načina je v splošnem namreč vsaj sedem mogočih mest za postavitvev. Naslednji zgled poudarja povedek, pri čemer bi bilo morda ustrezneje poudariti prislovno določilo načina (prijetno) in ne povedka (počutili):

12. Želim vam, da bi se na našem letalu prijetno počutili. (A5, 3)
- 12a. Želim vam, da bi se na našem letalu počutili prijetno.

Prislovna določila pragmatično gledano doprinašajo k fokalizaciji tako, da pripomorejo k identifikaciji elementa, ki je fokus izreka. Njihova vloga je odvisna tudi od tega, v

⁵ Položaj elementa v stavku označujem s P1 (na prvem mestu v stavku), P2 (na drugem mestu v stavku) itd. Ko gre za zadnji element v stavku, je oznaka zanj Pn, ne glede na število elementov. V nadaljevanju besedila oznaka Element X pomeni, da gre za element, ki ni S, V ali O.

katero od treh informacijskih enot (nukleus, okvir, pristavek), ki bodo predstavljene v naslednjem poglavju, sodijo, saj je tako tudi njihov domet vplivanja na besedilo različen.

5 Členitev po aktualnosti

Tvorec sporočila stavek linearizira tako, da začne s tem, kar je udeležencem pogovora že znano, nadaljuje pa s tem, kar je v sporočilu novo ali relevantno (Ta /kontolor/ opravlja delo prek radarskega zaslona, zato letala fizično ne vidi. (A1, 27). Temo uvrsti pred remo. Z vidika miselne obdelave ima glasovna veriga optimalno skladiščno obliko takrat, kadar začenja z lažje dosegljivim ali samodejno pridobljenim znanjem in od tam z nadzorovano obdelavo napreduje k izdelovanju novega znanja (Golden 2001: 328). Rema je tako tisti del strukture, ki je nosilec informativnosti, tema pa je tisto, kar se neposredno navezuje na predhodni kontekst:

13. To (tema) je razlog več, da poletite z Adrio Airways (rema). (A4, 111)

Mogoče je tudi, da stavek teme sploh nima, rema pa je v stavku vedno prisotna:

14. Kako zelo berlinsko! (A2, 33)

15. E se, come afferma la FAO, nel 2050 avremo superato i 10 miliardi e due persone su tre vivranno in aree urbane, è palese come l'agricoltura urbana potrebbe svolgere un ruolo cruciale per le necessità alimentari delle città. Anche in città inquinate. (U4, 52) (Možni prevod:⁶ Tudi v onesnaženih mestih). Mesta so sicer omenjena predhodno v besedilu, a izpostavitvev prav tistih onesnaženih je za bralca nova informacija.

Sprememba vrstnega reda reme in teme je v pisnem besedilu redka, v naslednjih zgledih jo lažje prepoznamo, ker temo lahko razumemo kot izraženo z zaimkom ali kot dano informacijo že v predhodnem kontekstu:

16. Različne vrste mesa so kajpada med njimi. (A4, 40)

La diego dalla palma siamo noi. (U3, 39) (Možni prevod: /Podjetje/
Diego dalla palma smo mi.)

Razvrstitev elementov BR in ČPA je odvisna tudi od informacijske enote, v kateri je element, saj je namreč semantično-pragmatična raven besedila sestavljena iz zaporedja komunikacijskih enot ali izrekov, ki so organizirani na podlagi mnogih perspektiv, kot so logična, tematska, ilokucijska itd. Vsebina izreka je s hierarhično-informacijskega vidika lahko razdeljena na tri različne enote. Prva je enota jedra, ki ga bom (v izogib prekrivanju termina s tistim, kar Jože Toporišič (2004) razume kot jedro in je del členitve po aktualnosti) imenovala nukleus, druga enota je okvir in tretja pristavek. Njihova vsebina mora biti ustrezna funkciji, ki jo opravljajo v besedilu. V jedro spada glavni element sporočila, ki je lahko celo razlog za

⁶ In če bomo, kot navaja FAO, leta 2050 presegli 10 milijard in bosta dva od treh ljudi živela na urbanih območjih, je jasno, kako bi lahko imelo mestno kmetijstvo ključno vlogo pri prehranskih potrebah mest.

komunikacijo, pristavek ima vlogo določanja dodatnih informacij nukleusu, okvir pa lahko določa semantično-pragmatični domet jedra.

V pisnih besedilih (Ferrari 2008: 94) je ilokucijska funkcija posameznih izrekov šibka, s komunikacijskega vidika so pomembnejši makrodogodki, ki tvorijo besedilo. Nukleus je nujno potreben in zadosten del za tvorjenje izreka. Opredeljuje ilokucijsko funkcijo, torej tip komunikacijskega dejanja, ki je razlog za izrek in njegovo vlogo v besedilu (Ferrari 2008). Ta enota vsebuje informacijski fokus, ki predstavlja osrednji del ilokucijske vrednosti nukleusa in sovpada z remo. V nukleusu imamo lahko temo in remo, lahko pa tudi samo remo.

Enota okvirja (Jan Firbas (1992) navaja element *setting*), je lahko na začetku izreka in uokvirja domet, v katerem ima nukleus neki pomen. To je lahko tudi prostor, v katerem pisec zapiše vir, ki je bil izhodišče za vsebino, a se od nje na primer distancira, ali pa pogosteje navede informacije, ki povezujejo izrek s sobesedilom. Linearno je okvir pred nukleusom in mu je tudi pomensko podrejen:

17. Ad Amsterdam, la folla si riversa nelle strade e sulle barche lungo i canali, beve alla salute del Re ed organizza concerti. (U4, 31)
(Možni dobesedni prevod: V Amsterdamu se množica zliva na ulice in čolne vzdolž kanalov, pije na kraljevo zdravje in organizira koncerte.)

18. Trikkrat tedensko povezuje Adria tudi Maribor z Londonom. (A5, 6)

V slovenskem zgledu se potrjuje eno od odstopanj med jezikoma, saj ima v slovenščini nukleus besednoredno postavitve VSO. V konkretnem primeru je dobesedni prevod v italijanščino neustrezen (tj. Tre volte a settimana collega Adria anche Maribor con Londra.). Zgled bi bil v italijanščini verjetno preveden kot SVO ali z uporabo gramatikalizirane konstrukcije, kot je razcepljeni stavek, ki pa ne bi poudaril informacije v okviru (npr. È tre volte a settimana che Adria collega anche Maribor con Londra). Težnja italijanščine je, da se v večji meri poslužuje vzorca SVO in da so stavki s povedkom v začetnem položaju zelo redki.

Pristavek⁷ je neobvezen element v gradnji izreka in je v pomenskem oziru podrejena enota. Njegova vloga je, da natančno določi in obogati enoto pred ali za seboj. Pristavek kot dodatek v ozadju obogati (ne da bi vplival na besednoredno postavitve izreka) ali spremeni pomen izreka. Lahko je tudi sredstvo za natančno določitev in s pomenskega vidika doda neke vrste utemeljitev, zakaj neki element spada v besedilo:

19. Iz Ljubljane bomo leteli v švedsko prestolnico dvakrat tedensko, ob torkih in četrkih. (A2, 5)

⁷ Pristavčna besedna zveza (Toporišič 2004: 600) se lahko pretvori v zvezo osebka in povedka kot v primerih: France Prešeren, največji slovenski pesnik; France Prešeren je največji slovenski pesnik; Vaš sosed, Jože Dobravec, (bi rad govoril z Vami). Elementi v priredju se nanašajo na isti »predmet«. Na meji obeh delov pristavčne besedne zveze so vejice ali vezniška sredstva, kot so: to je, namreč, in sicer, oziroma, npr.

Pristavek v italijanščini ni nujno v izreku na končnem položaju. Lahko se umesti tudi med okvir in nukleus. V slovenščini v takih primerih velikokrat razvijemo odvisne stavke z uporabo prilastkovega odvisnika. Ta poleg ostalih razlik v besednem redu lahko povzroči interference pri govorcih, npr. pri Slovencih, ki živijo v Italiji, in tako lahko tudi v publicistiki opazimo besednoredne razporeditve, kot so: Ta ugotovitev, nedvomno pozitivna, nas po eni strani pomirja (*Primorski dnevnik* 15. 2. 2011) (Možni prevod: Questa scoperta, indubbiamente positiva, da una parte ci tranquillizza.)

Zavedanje za obstoj vseh treh enot (okvir, nukleus, pristavek) bi morda lahko označili za intuitivno, saj jih bralec v besedilu dojema brez posebnega poznavanja jezika. Vendarle pa je za razumevanje BR, ali celo njegovo poučevanje le-tega, ključno razumevanje hierarhičnosti delovanja enot. Kaže tudi, kako zelo kompleksno je razumevanje BR in ČPA, in seveda potrjuje, da posameznega stavčnega elementa ne gre enačiti s kategorijo teme ali reme ali ga opredeljevati glede na položaj v stavku.

6 Sredstva za poudarjanje posameznih stavčnih elementov: kontrastivna obravnava za slovenščino in italijanščino

6.1 Izpostavljenost ali pomik v ospredje

Konstrukcije, ki izpostavljajo neki člen, se razlikujejo od kanoničnega besednega reda in členitve po aktualnosti v aktivnih stavkih. Gre za pripisovanje subjektivnosti in čustvenosti nepoudarjenemu pomenu povedi. Bralca poskušajo pripraviti do tega, da se v besedilu preusmeri, saj kažejo na spremembo perspektive, žarišča pozornosti in subjektivni vidik, pri čemer ločimo pomik v ozadje (ko pragmatično predpostavljene stavek deluje kot vzrok, kar Firbas (1992) poimenuje *scene – setting*) za drugo propozicijo:

20. Martin, ta najbolj priljubljeni svetnik, ne samo med Štajerci in ostalimi Slovenci, je že mimo in marsikateri mošt naj bi že vino postal /.../ (A1, 46)

Da je Martin »najbolj priljubljeni svetnik« in da »je že mimo«, je obenem okvir, v katerega se umešča nadaljevanje stavka. Pri premiku v ospredje (zglede 21) pa ima podana informacija funkcijo vzpostavitve povezave med nekim argumentom in predhodno omenjeno propozicijo. Poglavitno je, ali in kako take konstrukcije vplivajo na sporočilo in kaj želi pisec z njimi doseči. Pri naslednjem zgledu je v fokusu vrt, ki bo prešel iz administracije Baracka Obame v administracijo Donalda Trumpe, vidna pa je tudi vloga vejice pri izpostavljanju ali dojemanju nekega elementa kot zunajstavčnega:

21. Passerà dall'amministrazione Obama a quella di Trump, l'orto di Michelle (U4, 50) (Možni prevod: Prešel bo iz Obamove v Trumpovo administracijo tudi Michellin vrt.)

Pomiki v ospredje se prav tako realizirajo s pomočjo ločil. Razmejitve stavkov z dvopičjem, podpičjem in pomišljajem so v italijanščini uporabljene nekoliko pogosteje kot v slovenščini, če sodimo po dosedanjih analizah (Lovec 2018). Predvsem vejica, ki je v italijanščini semantična, se uporablja drugače kot v slovenščini⁸ in lahko spremeni tudi funkcijo, ki jo dani element opravlja v stavku. Ker raba ločil omogoča tudi, da neki element lahko beremo in razumemo kot zunajstavčni, so razlike v slovenskih in italijanskih besedilih pomembne tudi s pragmatičnega vidika.⁹ V naslednjem zgledu gre za zunajstavčnost. Poleg poudarjanja destinacije, zaradi rabe ločil izstopa tudi cena vozovnice:

22. Vozovnice po ugodnih cenah – od 139 EUR dalje – iz First Minute ponudbe je že možno kupiti za lete med Ljubljano in Berlinom ter Stockholmom. (A1, 6)

Če bi želeli elemente umestiti v okvir, ki je neke vrste izhodišče za vsebino ali tudi informacija, ki stavek povezuje s sobesedilom, bi stavek besednoredno v slovenščini lahko premetali. Prisotnost ali odsotnost ločila torej ne vpliva nujno na besedni red ali členitev po aktualnosti, vendar lahko pomensko spremeni dojemanje stavka (Ferrari 2008: 209). Z vejico lahko osebek tudi izpostavimo:

23. Lei, bionda naturale che ha rinunciato a quel colore per il nero /.../ (U1,76) (Dobesedni prevod: Ona, naravna blondinka, ki se je odpovedala tisti barvi las za črno /.../)

Omenjena raba je v italijanskem jeziku dokaj pogosta in pri pisnem jeziku, pri katerem pač ne zaznavamo intonacije kot pri govorjenem, doprinese k temu, da se bralca z grafičnim znakom opozori na določen element.

6.2 Diskurzni označevalci

Diskurzni označevalci v besedilu poleg tega, da imajo neki semantični pomen, pripomorejo tudi k besedilni koherenci v danem besedilu. Delujejo namreč kot povezovalci z izreki pred in za njimi v smislu kohezije, opredeljujejo dejanje, ki ga izraža glagol, nakazujejo vrsto izreka in ilokucijsko moč ter pripomorejo k izražanju kontrasta, popravljanja in povzemanja ter k premiku informacije v ospredje (Verdonik in Žgank 2007: 6–7). Ker je takih primerov v analiziranih delih v tem prispevku zelo malo, navajam le najpogostejše za oba jezika, ki le nakažejo rabo in vpliv na besedilo. Kadar govorec izrazi svoje dojemanje predhodnega besedila

⁸ Martina Ožbot (2009: 32–35) piše, da ima vejica v italijanščini zelo širok uporabnostni razpon in je odvisna tudi od besedilne zvrsti in sloga tvorca besedila. Obvezna je pri naštevanju, pri oziralnih stavkih restriktivnega tipa, kadar je odvisnik bistven za identifikacijo referenta v odnosnici. Raba vejice je v italijanščini mogoča pri ločevanju določenih stavčnih členov od ostalih elementov v povedi, pogosta je na začetku povedi, ki jo uvaja prislovno določilo (kraja, časa, načina idr.). Italijanski deležniki v funkciji desnega prilastka pa od sobesedila niso nujno ločeni z vejico.

⁹ Neki element namreč lahko postane zunajstavčen (če je ločen od preostalega besedila z vejico ali pomišljajem), lahko pa ta element izraža funkcijo okvira (če ni ločila), vendar ne sredi stavka.

ali dela besedila in želi še naprej pripovedovati, lahko na P1 uporabi izraze, kot so: *dobro, no/ecco, skratka*. V italijanščini je *insomma* na Pn uporabljen za povzemanje predhodno povedanega in za končanje delov diskurza:

24. (24) Insomma, un automobile completa. (U3, 120) (Možni prevod: Skratka, popoln avtomobil.)
25. (25) Per il resto, ecco, vorrei continuare a stare con la mia famiglia e gli amici. (U3, 74) (Možni prevod: Kar se tiče ostalega, no, rad bi bil še naprej z družno in prijatelji.)

Diskurzni označevalci so sicer ena od značilnosti spontanega govora in so v pisnih besedilih pogosti v premem govoru. V korpusu tega članka je jezik bližje govorjenemu, zato jih je mogoče najti tudi drugod. Vsekakor vplivajo na bralčevo percepcijo in omogočajo reorientacijo pozornosti.

6.3 Vrivanje med sestavljene glagolske paradigme

M. Ožbot (2009: 31) navaja, da v italijanščini sestavljenih glagolskih paradigem ni mogoče deliti poljubno z vrivanjem osebka, prislova idr. To je mogoče le, kadar gre za kratke, predvsem časovne prislove ali slogovno zaznamovane kombinacije. V italijanščini je težnja ta, da sta tudi osebek in povedek karseda blizu drug drugemu, praviloma se lahko mednju vrinejo prislovi (najpogosteje časa oziroma pogostosti). V slovenščini pa je povsem dopustno vrivanje elementov (na primer osebka, predmeta ali drugih vrst prislovov) med pomenski glagol in njegov pomožnik oziroma med modalni glagol in pomenski glagol (zgled 26). Mogoče je tudi vrivanje celotnih stavkov (Ožbot 2009: 31), v italijanščini pa ne. V slovenščini se lahko med pomožni in pomenski del glagola vrine tudi cel odvisnik in tako razdeli glavni stavek:

26. V začetku 20. stoletja je angleška pisateljica Virginia Wolf s svojo izjavo, da potrebuje ženska za intelektualno delo denar in prostor, zatrešla tla najprej svojim kolegom akademikom v Cambridgeu in kmalu zatem z izdajo eseja *A Room of One's Own* še preostalemu svetu. (A1, 60)
27. Nozze d'oro per Unilever Italia, la cui presenza nel Bel Paese è storicamente legata a due marchi: Omo e Gradina. (U3, 45) (Možni prevod: Obletnica zlate poroke za Unilever Italia /.../ je zgodovinsko vezana /.../)

Vzrok za težnjo, da se sestavljenih paradigem ne deli, je lahko v tem, da so v italijanščini nasploh zaznani elementi, ki se pomensko navezujejo, postavljeni drug ob drugem brez večjih prekinitev.

6.4 Gramatikalizirane konstrukcije: premik v levo ali v desno

Med najpogostejšimi sredstvi za poudarjanje je predvsem v govornjeni italijanščini premik. Premik v levo se zgodi, kadar je predmet na P1, pozneje pa ga povzame zaimек, ki je vezan na povedek. Torej predmet ni na svojem kanoničnem položaju, ampak je premaknjen levo od povedka. Predmet tako postane tema stavka in je pragmatično poudarjen. Taka raba ni prav pogosta, saj ima pisni jezik raje informacijsko kontinuiteto, ki jo lahko dosežemo tudi drugače (na primer s trpnikom) (Ferrari 2008: 212).

28. Il locale l'ho aperto io, ma di fatto appartiene all'ospite. (U1, 53) (Možni prevod: Lokal sem (*ga) odprl jaz, vendar dejansko pripada gostu.)
29. Ho viaggiato tantissimo, ma la prima vacanza l'ho fatta a Ibiza con le amiche. (U5, 60) (Možni prevod: Zelo veliko sem potoval, a prvi dopust (*tega) sem preživela na Ibizi s prijateljicami.)

Po nekaterih teorijah naj bi bilo tudi v slovanskih jezikih mogoče imeti kontrastivni premik oz. premik z zadržano temo (angl. »hanging topic«) (Gundel 1988). Obe konstrukciji poudarjata element na P1, ki je tudi intonacijsko ločen od preostalega stavka.¹⁰ Tudi ta stavčni člen povzema neki element, ki pa je lahko kazalni zaimек. Pri kontrastivnem premiku se stavčni člen, ki je premaknjen skrajno levo, v sklonu ujema z zaimkom.

Premik v desno je konstrukcija, v kateri je element iz svojega kanoničnega položaja premaknjen na desno stran stavka ali desno od povedka. Izgovori se ločeno glede na intonacijo predhodnega dela stavka. V delu pred njim ga napoveduje zaimек, ki je vezan na povedek in koreferenčen s premaknjenim elementom. Dislocirani element ima funkcijo teme, zaimек pred njim pa omogoča, da stavek kognitivno sprejmemo kot celoto. Zaimек tako opredeljuje svojega referenta in ga naredi za aktivnega v bralčevi zavesti. Dislocirani element ima vlogo, da pojasni ali natančneje opredeli zaimек, lahko pa je z njim izražena tudi popolnoma nova informacija. Tako je v besedilo uvedena nova tema, pisec pa ravna, kot da bi bralec delil njegovo znanje (Ferrari 2008):

30. /.../ forse lo devo ancora fare il viaggio più importante di tutti. (U4, 77)
Razmeroma redki konstrukciji v pisnem jeziku nimata ustaljenega načina za prevajanje v slovenščino.

¹⁰ Pri kontrastivnem premiku se stavčni člen, ki je premaknjen skrajno levo, v sklonu ujema z zaimkom, kot v naslednjem zgledu iz češčine, ki bi si ga lahko zamislili tudi za slovenski jezik: *Svého nejlepšího přítele, toho má Honza rád* (možni prevod: Svojega najboljšega prijatelja, tega ima Miha rad.) Pri t. i. kontrastivnem premiku bralec pričakuje, da bo v nadaljevanju izražena še kakšna alternativa, a je navadno ni. Obstoj alternativnega/kontrastivnega elementa lahko jasno nakažemo le z intonacijo, v pisnem jeziku pa tega eksplicitno ne moremo nakazati. Premik z »visečo« temo ima tudi element na P1, ki je intonacijsko ločen od preostalega dela stavka in poudarjen, vendar se sklonsko ne ujema z zaimkom, ki ga povzema. Načeloma so take teme v imenovalniku: Ubogi otrok, tega bi bilo čakalo lepo življenje. Tu ni nikakršne alternative oziroma pričakovanja druge alternative. Takšne teme so navadno vezane na situacijo, ki je bila izražena predhodno, in tudi na dogajanje, ki sledi. Večinoma se tudi konstantno pojavljajo v besedilu (Sturgeon 2006: 287–298).

6.5 Razcepljeni stavki

Najbolj znana konstrukcija s povedkom na P1, s katero poudarimo neki element, je v italijanščini razcepljeni stavek (angl. »cleft sentence«), ki je pogost v govorni komunikaciji, a ni zelo redek niti v pisni komunikaciji, predvsem v publicističnih besedilih (De Cesare 2012: 19). Struktura je sestavljena iz glavnega stavka, ki se začne z glagolom *biti*, in odvisnega stavka, ki ga uvaja vezni element *che* ali *a*, temu pa sledi glagol. Če je odvisnik uveden s *che*, je glagol v osebni glagolski obliki, če pa je uveden z *a*, sledi glagol v nedoločniku. Odvisnik v konstrukciji razcepljenega stavka je strukturno blizu restriktivnemu oziralnemu odvisniku, ki ga uvaja vezni element *che*. Oziralni element dopušča tudi, da so na položaju pred njim predhodniki. Take konstrukcije so torej večstavčne, vendar jih semantično beremo kot enotno sporočilo. Pri razcepljenih stavkih je razcepljeni element izoliran in tako poudarjen. Pragmatični položaj predpostavljene informacije zapolnjuje odvisnik. Poudarita se torej predpostavljena informacija iz odvisnika in (začetni) element:

31. È *ai guanti* che deve il suo iniziale successo, a cui seguì una linea mare e di cravatte. (U4, 40) (Dobesedni prevod v slovenščino ni možen; različica možnega prevoda: Rokavice so (tiste), ki jim dolguje svoj začetni uspeh /.../).

Tudi zgledi iz vzporednih korpusov nakazujejo, da se konstrukcija ne ohrani, sploh ne glagol *biti* na P1:

- 31a. /.../ è soprattutto per questo, giovane signore, che domani la elogerò (M2: 13); In ravno zato, mladi gospod, vas bom jutri pohvalil. (M1: 13)
31b È dal primo giorno che la osservo attentamente (M2: 12); Že od vsega začetka vam gledam pod prste. (M1: 9)

Zaradi poudarjanja določenega stavčnega člena besednoredno odstopamo od kanoničnega reda SVO. Tudi te konstrukcije so v italijanskem jeziku značilne za govorni jezik. Dejstvo, da jih najdemo tudi v pisnih besedilih, je najbrž posledica tega, da so se razcepljeni stavki uvrstili v t. i. povprečno italijanščino (ital. »italiano dell'uso medio«), ki ima tudi značilnosti govornega jezika, kljub temu da gre še vedno za knjižno italijanščino.

6.6 Eksistencialni stavki

V italijanščini eksistencialne stavke uvaja prislovni členek *ci* na P1, sledi pa mu glagol *essere*. Začetni zaimek zapolni mesto na P1, podobno kot *there* v angleščini v taki konstrukciji, sicer bi v kanoničnem stavku P1 pripadal osebk (Cruschina 2012: 104).

32. C'è chi la definisce come un'alternativa più economica e facile da usare di Photoshop /.../ (U3, 64) (Možni prevod: Nekateri jo opredelijo kot bolj ekonomično in alternativo, ki je enostavnejša za rabo kot Photoshop.)

Eksistencialni stavki imajo v italijanščini zaporedje VSO, v slovenščini pa popolnoma enake strukture ni, kar potrjujejo tudi nekateri zgledi iz vzporednega korpusa:

32a »Ci sono degli scalini« disse Niceta. (B2: 25); »Tu je stopnišče?« je rekel Niceta. (B1: 25)

32b C'è di sicuro qualcos'altro che fa di lei un ingegnere eccellente. (M2: 13); Gotovo je še nekaj, kar je iz vas napravilo izvrstnega gradbinca. (M1: 9)

Eksistencialni stavki lahko uvajajo novo informacijo za bralca. Lahko pa bralec to informacijo že pozna, vendar če je na novo uvedena v diskurz, je videna kot nova in v žarišču. Velikokrat se take konstrukcije uporabljajo v besedilih, ki opisujejo ali obveščajo, saj piscu omogočajo, da entitete umesti v situacije glede na predhodni kontekst tako, da jih predstavi na sceni znotraj žarišča.

Zaključek

Članek nudi le uvid v nekatere besednoredne možnosti v korpusu, ki so ga tvorile publikacije, dostopne na letalih. Analiza je okrnjena zaradi pomanjkanja vzporednega korpusa in pa najbrž tudi zaradi dejstva, da imajo publikacije navadno le enega lektorja, kar stilistično zelo poenoti besedila. Ne glede na to prispevek pokaže, da gre pri besednorednem razvrščanju v jeziku za zapleteno mrežo dejavnikov logičnih razmerij: predpostavk, kognitivnih dejavnikov, komunikacijskega namena in konteksta. Besedni red je interakcija semantičnih, slovničnih in pragmatičnih dejavnikov. Tematsko-organizacijski vidik besedila je rezultat razporeditve tem posameznih izrekov, ki to besedilo tvorijo. Vsaka komunikacijska enota oz. izrek ima notranjo organiziranost na informacijske enote (okvir, nukleus, pristavek). Z analizo teh enot in njihovega komunikacijskega ter informacijskega pomena v besedilu in danem kontekstu dobimo vpogled v funkcionalnost posamezne kombinacije besednega reda v danem jeziku. Poudarjene konstrukcije pripisujejo subjektivnost in emotivnost v konvencionalnem pomenu stavka, odstopajo od kanoničnega besednega reda in členitve po aktualnosti, bralca pa pripravijo do tega, da se v besedilu preorientira. Italijanščina pri tem uporablja premike, eksistencialne konstrukcije in razcepljene stavke, ki jih pisna slovenščina pozna, a redkeje uporablja.

Viri

A1 *Adria In-Flight Magazine*, december in januar 2014/2015

A2 *Adria In-Flight Magazine*, februar in marec 2015

A3 *Adria In-Flight Magazine*, april in maj 2015

A4 *Adria In-Flight Magazine*, junij in julij 2015

A5 *Adria In-Flight Magazine*, avgust, september in oktober 2015

U1 *Ulisse*, december 2016

U2 *Ulisse*, februar 2017

U3 *Ulisse*, marec 2017

U4 *Ulisse*, april 2017

U5 *Ulisse*, julij 2017

Primorski dnevnik, 15. 2. 2011

M1 Lainšček, Feri, 2006: *Muriša*. Ljubljana: Študentska založba.

M2 Lainšček, Feri, 2009: *La ragazza della Mura*. Trst: Beit. Prev. Martin Vidali

B1 Eco, Umberto, 2008: *Baudolino*. Ljubljana: Mladinska knjiga. Prev. Vasja Bratina.

B2 Eco, Umberto, 2000: *Baudolino*. Milano: Bompiani.

Literatura

Beccaria, Gian Luigi, 2010: *Il mare in un imbuto: Dove va la lingua italiana*. Torino: Einaudi.

Blanca, Irimeia Silvia, 2018: The Relationship Between the Language of Tourism: Tourism and Sociology. *European Journal of Social Science Education and Research* 5/2. 128–141.

Bloomfield, Leonard, 1935: Linguistic Aspects of Science. *Philosophy of Science* 2. 499–517.

Burns, Peter. M., 2004: Six postcards from Arabia: A visual discourse of colonial travels in the Orient. *Tourist Studies* 4/3. 255–275.

Cruschina, Silvio, 2012: Focus in Existential Sentences. Bianchi, Valentina in Chesi, Cristiano (ur.): *Enjoy Linguistics! Papers offered to Luigi Rizzi on the occasion of his 60th birthday*. Siena: CISCL Press. 77–107.

Dardano, Maurizio in Trifone, Pietro, 1995: *Grammatica italiana con nozioni di linguistica*. Bologna: Zanichelli.

De Beaugrande, Robert in Dressler, Wolfgang, 1992: *Uvod v besediloslovje*. Ljubljana: Park. Prev. Aleksandra Derganc in Tjaša Miklič.

De Cesare, Anna Maria, 2012: Riflessioni sulla diffusione delle costruzioni scisse nell'italiano giornalistico odierno a partire dalla loro manifestazione nei lanci di agenzia in italiano e in inglese. *Cuadernos de Filologia Italiana* 19. 11–39.

Dik, Simon C., 1978: *Functional grammar*. Amsterdam: North Holland.

Edelheim, Johan, 2007: Hidden messages: A polysemic reading of tourist brochures. *Journal of Vacation Marketing* 13/1. 5–17.

Fedotova, Olga, Latun, Vladimir in Vlasova, Tatiana, 2015: Illustration in the in-flight magazines of the European airlines: Expansion of the outlook or aggressive advertising? *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 214. 871–875.

Ferrari, Angela (ur.), 2008: *L'interfaccia lingua-testo: Natura e funzioni dell'articolazione informativa dell'enunciato*. Alessandria: Edizioni dell'Orso.

Firbas, Jan, 1992: *Functional sentence perspective in written and spoken communication*. Cambridge: Cambridge University Press.

Francesconi, Sabrina, 2014: *Reading tourism texts: A multimodal analysis*. Buffalo: Channel View Publications.

- Golden, Marija, 2001: *O jeziku in jezikoslovju*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Gundel, Jeanette K., 1988: *The role of topic and comment in linguistic theory*. New York: Garland.
- Jaworski, Adam in Thurlow, Crispin, 2010: Semiotic landscapes: Language, image, space. *Language in Society* 41/1. 130–133.
- Jug Kranjec, Hermina, 1981: O pomenski in stilni vlogi besednega reda pri oblikovanju sporočilne perspektive povedi. *Jezik in slovstvo* 42/2–3. 37–42.
- Lovec, Nina, 2018: *Besedni red in členitev po aktualnosti v slovenščini in italijanščini: Doktorska disertacija*. Ljubljana.
- Klimova, Eva, 2020: L'ordine delle parole in interazione con gli altri fattori della struttura informativa: la frase italiana e quella ceca. Inkova, Olga, Nowakowska, Małgorzata in Scarpel, Sebastiano (ur.): *Systèmes linguistiques et textes en contraste. Études de linguistique slavo-romane*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 375–389.
- Mathesius, Vilém, 1991 [1929]: Funkční lingvistika. (La linguistica funzionale.) Sornicola, Rosanna in Aleš, Svoboda (ur.): *Il campo di tensione*. Napoli: Liguori Editore. 9–27.
- Ožbot, Martina, 2006: *Prevajalske strategije in vprašanje koherence ob slovenskih prevodih Machiavellijevega Vladarja*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije.
- Ožbot, Martina, 2009: Nekaj kontrastivnih beležk o italijanščini in slovenščini in nekaj opažanj o jezikovni produkciji pri govoreh slovenščine v Italiji. *Jezik in slovstvo* 54. 25–47.
- Rhodes, Leara D., 1999: Inflight Magazines: Changing how Magazines Market to Travellers. *Journal of Magazine & New Media Research* 2/1. 1–22.
- Sgall, Petr, Hajičová, Eva in Benešová, Eva, 1973: *Topic, Focus and Generative Semantics*. Kronberg: Scriptor.
- Sturgeon, Anne, 2006: The discourse function of left dislocation in Czech. *Berkeley Linguistics Society* 31. 287–298.
- Thurlow, Crispin in Jaworski, Adam, 2003: Communicating a global reach: Inflight magazines as a globalizing genre in tourism. *Journal of Sociolinguistics* 7/4. 579–606.
- Toporišič, Jože, 2004: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- Verdonik, Darinka in Žgank, Andrej, 2007: Diskurzni označevalci v dveh pogovornih žanrih. *Jezik in slovstvo* 52/6. 19–33.
- Wilson, Erica, Kerrie, Stimpson, Lloyd, David in Boyd, William E., 2011: Promoting Gondwana: Presentation of the Gondwana Rainforests of Australia World Heritage Area in tourist brochures. *Journal of Heritage Tourism* 6/4. 297–308.
- Žele, Andreja, 2018: O aktualnostnočlenitveni stavi v slovenščini. *Jezik in slovstvo* 63/2–3. 59–73.

Luka Horjak
Oddelek za slovenistiko
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

IZGOVOR ČRKE <L> KOT JEZIKOSLOVNO VPRAŠANJE DO KONCA 19. STOLETJA¹

Po protestantski dobi je v slovenskem jeziku prišlo do razlik med izgovorom in pisavo, najpomembnejša razlika je nastala pri izgovoru črke <L>, saj je izvorni /l/ v govoru postal dvoustnični [ɫ]. Slovníčarji so na razliko med zapisom in izgovorom pri črki <L> opozarjali vsak na svoj način s seznamami izjem oz. pravili, v pisavi pa so ohranjali tradicionalni protestantski pravopis. V 19. stoletju se prvič pojavijo napotki tujcem, naj črko <L> vedno izgovarjajo kot [l], kot argument so slovníčarji navajali tudi zblížanje z drugimi slovanskimi jeziki. Od konca 19. stoletja pa je bilo v šole uvedeno t. i. branje po črki, kar naj bi bil statusni simbol meščanstva. Ta pojav imenujemo *elkanje*. Proti uvedeni izreki se je boril zlasti Stanislav Škrabec, njegova prizadevanja za naravno izreko so bila uresničena s *Slovenskim pravopisom* Frana Levca leta 1899. V 21. stoletju se branje po črki zopet uveljavlja.

Ključne besede: elkanje, slovenščina, 19. stoletje, Stanislav Škrabec

1 Uvod²

Pri oblikovanju slovenske zborne izreke je bilo zelo pomembno načelo branja oz. izgovarjanja po črki (Dobrovoljc 2018: 908), ki je našlo svoje zagovornike in nasprotnike med slovenskim izobraženstvom. Šlo je za dosledni izgovor črke <L> kot obstranskega jezičnika [l] v vseh besednih položajih, tudi tam, kjer se je ta

¹ Besedilo je bilo pripravljeno z vnašalnim sistemom ZRCola (<http://zrcola.zrc-sazu.si>), ki ga je na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU v Ljubljani (<http://www.zrc-sazu.si>) razvil Peter Weiss.

² Članek je nastal na podlagi seminarske naloge pod mentorstvom red. prof. dr. Irene Orel. Za vso pomoč se ji iskreno zahvaljujem.

črka sicer izgovarjala kakor dvoustnični [u], pojav imenujemo elkanje³ (Toporišič 1992: 37; Dobrovoljc 2010: 139–141). Dvoustnični [u] je v slovenskem knjižnem jeziku alofon fonema /v/, dejstvo, da je ta lahko zapisan s črko <l>, pa je posledica etimološkosti slovenskega pravopisa (prim. Unuk 2009: 35).⁴

Izpostaviti je treba, da je iz pisne podobe jezika težko z gotovostjo sklepati, kako se je posamezno pisno znamenje v posameznem obdobju na posameznem zemljepisnem območju izgovarjalo. Z raziskovanjem razmerja med pisnim znamenjem in njegovo glasovno podobo ter funkcionalizacijo zapisa se ukvarja historična grafematika (prim. Elmentaler 2018: 23). Najzanesljivejši vir za določanje glasovne podobe posameznih pisnih znamenj so slovnični opisi v jezikoslovnih delih, ki običajno služijo kot napotek tujcu, saj ga opozarjajo na razlike med glasovno realizacijo pisnega znamenja v njegovem prvem jeziku in tujem jeziku, npr. John Palsgrave se v slovnicu francoskega jezika *L'eclaircissement de la langue Francoyse* (1530) opre na latinščino in angleščino,⁵ slovenski slovničarji pa se opirajo na latinščino (prim. Bohorič 1584: 27; Hipolit Novomeški 1715: 4; Anonimni 1758: 6; Gutsman 1777: 2; Pohlin 2003: 158; Zagajšek 1791: 9; Kopitar 1809: 183; Šmigoc 1812: 3; Dajnko 1824: 3; Metelko 1825: 2–3; Murko 1832: 1–2), italijanščino (prim. Kastelec 1684: 437; Svetokriški 1691: XX; Franul de Weissenthurn 1811: 2; Murko 1832: 1–2) in francoščino (Metelko 1825: 2–3).

Prispevek prinaša celosten kronološki pregled obravnave črke <l> in njenega izgovora v slovničnih delih in časopisju od 16. stoletja do konca 19. stoletja. Izpostavljene so alternativne pravopisne prakse, pri katerih se tradicionalno z <l> zapisan izgovor dvoglasniškega [u] zapisuje s črkama <u> ali <v>. V obravnavo je vključena tudi kakovost samoglasnikov v končajih, pri katerih se <l> za samoglasnikom izgovarja kot [u]. Izpostavljen je opis dveh glasoslovnih pojavov: elkanja in švapanja. Predstavljeni so ključni argumenti za elkanje in proti elkanju do leta 1899.

³ Z vprašanjem elkanja je zmotno povezano vprašanje zapisa *bravec*, gre za vprašanje diahronega besedotvorja, tj. debloslovja, (Škrabec JD3: 37) in ne za pravorečno vprašanje, zato ta tematika v članku ni predmet obravnave. V besedilu zaradi jasnosti uporabljamo termin elkanje, saj je bila zlasti pri Škrabcu terminologija pestra. Poleg izraza elkanje (JD3: 93) Škrabec uporablja tudi naslednje termine: *elanje* (JD3: 93), *eljanje* (JD2: 442), *eljevanje* (JD1: 395), *eljati* (JD2: 442), *eljaljec* (JD2: 445), *eljaljski* (JD2: 442), *eljevski* (JD2: 452), *elovski* (JD3: 153), *eljavec* (JD2: 442), *eljevec* (JD1: 387) in *špičasti elj* (JD2: 385). Glede na stvarno kazalo k Škrabčevim *Jezikoslovnim delom* (ur. Jože Toporišič), se na največ straneh pojavlja termin *elkanje* (gl. Moder 1999).

⁴ *Slovenski pravopis* (SP 2001: §649–660) navaja, da se alofon [u] izgovarja pri preteklih deležnikih in pridevnikih za moški slovnični spol ednine (prim. *bral* ['brau], *usahel* [u'saxəu], *mrzel* ['mɔrɔzəu]), pri samostalnikih, ki imajo v izglasju zvezo polglasnika in zapisanega <l> (prim. *kotel* ['kɔtəu], *misel* ['misəu]), večinoma pri zvezi <ol> med dvema soglasnikoma iste besede (prim. *čoln* ['tʃɔln], *volna* ['vɔɔna]), načeloma pri izglagolskih izpeljankah s priponskimi obrazilmi *-lc-*, *-lk-*, *-lsk-*, *-lstv-*, ko se nanašajo na živega vršilca dejanja (prim. *bralca* ['brauɕa], *bralka* ['brauka], *bralski* ['brauski], *bralstvo* ['braustvɔ]) in še pri nekaterih drugih primerih.

⁵ »M, in the frenche tong hath three dyvers soundes. The soundyng of m that is most generall is suche as he hath in the latyn tong or in our tong. If m folowe any of these thre vowelles a, e, or o, all in the one syllable, he shalbe sounded somthyng in the nose, as I have before declared where I have shewed the soundyng of the sayd thre vowelles« (Palsgrave 1852: 32–33).

2 Obravnava izgovora črke <l>

Za predstavitev obravnave črke <l> in njenega izgovora je bila pregledana večina dostopnih sinhronih in primerjalnih slovnice slovenskega jezika od prve, Bohoričeve, slovnice do zadnje, 10. izdaje Janežičeve *Slovenske slovnice* leta 1911, tj. skupno štirideset slovničnih del. Slovnice so pisane v štirih jezikih: latinščini, nemščini, italijanščini in slovenščini. Vzporedno so vključeni slovnični napotki za branje besedil iz obdobja po reformaciji, ko slovničnih del ni bilo, nekateri časopisni prispevki (*Kmetijske in rokodelske novice*, *Edinost*) ter objave Stanislava Škrabca na platnicah lista *Cvetje z vertov sv. Frančiška* in druge njegove objave do leta 1899, ko je izšel *Slovenski pravopis* Frana Levca.

2.1 Obravnava izgovora in zapisa črke <l> do 19. stoletja

O posebnosti izgovora črke <l> je pisal že Primož Trubar ([1550]: Aiii; [1555]: [II]), podobno je tudi v prvi slovenski slovnici zapisal Adam Bohorič ((1584) 1987: 50): »Toda včasih jo je treba izgovoriti debelo, kakor da je podvojena, posebno na koncu, kakor débel, Cra[[u]s itd.«⁶ Slovenski jezik se je v poreformacijskem združevalnem času spremenil, zaradi česar bi bilo treba prilagoditi *fonetični* črkopis, saj se je /l/ v nekrepki poziciji že začel izgovarjati polumoglasniško ([ɫ]) in ne več kot *l* (Tivadar 2003: 19; Tivadar 2019: 301), toda pisava je zaradi vpliva Dalmatinove *Biblije* ostala nespremenjena (Rupel 1946: 5).

Krajše sezname oz. poglavja o izgovoru črk vsebujejo dela Matije Kastelca, Janeza Svetokriškega in Jerneja Basarja (prim. Rupel 1946: 9). Kastelčevo delo *Nebeshki zyl* (1684: 437–439) ne vsebuje posebnosti glede izgovora črke <l>, v zapisu sledi tradiciji protestantov. Svetokriški (1691: [XIX]) izpostavlja, da se <l> na koncu besede običajno izgovarja kakor *u*, tj. *je pelal* se izgovarja *je pelau*. Basar (1734: [XI]) se pri zapisovanju <l> sklicuje na evangeliste in zapisuje <l> v položajih, kjer se sicer izgovarja [u].

V priredbi Bohoričeve slovnice je Hipolit Novomeški (1715: 3–4; prevod Ahačič 2012: 103) zapisal: »Čeprav moramo črko *l* vedno pisati, je včasih ne izgovarjamo, ampak namesto nje izgovarjamo samoglasnik *u*. To je lepo, če je *l* na koncu besede, in neskladno, če je sredi besede.« Obsodi izgovor <l> kot [ɫ] na sredi besede, kakor se govori na Gorenjskem in Koroškem – pojav danes imenujemo *švapanje* (gl. Toporišič 1992: 325). Podobno je pisal tudi Anonimni (1758: 3) v celovški jezuitski priredbi Bohoričeve slovnice, kjer zapis <l> namesto <u> pri preteklem deležniku utemeljuje s tvorbo preteklega deležnika za ženski spol. Gre za morfonološko utemeljen zapis. Orožen (1971: 199) poudarja, da je zanimivo, da so se pisci celovške jezuitske slovnice zavzeli proti švapanju, saj je bil ta pojav razširjen ravno na Koroškem.

⁶ O izgovoru *l* pri Bohoriču piše Kolarič (1971: 33–35), obravnavo črke <l> v Trubarjevih delih obravnava Ahačič (2007: 277).

Marko Pohlin ((1768) 2003: 295) je pisal o zapisovanju črke <l> tudi tam, kjer se sicer izgovarja kakor *v*, in sicer navaja sklope *av*, *ev*, *iv*, *ov* in *uv*. Obsodi zapisovanje <u> namesto <l> pri Korošcih in švapanje. V drugi izdaji pa kot argument za zapisovanje <l> v položajih, kjer se govori [u], navede, da tako pišejo vsi *sestrski* slovanski jeziki (Pohlin 1783: 14). Ožbalt Gutsman o izjemi pri izgovoru <l> ne piše, izgovor [u] dosledno zapisuje z <u> (prim. Gutsman 1777: 35, 41, 74–76), gre za koroški pravopis, ki ga kritizira Pohlin. Že pred Gutsmanom sta pretekle deležnike za moški spol po izgovoru zapisovala Gregorio Alasia da Sommaripa (1607) in Ahacij Stržinar (1729); prvi z <u>, npr. *biu* ‚bil‘, drugi pa z <v>, npr. *klizov* ‚klical‘. Mihael Zagajšek (1791: 9) je površno sledil Pohlinovemu opisu izgovora <l>.

2.2 Prva polovica 19. stoletja

Jernej Kopitar (1809: 179–182) v poglavju *Verbesserter Bohoritsch* obravnava izgovor <l>, pri prvi opombi navaja, da je »moška končnica preteklega deležnika /.../ edini primer, ko se *l* sicer piše, izgovarja pa *v*« (Kopitar 1809: 179, prevod L. H.). Pravi, da bi imeli, če bi upoštevali načelo piši kakor govoriš (nem. »schreib wie du sprichst«), za zapisovanje <l> veliko pravil in izjem, saj se ne le <l> izgovarja drugače, kot piše, tudi samoglasnik pred njim ima drugačno izreko, kot jo predstavlja črka. Omenjeno načelo bi bilo slabo zaradi oddaljevanja od drugih slovenskih jezikov (izjema so mu Dalmatinci). Kljub trditvi v več točkah navaja posebnosti izgovora <l> in samoglasnika ob njem. Vidimo, da se pri nenaglašenem ali kratko naglašenem končaju⁷ samoglasniški del zaokroži (*a* > *o*, *e*, *i* > *u*), pri dolgo naglašenem pa ostane samoglasniška kakovost, ki jo predstavlja črka, nespremenjena. Pod Kopitarjevim vplivom je Vincenc Franul de Weissenthurn (1811: 6–9) v svoji slovnici predstavil podobna pravila o izgovoru samoglasnikov ob <l>, ki se izgovori kot [u].

Valentin Vodnik (1811: VI–VII) podobno kot Anonimni (1758: 5) in Pohlin ((1768) 2003: 295; 1783: 13–14) zapis <l> pri preteklih deležnikih za moški slovnični spol utemeljuje z množinskimi oblikami, npr. *vupal* ‚upal‘ – *vupali* ‚upali‘, Anonimni (1758: 5–6) z oblikami za ženski slovnični spol, npr. *sim pléfal* – *ona je plefála*, podobno tudi Pohlin ((1768) 2003: 295), npr. *sem se bal* – *sem se balla*. Lahko rečemo, da gre za morfonološko pravopisno načelo.

Janez Krstnik Leopold Šmigoc (1812), Peter Dajnko (1824) in Jožef Muršec (1847) opisujejo izgovor vzhodnoslovenskega prostora, ne osrednjeslovenskega. Šmigoc (1812: 3) piše, da se v nekaterih predelih zloga *al* in *el* izgovarjata kakor *o*, kadar pa je to končni zlog deležnika, se lahko izgovori tudi kot *a*. Podobno piše Dajnko (1824: 5), in sicer da nekateri na koncu glagolov izgovarjajo <l> skupaj s predstoječim samoglasnikom kot *a* ali *o*, npr. *reka* ali *reko* ‚(je) rekel‘. Muršec (1847: 4)

⁷ Izraz *končaj* razumemo kot konec besede in ne kot končnico ali pripono/priponsko obrazilo (prim. Toporišič 1992: 85), najdemo ga že pri Janežiču (1854: 67).

piše, da se *l* pred soglasnikom in na koncu besede spremeni v *o* (oz. *u* ali *a*), npr. *sem nosil* = *sem nòsio* = *nosú* = *nòsa*.

Franc Serafin Metelko (1825: 5) pojav švapanja označi kot *volks Corruption* (npr. *masvo* namesto *maslo*), kritičen je tudi do hiperkorektnega odpravljanja izgovora /v/ pred <e> in polglasnikom <ə> ter njegovo nadomeščanje z [l], npr. *bukle* – *bukve* ‚knjige‘, *vz ŋerklz* – *vz ŋerkvz* ‚v cerkvi‘, *na gválz* – *na glávz* ‚na glavi‘. Podobno kot Kopitar piše o izgovoru samoglasnikov pred <l>, ki se izgovarja kot [u]. Pomembno je Metelkovo napotilo tujcem, ki se učijo slovenščine. Svetuje jim, da <l> vedno čisto⁸ izgovorjajo, tako so jim vsa navedena pravila glede izgovora <l> odveč, na ta način se bodo približali drugim Slovanom, na svoji strani pa bodo imeli tudi nekatere Dolenjce.⁹ V prirejeni šolski slovnici (Metelko 1830: 4) za izgovor <l> na koncu besed in pred soglasniki kot *u* pravi, da je treba dati prednost izgovoru *l*. Podobno kot Metelko tudi Anton Murko (1832: 4) za začetnike učenja slovenščine priporoča vedno čisti izgovor <l>.

2.3 Druga polovica 19. stoletja

V kratki slovenski slovnici za Nemce Anton Janežič (1849: 1) kot izjemo pri izgovoru črke <l> navede položaj na koncu besed, npr. *sim dal*. Po Kopitarjevem zgledu Franc Malavašič v slovnici navede jasna pravila o izreki črke <l> in samoglasnika pred njim.

Če primerjamo Kopitarjeva (1809: 180–182), Metelkova (1825: 6) in Malavašičeva (1849: 3–4) pravila za izgovor samoglasnika pred zapisanim *l*, ki se izgovori kakor v [u], ugotovimo, da je glavna razlika pri izgovoru nenaglašene ali kratko naglašene končaja <-el>, Kopitar predvidi izgovor <uv> oz. [uʋ], Metelko in Malavašič pa že [ɛʋ] oz. [u].¹⁰

⁸ Z zvezo *čisti izgovor l* je mišljen izgovor obstranskega jezičnika [l], termin *čisti izgovor* bomo v članku ohranili, saj je v rabi v literaturi v zvezi z elkanjem.

⁹ Navaja naslednje kraje, kjer se <l> vedno čisto izgovarja: Šentjanž (Joannisthal), Šentvid pri Stični (St. Veid) in Stična (Sittich) (gl. Metelko 1825: 7).

¹⁰ Za glasovno ponazoritev izgovora <l>, ki se glede na opise različnih slovniciarjev izgovarja kakor v ali *u*, v prispevku uporabljamo simbol [u], ki v slovenskem knjižnem jeziku predstavlja dvoglasniško varianto fonema /v/ (skupaj s predstoječim samoglasnikom tvori fonetični – ne fonološki – dvoglasnik), zanjo je značilen dvoustničen izgovor. V dialektologiji je simbol [u] opredeljen kot *polsamoglasnik*, *nepriporniški w* (prim. Kenda-Jež 2016: 29).

Tabela 1: Primerjava izgovora končaje v pri Kopitarju (1809), Metelku (1825) in Malavašiču (1849). V izvorniku je izgovor *l* kakor *u* zapisan s črko <v>, tukaj smo uporabili fonetični simbol [u].

Zapis končaja in naglašenost ¹¹	Kopitar (1809)	Metelko (1825)	Malavašič (1849)	
-al	-al/-âl	[ɔu]	[ɔu]	[ɔu]
	-ál	[au]	[au]	[au]
-el	-el/-èl	[uɥ]	[ɛu] oz. [u]	[ɛu] oz. [u]
	-él	[eu]	[eu]	[eu]
-il	-il	[uɥ]	[uɥ] oz. [u]	[uɥ] oz. [u]
	-íl	[iu]	[iu]	[iu]
-ol	-ól	/	[ou]	[ou]
	-òl	/	[ɔu]	[ɔu]
-ul	-ul	/	[uɥ]	[uɥ]

Nekoliko manj natančna pravila predstavijo tudi Blaž Potočnik (1849: 2–3), Matija Majar (1850: 50) in Ivan Navratil (1850: 8). Pri Majarju je dobro izražen tedanji pogled na razmerje med pisnim in govorjenim jezikom, saj domač govor – izdelanega zbornega govora še ni bilo – označi kot nepravilen.¹² Glede zapisa črke <l> se moramo ravnati po krepki obliki.

Nenormativno izgovor <l> v obeh izdajah prvega dela slovnice *Vergleichende grammatik der slavischen sprachen* obravnava Fran Miklošič. V prvi izdaji Miklošič (1852: 250) piše, da se <l>, ki stoji na koncu zloga, spremeni v *u*. Večina Slovencev izgovarja *u* namesto mehkega *l*, zapisanega kot <lj>, redko pa se <l> izgovarja kakor *u* v vzglasju in med dvema samoglasnikoma, npr. na Gorenjskem in Koroškem: *staua* ‚stala‘, *daua* ‚dala‘, *biua* ‚bila‘, *puatno* ‚platno‘, *masuo* ‚maslo‘. Omenja, da se laično tovrsten gorenjski in koroški izgovor zdi podoben poljskemu.¹³ Iz primerov je razvidno, da Miklošič opisuje gorenjsko in koroško švapanje. V drugi izdaji opis razširi in navaja več različnih narečnih primerov. Miklošič (1879: 337–338) pravi,

¹¹ Uporabljena so znamenja za jakostni naglasni tip. Glasovne vrednosti <e> in <o> so predstavljene glede na sodoben izgovor besed, ki jih posamezni avtorji navajajo med primeri.

¹² »Pisati se ima pravilno l, ako ravno se u domačem nepravilnem govoru nekdaj kakor u izgovarja, namreč u imenih samostavnih: pepel, orel, kotel, misel, jegla, metla, zaklad, podplat ... u imenih pridevnih: mil, běl, vesel ... u pridevnem glagolskem minulega vrēmena: dělal, a, o, tresel, sla, o, učil, a, o ...

Ako někdo ne vě, ali bi pisal l ali u (v), naj sprěmeni slovo tako, da tem pismu i ali e sledi in skazalo se bode, kako je prav; postavim, ako bi ne vědel, ali se imá pisati: vesel, gotol, ali vesev, gotov – postavi te slovi u višebroj: veseli, gotovi; tu se skaže, da mora biti: vesel, gotov« (Majar 1850: 50).

¹³ »Seltener lautet l im anlaute und zwischen zwei vocalen wie u; so in Kärnten und Oberkrain /.../, wodurch nach der auffassung des minder geübten ohres diese Slovenen sich den Polen nähern« (Miklošič 1852: 250).

da pozna (nova) slovenščina dvojni *l*: srednjega (evropskega) in mehkega. Srednji *l*, ki ga večina Slovencev tam izgovarja, kjer je v poljščini *l*, le pred soglasniki in na koncu besed se izgovarja kot *u* ali *o*. Na Gorenjskem, Koroškem in v nekaterih delih Dolenjske se nekdanji *l* izgovarja kakor z glasom, ki leži med *w* in *l*, npr. *blato* – *bwáto*, *bččela* – *bččéla*, človek – *čwóůk*, *čwowjéka* (Red). Pred soglasniki in v medglasju pred soglasnikom *w* zamenja *ů*, npr. *běľb* – *bjeů*, *šěľb* – *šoiů*; enako velja za *l*, npr. *žbváľb* – *žbváů*; gre za gorenjsko in koroško švapanje.

Najpomembnejše delo, ki je v drugi polovici 19. stoletja opisovalo in predpisovalo izgovor, je bila *Slovenska slovnica* Antona Janežiča, ki je doživela deset različnih izdaj, peto izdajo je še uredil Janežič, nato pa je delo nadaljeval Jakob Sket. V prvi izdaji izgovor *l* opiše kot:

/s/oglasnik l se včasih izgovarja kakor v in sicer vselej, kadar pred kakim soglasnikom ali pa na koncu kake besede stoji p. *volk* (vovk), *molčati* (movčati), *dál* (dáv), *bil* (biv). – Káder se ima pa končnica s pismenom l na kraji ali polglasno ali kratkoglasno izgovoriti, se pisme l s predstoječim samoglasnikom vred navadno kakor ov ali u izgovarja, p. *pasel* (pasov, pasu), *šél* (šòv, šù), *vidil* (vidov, vidu).¹⁴

Vendar v besedah, ki se v 2. sklonu množnega števila na l dokončavajo ino v imenih s končnico -tel, ohranja l večidel svoj glas, p. *prijatelj*, *burkel*, *žival*, *učitel*. (Janežič 1854: 4.)¹⁵

V drugi izdaji Janežič pravilo za izgovor črke <l> nekoliko spremeni. Poudari pomembnost jasne izreke samoglasnika pred <l>, ki se izgovarja kakor [u]. Prepoveduje¹⁶ tudi izgovor pripon -al, -il, -el kakor -ov oz. -u, kar je sam leta 1854 opisoval še kot pravilno. V poglavju o pravopisu Janežič (1863: 23) navaja identično pravopisno pravilo, kako vedeti, kdaj pisati <l> in kdaj <v>, kakor Majar (1850: 50). V tretji (prim. Janežič 1864: 13), četrti (prim. Janežič 1869: 13) in peti (prim. Janežič 1876: 13) izdaji slovnice ni vsebinskih sprememb pri pravilih za izgovor <l>.

Fran Levstik (1866: 2) podobno kot predhodniki predpisuje izgovor <l>, nasprotuje zapisu <v> po izgovoru, npr. *bravec*. Anton Lesar (1863) in Andrej Praprotnik (1873) o posebnostih izgovora črke <l> ne pišeta. Anonimni (1874: 6), verjetno Peter Končnik (Ahačič 2015), predstavi posplošena pravila za izgovor <l>, podobno tudi Peter Končnik (1883). Slovnica Josipa Šumana (1881: 55) sledi Miklošičevemu opisu, zato ne prinaša normativnega predpisa, pove, da se na Gorenjskem *l* pred

¹⁴ Okrajšava p. pri Janežiču pomeni 'primer', tj. na primer.

¹⁵ Janežič piše o besedah na -tel in o besedah, ki se v roditeljski množini končajo na *l*. Ta *l* naj bi ohranil svoj izgovor. Primer, ki je slabo izbran, je *žival*, saj se ta beseda v imenovalniku ednine ne konča na -tel, v roditeljski množini pa se tudi ne konča na -l, saj v slovnici navaja primer *Lev se imenuje kralj štirinožnih živali* (prim. Janežič 1854: 96), kjer je razvidno, da ima beseda končnico -i. Drugi primeri sodijo v prvo (*burkel*) ali drugo skupino besed (*prijatelj*, *učitel*).

¹⁶ »Pred soglasniki in na koncu besedi (razun ženskih in srednjih roditeljskih in dvojnini in množini) izrekuje se l sploh kakor v; vendar moramo, pravilno izrekovaje, v vseh teh primerih samoglasnik pred l^{om} popolnoma in jasno izrekovati, n. pr. golt = govt, žolna = žovna /.../ – ne pa kakor prosto ljudstvo, ki l v brezglasnih in predtegnjenih zlogih s predstoječim samoglasnikov vred sploh kakor ov ali u izgovarja (npr. delal – delov, igral – igròv, vidil – vidov, vidu; posel – posov, posu)« (Janežič 1863: 15).

soglasnikom in na koncu besede izgovarja kakor *ŭ*, drugače pa kot *w*,¹⁷ enako velja za srednji *l*. V šolski slovnici Šuman (1884: 10) o sodobnem izgovoru *l* poda zgolj naslednje nenatančno pojasnilo v opombi:

/t/rdi (debeli) l = poljski ł govorimo na Štirnškem kot srednji *l*, n. pr. v besedah *del, kozel, polnočnica, lani*; na Režjanskem in v Zagorju pa tudi *bil, pil, spal* itd., sicer se izgovarja ob koncu kot *w* ali *u, o*. (Šuman 1884: 10.)

V šesti izdaji Janežičeve slovnice Jakob Sket (1889: 4) doda pomembno opombo, ki se je sprva nanašala le na gorenjsko in koroško švapanje, v sedmi izdaji (Sket 1894: 6) pa se je vsebinsko razširila in uvedla elkanje. Primerjajmo opombi iz šeste in sedme izdaje:

Opomba. Na Koroškem in Gorenjskem govorijo celó: *puátno, másuo, dáva, guáva* nam.: *platno, maslo, dala, glava*. – V pisnem jeziku se je ohranil prvotni in pravilni *l*; torej se naj tudi v olikanem govoru povsod čisto in razločno kot *l* izrekuje /poudarki so originalni/. (Sket 1889: 4.)

V pisnem jeziku se je ohranil prvotni in pravilni *l*; zato je ga tudi v olikanem govoru vedno čisto in razločno izrekuj. Govori tedaj *dolg, rodilnik, delal* itd., ne: *dovg, rodivnik, delav* itd. /poudarki so originalni/. (Sket 1894: 6.)

Že pred Sketovo uvedbo elkanja v slovnico je v *Kmetijskih in rokodelskih novicah* neimenovani avtor v članku *O slovenskem govornem (parlamentarnem) jeziku* pisal o možnostih za rabo slovenščine v širši javnosti, ne le v cerkvi in šoli, po uvedbi oktobrske diplome (20. 10. 1860) in februarskega patenta (26. 2. 1861) v Habsburški monarhiji (Anonimni 1861: 198). Izpostavlja, da še nimamo *parlamentarnega* jezika, s čimer misli na zborni jezik, zato vsak govornik govori v svojem narečju. Zaradi strahu pred zasmehovanjem se zato uporablja nemščina. Predlaga:

/i/zgovarjajmo svoj jezik, kakor ga pišemo. Tako je parlamentarni naš jezik gotov. Ni nam treba družega, kakor samo terdne volje, da se brez bojazni poprimemo in dosledno deržimo tega nečela. Zdaj izgovarjamo na pr. besedico, ki jo pišemo: prišel (od glagola pridem) nekteri: pršav, drugi pršev, tretji pršov, četerti pršu, peti priša, šesti perša, sedmi pršel, osmi prišel itd. brez konca in kraja. Zakaj ne bi rekli vsi enako: prišel? (Anonimni 1861: 199.)

Dodaja, da bi na ta način dobili salonski govor, ki bi ga uporabljala tudi naša gospoda, ki se hoče tudi v govoru ločiti od preprostega človeka (Anonimni 1861: 199).

¹⁷ Škrabec (JD1: 46) v zapisu iz leta 1880 o simbolu <w> navaja: »Š čerko *w* ne mislimo zaznamenjati mehkega bilabialnega spiranta (to je mej goranjo in dolanjo ustnico, ne da bi se poslednja goranjih zob doteknila, izgovojenega *v*), ki ga lingvisti navadno z *w* pišejo, temuč do soglasniške kolikosti okrajšan *u*, za katerega rabi Sievers (*Grundzüge der Lautphysiologie*, Leipzig 1876) in drugi za njim čerko *u* z dolu obrnjenim polkročcem spodaj /poudarki so originalni/.« Pri Miklošiču (1879: 304) in Šumanu (1881: 44) polkročec <> nad simbolom zaznamuje kratkost samoglasnika, vodoravna črta <˘> nad simbolom pa njegovo dolgost. Jasne opredelitve, kakšna je razlika med glasovnimi vrednostma <ŭ> in <w>, ni moč nedvoumno določiti. Iz navedenega lahko sklepamo, da simbol <ŭ> zaznamuje dvoglasniški [u], <w> pa dvoustični [w].

Dobrovoljc (2010: 140) pojasni, da so predstavljena stališča v prispevku o parlamentarnem jeziku prevladovala v širšem okolju. Izreka »po črki«, tj. elkanje, je zaradi omejenosti na višji sloj družbe postala družbeni označevalnik.

V osmi izdaji (Sket 1900: 6) se opis izgovora <l> razlikuje le v tem, da se bolj nasloni na etimologijo glasu, saj pravi, da je ta trojen: 1. trdi, ki ustreza poljskemu *ł*; 2. navadni srednji *l*, ki odgovarja nemškemu; 3. mehki *l*, ki ga pišemo z *lj*. O trdem *l* (ki se izreka tudi kakor *v* oz. *u*) v opombi pravi:

/v/ olikanem govoru se trdi *l* izgovarja navadno kakor srednji, t. j. nemški ali latinski *l*; na pr. *do/g*, *žo/na*, *jabo/ko*; *tka/lec*, *posluš/a/lec*; *da/l*, *bi/l*, *sul*, *nesel*, *reke/l*; *tope/l*, *mrze/l*. (Sket 1900: 6.)

Nespremenjeno opombo najdemo tudi v 9. izdaji (prim. Sket 1906) in 10. izdaji (prim. Sket 1911: 5). Elkanje je v Sketovih izdajah Janežičeve slovnice od leta 1889 (6. izdaja) ovrednoteno kot olikano, tj. prestižno.

3 Škrabčev boj proti elkanju

Stanislav Škrabec je leta 1870 v razpravi O glasu in naglasu našega knjižnega jezika v izreki in pisavi nastopil proti uravnavanju izreke po pisavi, saj bo zaradi pomanjkljivega črkopisa popačena tudi izreka (Škrabec JD4: 11–13). Pri tem se je neposredno navezal na članek O slovenskem govornem (parlamentarnem) jeziku v *Kmetijskih in rokodelskih novicah*. Pravilen izgovor črke <l> v posameznem položaju in besedi razlaga s pomočjo zgodovine slovenskega jezika. Izreko čistega *l* tudi na koncu besede pripisuje nemškemu vplivu, kar naj ne bi bilo ustrezno za slovenski jezik (gl. Škrabec JD4: 44–45), predlaga, da bi spremenili pravopis in za *l*, ki se izgovarja kot [u], pisali <ł> (Škrabec JD4: 47).¹⁸

V objavah na platnicah *Cvetja z vertov sv. Frančiška* nadaljuje svoj boj proti elkanju, ki ga v eni izmed objav leta 1889 označi za »skrunjenje slovenskega jezika s ptujimi glasovi« (Škrabec JD1: 388). Kritičen je do uvajanja elkanja v šolo. Z dokazi ovrže argumente Učiteljskega društva za sežansko-komenski okraj, ki je l. 1881 z dvotretjinsko večino sklenilo, da v šole uvede elkanje (*Edinost* 25. 5. 1881). Učiteljstvo svojo odločitev argumentira s sklicevanjem na Kopitarja in Vodnika. Kopitar naj bi zagovarjal načelo, naj govorimo kakor pišemo (prim. *Edinost* 25. 5. 1881), kar ne drži, saj je Kopitar zagovarjal načelo piši, kakor govoriš (nem. »Schreibe, wie du sprichst«) (Škrabec JD1: 119; prim. Kopitar 1809: 179–180).¹⁹ V poročilu se

¹⁸ Škrabčevo zapisovanje izgovora *l* kot [u] oz. [w] je analizirala Snaj (1997: 46–47). Ugotavlja, da je uporabljal različne načine, sprva je uporabljal črko <ł>, nato je predlagal zapis <lv> (analogno k mehčanemu *l*, ki se zapisuje z <lj>), nato je v pred soglasniki in na koncu zlogov začel zapisovati z <w>, zato je zapis <lv> spremenil v <lw>, a ne za dolgo, saj se mu je črka <w> zdela preveč tuja. Nazadnje je izgovor [u] oz. [w] označeval z obrnjenim opuščajem pred *l*, tj. <ł>.

¹⁹ Nasprotno načelo je bilo Cegnarjevo: »Govori, kakor pišeš!« O tem več Tivadar (2010: 36) ob razpravi o oblikovanju slovenskega govornega (parlamentarnega) jezika v *Kmetijskih in rokodelskih novicah* leta 1861.

omenja tudi Vodnikove besede, da je treba brati po črki, da se bodo učenci navadili prav zapisovati jezik. Škrabec pojasnjuje, da Vodnik ni bil zagovornik tega načela, saj v predgovoru slovnice zapiše, da *vpil* zapisujemo z <I>, ker v stranskih oblikah izgovarjamo /l/ (gl. Vodnik 1811: VI–VII).

Branje in govorjenje po črki naj bi krepilo znanje pravopisa, kar je za Škrabca smešen argument. Za primer daje Francoze in Angleže, katerih pravopis in izreka sta še bolj različna, pa učitelji ne učijo izgovarjati po pisavi (Škrabec JD1: 43). Vpliv na tovrsten pouk naj bi imeli tudi tuji jeziki, saj se izgovor besed *val*, *vol* in *volk* prilagaja nemškemu izgovoru. Na podlagi virov²⁰ ugotavlja, da gre v primerih, ko se *l* pred starim (izgubljenim ali ohranjenim) polglasnikom izgovarja kakor /l/, za nemški ali italijanski vpliv (Škrabec JD1: 42, 119, 386). Drugi razlog, zakaj naj bi *l* vedno izgovarjali kakor /l/, ki so ga podali učitelji, je bil ta, da jih bodo drugi Slovani lažje razumeli, kar Škrabec ovrže. Izgovor <I> kot [ɥ] naj bi se – navaja Baudouina de Courtenaya²¹ – slovenski mladi gospodi zdel kmečki, zato izgovarjajo v vseh položajih [I]. Učiteljstvo pri nas počne isto, kot so počeli na Češkem, kjer so ponemčili izgovor. Sviri pred elkanjem in pravi, da ga je treba odpraviti iz cerkve in šol, saj je »smešno«, »nedostojno« in »otročje nečimrno« (Škrabec JD1: 387–388):

/n/e eljájte, učitelji in pridigarji slovenski, ne pačite nam natorne izreke, ne germanizirajte slovenske fonetike, ne skrunite besede božje sè spakovanjem na svetem mestu! (Škrabec JD2: 448.)

Še bolj polemična in vneta razprava glede *elkanja* se je med Škrabcem in drugimi intelektualci vnela v letih po izidu *Slovenskega pravopisa* Frana Levca leta 1899. V oceni *Slovenskega pravopisa* se Škrabec obrača na zagovornike elkanja z naslednjimi besedami:

Slovenec ljubi, če se boš s tistim špičastim eľjem sililj, meni se zdi, da bo tvoj jezik Slovanom zoperno cvililj! (Škrabec JD2: 385.)

Problematika elkanja v zborni izreki ni bila razrešena niti po izidu prvega slovenskega pravopisa leta 1899. V začetku 20. stoletja je sledila burna razprava o izgovoru črke <I>, v njej je aktivno sodeloval Stanislav Škrabec, ki je ponavljal v tem prispevku že omenjene argumente proti elkanju. To obdobje zahteva samostojno obravnavo. Problematika izgovora črke <I> je aktualna še danes, saj pri govorkah in govorcih slovenščine različnih generacij pogosto slišimo izgovor [I], kjer bi po normi govorjenega knjižnega jezika pričakovali izgovor dvoglasniškega [ɥ]. Kodificirana

²⁰ Za češčino navaja *Slavische Bibliothek oder Beiträge zur slavischen Philologie und Geschichte* (II, str. 187; 1858, Dunaj), za hrvaško kajkavščino in rezijansščino navaja Baudouina de Courtenaya *Opyt fonetiki rez janskix govorov* (1875, str. 16) ter za štajersko narečje Slovenskih goric Žolgarjev prispevek *Različnosti v slovenskem ljudskem jeziku* (izšlo v *Jahresbericht des k. k. Kaiser-Franz-Joseph-Gymnasiums*, 1872, str. 12).

²¹ Baudouin de Courtenay (1873) označi jezik mlade slovenske gospode, ki rada govori v tujem jeziku: »To se poteguje mej drugim na te gospode, ki govore preveč "pravilno", izrekuje vse, "kakor je napisano", naprimer l na konci besedij (rekel, delal, kozel, i. t. p.), na mestu česar navadna slovenščina /.../ ima u (reku, delau, kozeu, i. t. p)« (De Courtenay 1873: 35).

pravorečna norma na tem področju ni povsem enotna, saj po podatkih v 2. izdaji *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ2) besedo *gledalka* lahko izgovorimo le kot [gle'dau̯ka], besedo *prodajalka* pa kot [prɔda'jau̯ka] ter tudi kot [prɔda'jal̩ka]. Dvojnične oblike, kot so [tɔ'zi̯uka] – [tɔ'zil̩ka] <tožil̩ka>, [gle'dau̯ka] – [gle'dalka] <gledalka> in [vɔ'li̯uka] – [vɔ'li̯l̩ka] <voliv̩ka> oz. <volil̩ka>, pogosto slišimo v medijskem govoru, ki vpliva na govorni knjižni jezik. Empirične raziskave še nimamo, iskanje po Korpusu govornjene slovenščine (GOS) pokaže, da je bila beseda *prodajalka* dvakrat izgovorjena z [l] in enkrat z [ʉ], edina pojavitev besede *tožil̩ka* pa z [l]. Korpus je za empirično raziskavo premajhen, potrebna bi bila širša raziskava, ki bi posodobila veljavno kodifikacijo govornjene knjižnega jezika.

4 Sklep

Levčev *Slovenski pravopis* (1899: 6–7) se je zavzel za dvoustnični [ʉ] izgovor črke <ɫ> v obravnavanih položajih, kar je sprožilo polemične odzive širše javnosti, o čemer lahko beremo v takratni periodiki. Reševanje tega pravorečnega vprašanja se je zavleklo v 20. stoletje, v gledališki izreki je hotel razmere urediti Oton Župančič, a sprva ni bil posebej uspešen. Šele leta 1918 mu je v gledaliških uspelo odpraviti elkanje, v šolah se je to zgodilo štiri leta kasneje (prim. Rupel 1946: 13–14).

Zlasti zanimivo je spremljati različne argumente za t. i. naravno izreko oz. za izreko po črki, ki so odvisni predvsem od statusa slovenščine v posameznem zgodovinskem obdobju. Če je šlo prvim slovniciarjem za popis jezika, kakor se govori med ljudstvom, so kasneje skušali slovniciarji *ljudski jezik* po tujem, tj. nemškem in italijanskem, vzoru narediti salonski. V 21. stoletju pa se kot razlog za elkanje med mlajšimi generacijami poudarja, da je takšen izgovor bolj uraden, knjižen, saj sledi zapisu (prim. Dobrovoljc 2018: 911). V nadaljnjih sociofonetičnih raziskavah bo treba raziskati razsežnost tega pojava danes in izgovor teh izgovornih položajev fonema /l/ ter njegovo razmerje do zapisa.

Viri

Alasia da Sommaripa, Gregorio, 1607: *Vocabolario Italiano, e Schiauo*. Udine.

Anonimni, 1758: *Grammatica Oder Windisches Sprach-Buch*. Clagenfurt: Johann Friderich Kleinmayr.

Anonimni, 1861: O slovenskem govornem (parlamentarnem) jeziku. *Kmetijske in rokodelske novice* 19/25. 198–199.

Anonimni, 1874: *Slovenska slovnica z naukom, kako se pišejo pisma in opravilni sestavki*. Dunaj: C. k. založba šolskih bukev.

Basar, Jernej, 1734: *Conciones juxta libellum Exercitiorum s. p. Ignatij*. Ljubljana.

Bohorič, Adam, 1987: *Arcticae horulae succisivae/Zimske urice proste*. Maribor: Obzorja. Prev. Jože Toporišič.

- Courtenay, J. Baudouin de, 1873: *Nektere opazke ruskega profesorja*. Gorica: Paternolli.
- Dajnko, Peter, 1824: *Lehrbuch der Windischen Sprache: ein Versuch zur gründlichen Erlernung derselben für Deutsche, zur vollkommeneren Kenntniss für Slowenen*. Gradec: Johann Andreas Kienreich.
- Edinost. Glasilo slovenskega političnega društva za primorske* 6/21 (25. 5. 1881). Trst.
- Franul de Weissenthurn, Vincenc, 1811: *Saggio grammaticale italiano-cragnoolino*. Trst: Antonio Maldini.
- Gutsman, Ožbalt, 1777: *Windische Sprachlehre*. Celovec: I. A. Kleinmayer.
- Janežič, Anton, ¹1854: *Slovenska slovnica s kratkim pregledom slovenskega slovstva ter z malim ciriliskim in glagoliškim berilom za Slovence*. Celovec: E. Liegel.
- Janežič, Anton, 1849: *Kurzer leichtfasslicher Unterricht in der Slovenischen Sprache: für Deutsche*. Celovec: Verlag der J. Sigmund'schen Buchhandlung.
- Janežič, Anton, ²1863: *Slovenska slovnica za domačo in šolsko rabo*. Nova, vsa predelana in popravljena izdaja. Celovec: Janez Leon.
- Janežič, Anton, ³1864: *Slovenska slovnica za domačo in šolsko rabo*. 3. popravljen natis. Celovec: E. Liegl.
- Janežič, Anton, ⁴1869: *Slovenska slovnica za domačo in šolsko rabo*. 4. popravljeni natis. Celovec: E. Liegl.
- Janežič, Anton, ⁵1876: *Slovenska slovnica za domačo in šolsko rabo*. 5. natis. Celovec: Družba sv. Mohorja.
- Kastelec, Matija, 1684: *Nebeshki zyl, tú je teh svetih ozhakov sveistu premishlovanie*. Ljubljana.
- Končnik, Peter, 1883: *Slovenska slovnica z naukom, kako se pišejo pisma in opravljeni sestavki*. Dunaj: C. k. založba šolskih bukev.
- Kopitar, Jernej, 1809: *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*. Ljubljana: Wilhelm Heinrich Korn.
- Korpus govornjene slovenščine* GOS: <<http://www.korpus-gos.net/>>. (Dostop: marec 2021.)
- Lesar, Anton, 1863: *Slovenska slovnica v spregledih*. Ljubljana: Blaznik.
- Levec, Fran, 1899: *Slovenski pravopis*. Dunaj: Cesarsko-kraljeva zaloga šolskih knjig.
- Levstik, Fran, 1866: *Die slovenische Sprache nach ihren Redetheilen*. Ljubljana: Giontini.
- Majar, Matija, 1850: *Slovnica za Slovence*. Ljubljana: Blaznik.
- Malavašič, Franc, 1849: *Slovenska slovnica za prve slovenske šole v mestih in na deželi*. Ljubljana: Janez Giontini.
- Metelko, Franc Serafin, 1825: *Lehrgebäude der slowenischen Sprache im Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen: nach dem Lehrgebäude der böhm. Sprache des Hrn. Abbé Dobrowsky*. Ljubljana: Leopold Eger.
- Metelko, Franc Serafin, 1830: *Slowenische Sprachlehre: ein Auszug aus dem Lehrgebäude der slowenischen Sprache im Königreiche Illyrien, für Anfänger, Lehramts-Präparanden und Lehrer an den slowenischen Volksschulen*. Ljubljana: Joseph Blaznik.
- Miklošič, Fran, ¹1852: *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen*. Dunaj: Wilhelm Braumüller.

- Miklošič, Fran, ²1879: *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen*. 2. izdaja. Dunaj: Wilhelm Braumüller.
- Murko, Anton, 1832: *Theoretisch-praktische Slowenische Sprachlehre für Deutsche, nach den Volkssprecharten der Slowenen in Steiermark, Kärnten, Krain und Ungarns westlichen Distrikten: nebst einem Anhang der zum Sprechen nothwendigsten Wörter; einer Auswahl deutsch-slowenischer Gespräche für das gesellschaftliche Leben, und kurzer slowenischer Aufsätze zum Uebersetzen ins Deutsche*. Gradec: Johann Lorenz Greiner.
- Muršec, Jožef, 1847: *Kratka slovenska slovnica za pervence*. Gradec: Lajkamovi nasledniki.
- Navratil, Ivan, 1850: *Kurze Sprachlehre mit einer möglichst vollständigen Rechtschreibung der slovenischen Sprache*. Ljubljana: Blaznik.
- Novomeški, Hipolit, 1715: *Grammatica Latino-Germanico-Slavonica*. Labaci: J. G. Mayr.
- Palsgrave, Jean, 1852: *L'éclaircissement de la langue française. Collection de documents inédits sur l'histoire de France*. Paris: Imprimerie nationale.
- Pohlin, Marko, 1783: *Kraynska grammatika, das ist: Die kraynerische Grammatik, oder Kunst die kraynerische Sprache regelrichtig zu reden, und zu schreiben*. Ljubljana.
- Pohlin, Marko, 2003: *Kraynska Grammatika; Bibliotheca Carnioliae. Znanstvenokritična izdaja*. Ljubljana: Fundacija dr. Bruno Breschi, ZRC SAZU.
- Potočnik, Blaž, ¹1849: *Grammatik der slowenischen Sprache*. Ljubljana: Blaznik.
- Praprotnik, Andrej, ³1873: *Slovenska slovnica za pervence*. Ljubljana: Milic.
- Sket, Jakob, ¹⁰1911: *A. Janežičeva Slovenska slovnica. Za srednje šole*. 10. izdaja. Celovec: Družba sv. Mohorja.
- Sket, Jakob, ⁶1889: *A. Janežičeva Slovenska slovnica. Za srednje šole priredil in predelal dr. Jakob Sket*. 6. izdaja. Celovec: Družba sv. Mohorja.
- Sket, Jakob, ⁷1894: *A. Janežičeva Slovenska slovnica. Za srednje šole priredil in predelal dr. Jakob Sket*. 7. izdaja. Celovec: Družba sv. Mohorja.
- Sket, Jakob, ⁸1900: *A. Janežičeva Slovenska slovnica. Za srednje šole priredil in predelal dr. Jakob Sket*. 8., predelana izdaja. Celovec: Družba sv. Mohorja.
- Sket, Jakob, ⁹1906: *A. Janežičeva Slovenska slovnica. Za srednje šole*. 9., predelana izdaja. Celovec: Družba sv. Mohorja.
- SP 2001 = *Slovenski pravopis*, 2001. Toporišič, Jože (ur.). Ljubljana: ZRC SAZU.
- SSKJ2 = Slovar slovenskega knjižnega jezika, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja: www.fran.si. (Dostop: 31. mar. 2021.)
- Stržinar, Ahacij, 1729: *Catholish kershanskiga vuka peissme*. Gradec: per Widmanstadianskih Erbizhah.
- Svetokriški, Janez, 1691: *Sacrum promptuarium singulis per totum annum dominicis, et festis solemnioribus Christi Domini, et B. V. Mariae, praedicabile*. Benetke.
- Škrabec JD1 = Škrabec, Stanislav, 1994: *Jezikoslovna dela 1*. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica.
- Škrabec JD2 = Škrabec, Stanislav, 1994: *Jezikoslovna dela 2*. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica.

Škrabec JD3 = Škrabec, Stanislav, 1995: *Jezikoslovna dela 3*. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica.

Škrabec JD4 = Škrabec, Stanislav, 1998: *Jezikoslovna dela 4*. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica.

Šmigoc, Janez Krstnik Leopold, 1812: *Theoretisch-praktische Windische Sprachlehre: durch viele Uebungsstücke zum Uebersetzen erläutert, mit einer auserlesenen Sammlung von Gesprächen, und einem Radical-Wörterbuche versehen*. Gradec: Aloys Tusch.

Šuman, Josip, 1881: *Slovenska slovnica po Miklošičevi primerjalni*. Ljubljana: Matica slovenska.

Trubar, Primož, [1550]: *Abecedarium vnd der klein Catechismus in der Windischen Sprach /.../*. [Tübingen].

Trubar, Primož, [1555]: *Abecedarium: Ene buquice, is katerih se ti mladi inu preprosti Slouenci, mogo lahku tar hitru brati inu pissati nauuzhiti*. [Tübingen].

Vodnik, Valentin, 1811: *Pismenost ali gramatika sa perve shole*. Ljubljana: Leopold Eger.

Zagajšek, Mihael, 1791: *Slovenska grammatika oder Georg Sellenko's Wendische Sprachlehre*. Celje.

Literatura

Ahačič, Kozma, 2007: *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: Protestantizem*. Ljubljana: ZRC SAZU.

Ahačič, Kozma, 2012: *Zgodovina misli o jeziku na Slovenskem: Katoliška doba*. Ljubljana: ZRC SAZU.

Ahačič, Kozma, 2015: Anonimni (Peter Končnik?). Slovenska slovnica z naukom, kako se pišejo pisma in opravilni sestavki. Ahačič, Kozma (ur.): *Slovenske slovnice in pravopisi: Spletišče slovenskih slovnice in pravopisov od 1584 do danes*: fran.si/slovnice-in-pravopisi/30/18741870-anonimni. (31. jul. 2019.)

Dobrovoljc, Helena, 2010: Hribarjevi jezikovni nazori in njegova razprava o elkanju. Grdina, Igor (ur.): *Hribarjev zbornik*. Ljubljana: ZRC SAZU. 135–144.

Dobrovoljc, Helena, 2018: O rafinirani izreki kot sredstvu družbenega razslojevanja v Bleiweisovih *Novicah* in *Slovenskem narodu*. *Teorija in praksa* 55/4. 906–927.

Elementaler, Michael, 2018: *Historische Graphematik des Deutschen. Eine Einführung*. Tübingen: Narr.

Kenda-Jež, Karmen, 2016: Fonetična transkripcija. Škofic, Jožica idr. (ur.): *Slovenski lingvistični atlas 2*. Ljubljana: ZRC SAZU.

Kolarič, Rudolf, 1971: Die Sprache in Adam Bohoričs *Arcticae horulae*. Bohorič, Adam: *Arcticae horulae: Die erste Grammatik der slowenischen Sprache*. München: R. Trofenik. 29–82.

Moder, Janko, 1999: *Imensko in stvarno kazalo k Jezikoslovnim delom patra Stanislava Škrabca*. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica.

Orožen, Martina, 1971: Začetki slovenske jezikoslovne misli. *Jezik in slovstvo* 26/7. 193–200.

Rupel, Mirko, 1946: *Slovensko pravorečje*. Ljubljana: DZS.

Snoj, Jerica, 1997: Škrabčevo zapisovanje glasovja v jezikoslovju. Toporišič, Jože (ur.): *Škrabčeva misel II: Zbornik s simpozija '96*. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica. 43–51.

Tivadar, Hotimir, 2003: *Govorjena podoba slovenskega knjižnega jezika – pravorečni vidik. Magistrsko delo*. Ljubljana, Praga: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

Tivadar, Hotimir, 2010: Slovenski jezik med knjigo in Ljubljano. Novak Popov, Irena (ur.): *Vloge središča: Konvergenca regij in kultur*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 35–44.

Tivadar, Hotimir, 2019: Protestantška knjižna tradicija in normiranje slovenskega (govorjenega) jezika. *Slavia Centralis* 1/12. 299–311.

Toporišič, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Unuk, Drago, 2009: Pravopisna načela v slovenskem pravopisu. *Revija za elementarno izobraževanje* 2/4. 27–36.

Andreja Dvornik
Pedagoška fakulteta
Univerza v Mariboru

ANALIZA SLOVENSКИH IZDAJ SLIKANIC *SVINJSKI PASTIR* HANSA CHRISTIANA ANDERSENA Z RAZLIČNIMI ILUSTRATORJI

Prispevek prinaša analizo izdaj slikanic pravlјice Hansa Christiana Andersena *Svinjski pastir* v slovenskem jeziku. Ugotoviti želimo povezavo sporočanjskih kodov in spremembe, ki so opazne v izdajah. Slikanica je izšla v enajstih izdajah. Ilustracije Marije Lucije Stupice so slovenskemu bralcu najbližje, saj lažje prepozna avtohtone rastline in predmete iz slovenskega okolja (npr. raglja). Analizirali smo snov, temo, motive, književni čas in prostor, literarne like, kakor jih prinašata besedilo prevodov in analiza ilustracij. Članek predstavlja multimodalnost na izbranem primeru oz. v kolikšni meri se v obeh sporočanjskih kodih njuna vsebina prekriva in dopolnjuje. Interakcija med besedilom in ilustracijami kaže, da slednje največkrat le osvetlijo pomen besedila, dopolnijo ga pri prikazu čustev literarnih likov, književnega časa in prostora dogajanja.

Ključne besede: slikanica, prevod, Hans Christian Andersen, Svinjski pastir, kodi sporočanja

1 Uvod

V slovenskem jeziku je izšlo enajst izdaj slikanice s pravlјico Hansa Christiana Andersena *Svinjski pastir*. Upoštevali smo značilnosti slikanice, kakor jih utemeljujeta Dragica Haramija in Janja Batič v *Poetiki slikanice* (2013), in sicer smo analizirali književni prostor ter čas, literarne like, parabesedilo (platnic, spojnih listov, naslovnih) in ujemanje zgodbe iz prevodnega besedila z ilustracijami v posamezni izdaji. V analizi smo upoštevali njuno predlogo iz predavanj *Multimodalna pismenost: Analiza slikanice* (2019). Metoda sinteze je uporabljena za povezovanje celotne vsebine slikanic (besedila in ilustracij) ter raziskovanje o njih. Z zgodovinsko metodo raziskovanja smo oblikovali podatke o avtorjih (pisatelju, prevajalcih in ilustratorjih) ter založbah. Odgovoriti želimo na naslednja raziskovalna vprašanja:

kako so v besedilu in ilustracijah predstavljeni književni čas, prostor ter literarni liki in kakšno je ujemanje med besedilom prevoda ter vsebino ilustracij v posamezni izdaji. Za osnovno besedilo analize pravljice *Svinjski pastir* smo upoštevali prevod iz danščine Silvane Orel Kos, ki je objavljen v knjigi *Andersenove pravljice* (2010), s tem prevodom smo primerjali vse druge prevode. Na podlagi analize literarnih in likovnih elementov lahko določimo tudi kakovost posamezne slikanice.

2 Prevajanje Andersenove pravljice *Svinjski pastir* v slovenščino

Prva izmed Andersenovih pravljic v slovenskem jeziku so bila leta 1850 v *Vedežu* objavljena *Nova oblačila* (tj. *Cesarjeva nova oblačila*) (Blažič 2014: 321). Pravljico *Svinjski pastir* je leta 1923 prva prevedla Ljudmila Prunk – Utva (Andersen 1923; prim. Karlin 1924: 188). Prva dva odstavka te pravljice je že leta 1859 prevedel, priredil in za kritiko Koseskega uporabil Fran Levstik (1859: 109–113; prim. Slodnjak 1954: 552). »Prve prevode neposredno iz danskega izvornika je opravil Franc Burgar« (Blažič 2014: 321), največ neposrednih prevodov iz izvornih danskih izdaj pa Silvana Orel Kos (2005: 102). V zbirki Andersenovih pravljic je v Opombah navedena tudi opomba prevajalke, kjer navaja:

/z/a Andersenov pripovedni stil so značilne dolge povedi, sestavljene iz niza prirednih stavkov. Priredja ločujejo vejice, podpičja in veznik in. V slovenskem prevodu smo se odločili za delitev Andersenovih povedi na dve ali več krajših, da bi mladim bralcem olajšali branje. Ohranili smo Andersenovo rabo pomišljaja namesto treh pik. (Orel Kos in Ilc 2009: 309.)

Z upoštevanjem tega smo primerjali besedila vseh slikanic s prevodom S. Orel Kos, opazili smo, da so v ostalih prevodih povedi še krajše. Prevod založbe Mihelač rabe pomišljaja edini ne ohrani.

Tabela 1: prikaže vseh enajst izdaj slikanice v slovenskem jeziku, združili smo jih v sklope z enakimi ilustracijami in identičnimi prevodi. Navedene so naslovnice s pripadajočimi podatki iz knjig o prevajalcih in ilustratorjih.

Tabela 1: Slikaniške izdaje pravljice **Svinjski pastir** v slovenskem jeziku.

Naslovnica	Podatki o knjižni izdaji in ponatisih
	<p>Andersen, Hans Christian, 1963: <i>Svinjski pastir</i>. Ilustracije: Gustav Hjortlund.¹ Prevod (iz nemščine): Rudolf Kresal.² Ljubljana: Mladinska knjiga; Beograd: Savremena škola.</p>
	<p>Andersen, Hans Christian, 1967: <i>Princ – svinjski pastir</i>. Ilustracije: Rene Cloke.³ Prevod (iz nemščine): Jože Zupančič.⁴ Ljubljana: Jugoreklam.</p>
	<p>Andersen, Hans Christian, 1973: <i>Princ – svinjski pastir</i>. Ilustracije: Rene Cloke. Prevod (iz nemščine): Jože Zupančič. Ljubljana: Jugoreklam.</p>
	<p>Andersen, Hans Christian, 1974: <i>Svinjski pastir</i>. Ilustracije: Rene Cloke. Prevod (iz nemščine): Rudolf Kresal. Ljubljana: Jugoreklam.</p>
	<p>Andersen, Hans Christian, 1979: <i>Svinjski pastir</i>. Ilustracije: Rene Cloke. Prevod (iz nemščine): Rudolf Kresal. Ljubljana: Jugoreklam.</p>
	<p>Andersen, Hans Christian, 1987: <i>Svinjski pastir</i>. Ilustracije: Rene Cloke. Prevod (iz nemščine): Jože Zupančič. Ljubljana: Jugoreklam.</p>
	<p>Andersen, Hans Christian, 1990: <i>Svinjski pastir</i>. Ilustracije: Rene Cloke. Prevod (iz nemščine): Jože Zupančič. Ljubljana: Jugoreklam.</p>

¹ Rojen je bil 22. 2. 1901 v Odderju na Danskem, umrl je 23. 1. 1977 v Korupu pri Odenseju. Znan je po risarski umetnosti, objavljaj je v časopisih, ilustriral Andersenova dela (Seisbøll 1994) po predmetih in oblačilih v Andersenovem muzeju (Andersen 1966).

² Rojen je bil 26. 3. 1905 v Ljubljani, umrl je 23. 10. 1975 v Novem mestu. Deloval je kot novinar med izseljenci v Vestfaliji, napisal je romana *Študent Štefan* in *Nikodemova žena* ter novelo *Vejica španskega bezga*; prevedel je več del iz nemščine in nordijske književnosti. V letih 1950–1953 je iz nemščine poslovenil 80 Andersenovih pravljic (Orel Kos 2001: 269).

³ Rojena je bila kot Irene Mabel N. Cloke 8. 10. 1904 v Plymouthu v Devonu, umrla je 1. 10. 1995 v Združenem kraljestvu. Ilustrirala je dela bratov Grimm, Andersena in E. Blytona (Rene Cloke 2007).

⁴ Rojen je bil 1. 3. 1894 v Zavrtcah pri Višnji Gori, umrl je 29. 7. 1969 na Malem Lošinju. Prevajal je iz srbohrvaščine, ruščine, češčine in nemščine tako publicistična kot tudi leposlovna besedila. V knjižni izdaji je izšlo 32 njegovih prevodov Andersenovih del (Munda 2013).

Andersen, Hans Christian, 1988: *Svinjski pastir*.
 Ilustrirala: Marija Lucija Stupica.⁵
 Prevedel (iz danščine): Franc Burgar.⁶
 Ljubljana: Mladinska knjiga.

Andersen, Hans Christian, 2002: *Svinjski pastir*.
 Ilustrirala: Marija Lucija Stupica.
 Prevedel (iz danščine): Franc Burgar.
 Ljubljana: Prešernova družba.

Andersen, Hans Christian, 1996: *Svinjski pastir*.
 Ilustrirala: Lisbeth Zwerger.⁷
 Prevedla (iz angleščine): Špela Mihelač.⁸
 Ljubljana: Mihelač.

Jezik posrednega prevoda je naveden le v izdajah iz let 1963 in 1966 – tj. prevod iz nemščine. Prevod Jožeta Zupančiča v izdajah iz let 1987 in 1990 je popolnoma enak prevodu Rudolfa Kresala v izdajah iz let 1974 in 1979; vse omenjene izdaje so izšle pri založbi Jugoreklam, zato sklepamo, da so prevod napačno pripisali Zupančiču, čeprav so uporabili Kresalov prevod. Marijana Kobe opozori, da je problematično, če založba izdaja ponatise istih knjig, ki so »pri otroškem občinstvu že ‚preizkušena‘ besedila« (Kobe 1987: 72), kar velja za izbrano slikanico, saj je pri isti založbi izšla šestkrat, pred tem je izšla v letih 1963 in 1966 drugje. Izdaja s prevodom Špele Mihelač vsebuje podatke o avtorskih pravicah (»copyrights«) nemške založbe, iz česar sklepamo, da gre za ponatis nemške slikanice (Andersen 1996) iz leta 1982, ki je bila istega leta prevedena tudi v angleščino (Zwerger 1993). O prevajalki Š. Mihelač vemo, da je prevajala iz angleščine, zato sklepamo, da gre za posreden prevod iz angleške izdaje.

⁵ Rojena je bila 13. 10. 1950, umrla je 27. 5. 2002 v Ljubljani. Leta 1976 je diplomirala na Akademiji likovnih umetnosti v Ljubljani. Delovala je kot knjižna ilustratorica in slikarka. Poleg Andersenovih del je ilustirala še dela Svetlane Makarovič, Nika Grafenauerja idr. Prejela je številne nagrade, za slikanico *Svinjski pastir* leta 1988 prvo nagrado na mednarodnem knjižnem sejmu v Beogradu (Avguštin in Johnson Debeljak 1997: 151).

⁶ Rojen je bil 25. 11. 1952 v Ljubljani. Deloval je kot publicist in prevajalec iz danščine ter angleščine. Prvi je prevajal Andersenova dela iz danščine (Blažić 2005: 236), iz česar sklepamo, da je analizirano pravljico *Svinjski pastir* prevedel iz danščine.

⁷ Rojena je bila 26. 5. 1954 na Dunaju, kjer je od 1971 do 1974 študirala na Akademiji za likovno umetnost. Za svoje ilustracije je prejela številne nagrade, med drugim leta 1990 Andersenovo priznanje. Ilustratorica v svojih delih ne le ilustrira, ampak interpretira besedilo (Koppe 1993). Ilustracije za pravljico *Svinjski pastir* so nastale v letih 1975 in 1981 (Zwerger 1993: 9, 48).

⁸ Po poroki dodan priimek De Magana. Prevajala je iz španščine, francoščine in angleščine, delovala je kot prevajalka, urednica ter avtorica spremnih besed (Štrumbelj 2011). Prevedla le to Andersenovo delo.

3 Analiza literarnega dela *Svinjski pastir*

Svinjski pastir je nastal leta 1841 in je delo svetovno znanega pravljničarja Hansa Christiana Andersena,⁹ ki ga uvrščamo med klasične avtorske pravljice.¹⁰ Marjana Kobe je v razpravi *Sodobna pravljica* zapisala:

/p/ri H. Ch. Andersenu razbiramo vsaj tri različice vzorca klasična umetna pravljica: v prvi se avtor še naslanja na ljudsko pravljico (npr. *Divji labodi*), v drugi različici je že opazen močan avtorski odmik od vzorca ljudska pravljica (npr. *Slavec*), v tretji različici gre za popoln odmik od ljudske pravljice (npr. *Cvetlice male Ide, Stanovitni kositrni vojak, Zaročenca*). (Kobe 1999: 11.)

Dragica Haramija je o pravljicah zapisala, da:

sodijo med kratka prozna besedila z ustaljeno strukturo (z uvodom, ki nakazuje problem; zapletom in vrhom: junakov odhod od doma, rešitvijo problema; v sklepu pravljice je opravljena naloga in srečen konec za junaka ter pravična kazen za negativni literarni lik) in nekaterimi značilnostmi (motivno-tematski elementi, pravljični liki in njihova vloga, čudeži, neopredeljena prostor in čas, enodimenzionalnost). (Haramija 2019: 19.)

Zelo razširjen pravljični motiv je preoblačenje zaradi preizkušnje, ki ga najdemo tudi v *Svinjskem pastirju*. V preizkušnji pride dobrota v ospredje, slabo je kaznovano, saj princesa, ki daril princa ne ceni, ostane pred zapahnjene vrati (Andersen 2010: 66). »Dogajalni čas v pravljicah izvemo večinoma iz opisov letnih časov. /.../ Mestoma je treba upoštevati več dejstev in jih sestaviti« (Haramija 2019: 25). Pripovedovalec v pravljici je večinoma tretjeosebni. Pogosto srečamo čudežna sredstva in čudeže, ki jih lahko pridobi le tisti, ki je dober in pomaga (Haramija 2019: 20, 26). Andersen je začetnik avtorske pravljice, mestoma pa so njegovi liki prevzeti iz ljudskega slovstva, pri čemer Marjana Kobe (2000) navaja tudi pravljico *Svinjski pastir*:

/ž/e pri Andersenu so liki, ki jih sicer poznamo iz ljudskega pravljičnega izročila, avtorsko preustvarjeni: lik čarovnice npr. izgubi vsakršno sposobnost čaranja in je samo še nebogljen stara ženička, ki nikogar več ne ustrahuje (*Vžigalnik*); avtorsko preustvarjen je npr. lik pozitivnega tretjega brata – zmagovalca iz modela ljudske pravljice (*Bedak Jurček*); karikirani in ironizirani so liki kralja, kraljice, kraljične, kraljeviča: v modelu ljudske pravljice imajo ti liki povsem drugačen status in tudi drugače delujejo (*Svinjski pastir, Vžigalnik, Kraljična na zrnu graha, Cesarjeva nova oblačila* idr.). (Kobe 2000: 13.)

Glavna lika v *Svinjskem pastirju* sta princ in princesa, stranski liki so cesar, dvorjanke in prva komornica (Andersen 2010). Pripovedovalec je tretjeosebni, snov je vzeta iz realnega življenja, dogajanje je enodimenzionalno, saj se fantastične in realistične prvine združijo v celoto, vdora fantastike v svoj svet se literarni lik ne zaveda

⁹ Andersen se je rodil 2. 4. 1805 v kraju Odense na Danskem, umrl je 4. 8. 1875 v Københavnu. Njegova zbirka pravljic šteje 212 besedil (Blažič 2005: 231–232).

¹⁰ Neil Philip navaja, da je pravljica *Svinjski pastir* predelana danska ljudska pravljica (2013: 11).

(Haramija in Batič 2013: 46–47) (npr. »če si podržal prst v pari, ki je prihajala iz njega, si takoj zavohal, kaj kuhajo na ognjiščih po mestu« (Andersen 2010: 58)). Po snovno-motivnih prvinah ni tipična Andersenova pravljica. V njej gre za smešenje višjega sloja in žensk¹¹ ter zaverovanosti v samega sebe (npr. kraljična), kar lahko opazimo tudi v nekaterih drugih njegovih pravljicah (npr. *Cesarjeva nova oblačila*, *Kraljična na zrnu graha*, *Bedak Jurček*).

4 Slikanica

Pomembne sestavine slikanice – multimodalne knjige¹² – so »besedilo, ilustracije in vsebinsko-oblikovni odnos med besedilom in ilustracijo« (Haramija in Batič 2013: 23). Slike opisujejo in predstavljajo, besede predvsem pripovedujejo, razmerje med vizualnim in verbalnim delom omogoča komunikacijo (Nikolajeva 2003: 6). Odnos med njima imenujemo interakcija, saj vplivata na pomen drug drugega (Haramija in Batič 2013: 23). Nikolajeva navede vrste komunikacij med bralci in slikanico: simetrična, komplementarna ter stopnjevana interakcija (2003: 8). Slednje sta Haramija in Batič nadgradili in slikanice glede na interakcijo umestili v:

- klasične slikanice, kjer ilustracije »osvetlijo posamezne dele besedila« in »se informacija podvoji« (Haramija in Batič 2014: 6);
- postmodernistične slikanice, kjer ena ilustracija vsebuje več prizorov in ne podvaja informacij, »združuje več časovno ločenih dogodkov in dodaja pripovedne elemente, ki jih besedilo ne omenja« (Haramija in Batič 2014: 6).

Verbalno pripoved ilustrira ena ali več slik in tako postane ilustrirana zgodba, kjer so slike podrejene besedam. Ista zgodba lahko izide z ilustracijami različnih ilustratorjev, ki zgodbo različno interpretirajo, vendar bo ta v osnovi ostala enaka in jo je še vedno mogoče brati brez gledanja slik (Nikolajeva in Scott 2006: 8). Ko beremo multimodalno besedilo, vsebina ni več enaka zapisani zgodbi, saj ilustracije doprinesejo lasten del. Besedilo navadno ne pojasnjuje občutja junakov, bolje ga izražajo ilustracije. Slednje oživijo pomen besed, katerih učinek je povezan še z njihovo umestitvijo na stran v slikanici, saj se pripovedna napetost ustvarja tudi z obračanjem strani. Po prebranih besedah bralec hiti z obračanjem naprej, ilustracije pa upočasnijo branje, saj bralec išče podrobnosti (Wylie 2006: 177). Ob stiku s kakovostno slikanico lahko sočasno opazujemo in poslušamo – tj. multimodalno branje. Šele skupen pomen obeh kodov omogoča razumevanje vsebine (Sipe 2012: 5). V analizi izbranih slikanic opazimo, da sta kakovostnejši deli z ilustracijami M. L. Stupice in L. Zweiger. Napoved vsebine se nahaja že na veznih listih slikanice. Bralec v odprti slikanici najprej opazi vsebino prvega veznega lista in ob koncu branja, preden knjigo zapre, zadnji vezni list. Vezni listi so lahko ilustrirani ali ne ilustrirani, sprednji in zadnji sta lahko enaka ali različna. Vse našete možnosti vplivajo na pomen vsebine slikanice (Sipe in McGuire 2006: 4, 5). Na veznih listih

¹¹ Kot osrednji ženski lik »so zasmehovane (*Kraljična na zrnu graha*, *Svinjski pastir*)« (Blažič 2020: 98).

¹² O multimodalnih besedilih piše Batič (2016).

je lahko vsebina zgodbe ali komercialno sporočilo, kjer založba bralce nagovarja k nakupu ali/in branju drugih knjig, izdanih pri isti založbi (slednje vsebujeta izdaji Mladinske knjige iz leta 1996 in Jugoreklama iz leta 1990).

5 Analiza slikanic *Svinjski pastir*

Andersen je kot klasičen avtor znan po odličnih pravljicah, postal je »nekronani kralj pravljic« (Blažič 2014: 321), zato na kakovost slikanic močno vplivajo ilustratorji, ilustracije torej določajo njihovo kakovost. V izdajah iz let 1963 in 1966 je navedeno, da sta natisnjeni po danski izdaji, v izdaji založbe Mihelač so navedene avtorske pravice založbe Michael Neugebauer Verlag iz leta 1990, slovenska ilustratorka M. L. Stupica je sodelovala pri izdaji s prevodom Burgarja (1988, 2002), izdaje založbe Jugoreklam vsebujejo ilustracije angleške ilustratorke. Vse analizirane slikanice se lahko po značilnostih, ki jih navajata avtorici Haramija in Batič (2013: 28), uvršča med klasične slikanice. Koda sporočanja sta večinoma v simetrični interakciji, vsebina besedila se ponovi v ilustraciji, le v posameznih delih slikanic je komplementarna, slike in besedilo se dopolnjujejo (npr. prikaz čustev). Predstavljamo oba koda slikanice in vsebino, ki jo bralec odkriva ob branju multimodalnega besedila.

5.1 Analiza sporočanjjskih kodov

Ob celostnem pregledu slikanic opazimo, da je bila pravljica petkrat prevedena in je izšla z ilustracijami štirih ilustratorjev. Haramija in Batič (2013: 42) navajata, da dobra slikanica »ne pove vsega skozi besedilo, saj potem ne bi potrebovala ilustracij«. V vseh pregledanih izdajah njuna trditev drži, hkrati pa opozarjamo na trditev M. Nikolajeve in C. Scott (2006), da lahko bralec osnovno vsebino pravljice spozna ob branju besedila, a mu ilustracije podajo drugo, razširjeno in bogatejšo vsebino, ki jo odkrije ob multimodalnem branju, kar velja izključno za klasične slikanice.

Prvi stik s knjigo je navadno prek naslovnice, saj ta »prva pove, kaj lahko pričakujemo v zgodbi« (Haramija in Batič 2013: 31). Zupančič (1967, 1973) je edini delo naslovil *Princ – svinjski pastir*, naslovna ilustracija se pri Stupici in R. Cloke pozneje v slikanici ne ponovi. Notranja naslovnica je ilustrirana – pri Stupici najdemo navpične temne in svetle črte, pri ostalih posebno ilustracijo, ki se pozneje ne ponovi, a jo lahko bralec umesti v vsebino pravljice.

Literarni liki »so tipizirani kot pri modelu ljudske pravljice« (Blažič 2014: 319). Osrednji pravljичni junak je reven princ, v ostalih prevodih je: siromašen princ (Kresal, Zupančič), ubogi kraljevič (Mihelač) ali siromašen kraljevič (Burgar). V vseh prevodih »bi se prav rad poročil« (Andersen 2010: 52), izbral si je cesarjevo hči in ji poslal darili (slavca in vrtnico). Slavec simbolizira pomlad, noč in žalovanje; vrtnica (na ilustraciji rdeča) z dišečim, v literaturi navadno rdečim, cvetom in trni

na steblo simbolizira ljubezen (Ferber 2008: 138, 173). Reven princ je imel nadvse majhno kraljestvo, kar le Kresal in Zupančič (1987, 1990) prevedeta kot dežela. V vseh prevodih je cesar. S. Orel Kos in Burgar prevedeta princesa in njeno spremstvo dvorjanke, ostali kraljična in dvorne dame ali damice.¹³ Poimenovanja literarnih likov odražajo položaj v družbi in starost, kar je razvidno tudi v ilustracijah, z uporabo ekspresivnih izrazov je v prevodu zaznati ironijo in smešenje likov. Samo v ilustracijah Hjortlunda princ prinaša darila v spremstvu vitezov, kar postavi dogajanje v srednji vek. L. Zwerger pokaže princa med preoblačenjem, pri ostalih je v preobleki pred cesarjevimi vrati in prosi za delo. Dobi službo cesarskega svinjskega pastirja (Orel Kos, Burgar), svinjskega pastirja (Kresal, Zupančič – 1987, 1990), postane pastir cesarjevih prašičev (Zupančič – 1967, 1973) ali dvorni svinjski pastir (Š. Mihelač). Poimenovanje službe se nanaša na vrsto živali, mesto delovanja in na osebo, ki ga zaposli. Stupica in Hjortlund naslikata svinjskega pastirja revnega, pri R. Cloke in L. Zwerger ima manj obrabljena oblačila. V besedilu izvemo, da so mu dali »borno sobico ob svinjaku« (Andersen 2010: 56), slabe bivalne razmere prikažejo tudi ilustracije.

V prevodu S. Orel Kos princ izdela »čeden kotliček, ob robu opasan s kraguljčki, in brž ko je v njem zavrelo, so ti prečudovito zacingljali in zaigrali staro pesmico: "Oh, ti ljubi Avguštin, Avguštin, Avguštin!" /.../ /Č/e si poddržal prst v pari /.../ si takoj zavohal, kaj kuhajo na ognjiščih v mestu« (Andersen 2010: 56–58).¹⁴ Ostali prevajalci so besedilo priredili in predmet poimenujejo: lonček s kraguljčki (Kresal in Zupančič 1987, 1990), kotliček s kraguljčki (Burgar). V teh prevodih je besedilo pesmi: »Oj, ti ljubi Avguštin, Avguštin, Avguštin!« (Kresal in Zupančič 1987, 1990). Zupančič (1967, 1973) besedilo priredi: »majhen lonec z veselimi kraguljčki«, ki so »zvončkljali in igrali pesmico: "Milostno nebo mi bodi, sladki up je šel po vodi"«. Tudi prevod Š. Mihelač je priredba, kjer je lonček z zvončki, ki so »zelo ljubko zazvončkljali staro pesmico: "Kje so tiste stezice, k so včasih bile"«. Prevod vsebuje del slovenske ljudske pesmi.¹⁵ Hjortlund edini ilustrira kotliček, iz katerega se dviguje del notnega črtovja, kar ponazarja glasbo, in ob koncu slikanice se kotliček ponovi, le da z mimiko izraža žalost ter iz njega izhaja oblak, v katerem je celotno besedilo pesmi in notni zapis.

V prevodu S. Orel Kos je pastir naslednji dan izdelal »ragljo« (Andersen 2010: 62), Zupančič prevede »glasbilo s kraguljčki« (Andersen 1967, 1973), kar se ujema z ilustracijami R. Cloke. Raglja je po SSKJ-ju (2014b: 363), »lesena priprava

¹³ SSKJ razlaga nazive: princ – član vladarske družine, ki vlada; princesa – v nekaterih deželah članica vladarske družine, ki ne vlada (2014b: 299, 300); kraljevič – kraljev sin; kraljična – kraljeva hči; damica – mlada dama (2014a: 659, 220).

¹⁴ Andersen naj bi uporabil del pesmi o Markusu (Marx) Augustinu, rojenem 1643 in umrlem 1685 na Dunaju. O njem je nastala ljudska pesem *O du lieber Augustin*, ki opisuje težke čase kuge in kako vse pride in propade. Prvič je bila dokumentirana na Dunaju okoli leta 1800, Andersen jo je omenil v svoji pravlji leta 1841 (Marx Augustin: 2019).

¹⁵ V bazi avtorjev in del na spletni strani združenja SAZAS je ob pesmi *Kje so tiste stezice* navedeno, da je ljudska. <https://www.szas.org/Glasba/Baza-avtorjev-in-del/Baza-Zdru%C5%BEenja-SA-ZAS>. (Dostop 22. 9. 2020.)

za proizvodjanje enakomerno se ponavljajočih rezkih glasov« in ne ustreza vsebini besedila, ki pravi: »ko si jo vrtel, je igrala vse valčke, poskočnice in polke, kar jih pozna svet« (Andersen 2010: 62). Stupica je ragljo ilustrirala, kot je poznana v Sloveniji,¹⁶ drugačna je pri Hjortlundu.

Vreme je omenjeno le ob koncu pravljice, »dež pa je lil kot iz škafa« (Andersen 2010: 64), kar v ilustracijo vključita Hjortlund in R. Cloke. Zadnja platnica je ilustrirana le pri R. Cloke, kjer tvori celoto z naslovnico, in L. Zwerger, kjer se ponovi črno-bela ilustracija s pastirjem, ki sedi ob prašiču.

Vsebina besedila in ilustracij se večinoma ujema, razen v izdajah založbe Jugoreklam, kjer gre za nekakovostne slikanice in ilustracija npr. prikazuje vsebino, o kateri smo brali na prejšnji strani. »V naši kulturi se dogajanje po navadi odvija od leve proti desni, tako kot beremo besedilo« (Nikolajeva 2003: 16). V ilustracijah je to pravilo upošteevano, najbolj se opazi pri M. L. Stupici, ki tudi v zadnji ilustraciji princa usmeri v levo – domov v njegovo kraljestvo, princesa pa gleda proti bralcu in ni usmerjena na nobeno pot.

5.2 Književni prostor in čas

Prizorišče je podano z besedami, ilustracijami ali z obojim in daje »dogajanju nek časovni in krajevni okvir« (Nikolajeva 2003: 11, 9). V pravljici je prizorišče omenjeno, a brez podrobnih opisov, npr. velika sobana, grad, borna sobica ob svinjaku (Andersen 2010: 52, 56), ilustracije pokažejo jasnejšo podobo prizorišča.

Hjortlund edini na začetek slikanice v panoramskem pogledu (Nikolajeva 2003: 11) postavi manjše mesto ob vodi s pisanimi zgradbami in pokončnimi strehami. Ta ilustracija spominja na Odense, kakor je veduto mesta v času nastanka danske izdaje slikanice (okoli leta 1950)¹⁷ naslikal ilustrator Hjortzberg tudi za plakat (1950). Razberemo lahko družbeni položaj literarnih likov. Zgradbe bogatejših so pokrite z opeko, revnejših s slamo, takšno je tudi bivališče, namenjeno svinjskemu pastirju – majhna hiša, od notranjosti vidimo le prostor s posteljo, polnjeno s slamo.

Ilustratorka R. Cloke na začetek pravljice postavi princa pri grobu s cvetočo vrtnico in slavcem. Sledi grad cesarja, kraljična odpre darili v prostoru iz marmorja. Ostalo dogajanje je zunaj pri ogradi za prašiče ali v njej, le cesar je enkrat na balkonu. V vseh prizorih so v ospredju liki in njihovo delovanje, enako pri L. Zwerger, kjer je okolica le v sivo-rjavih odtenkih. Slednja loči dogajanje zunaj (npr. pastir med prašiči, sedeča kraljična pod drevesom) in znotraj (cesar na balkonu).

¹⁶ Raglja v Slovenskem etnografskem muzeju: <https://www.etno-muzej.si/sl/digitalne-zbirke/ljudska-glasbila/630lju0021829>. (Dostop 21. sept. 2020.)

¹⁷ V WordCatu je navedeno pri knjigi Svindregen založbe Flensteds negotovo leto izida 195-: https://www.worldcat.org/search?q=svindregen+flensteds&qt=results_page. (Dostop 28. nov. 2020.)

M. L. Stupica v veliki sobani, kjer sprejmejo prinčeva darila, postavi kip Andersena (Avguštin in Johnson Debeljak 1997: 144) in okno s panoramskim pogledom na pokrajino, na tleh ležijo kruh, posoda in maček. Po Nikolajevi so sobe »odraz njihovih osebnih značilnosti« (2003: 10), razmetan prostor nakaže neurejeno življenje na gradu. Osrednje dogajanje je postavljeno k prašičem, kjer je pastirjevo bivališče – višja stavba iz kamna in lesa z balkonom, pod katerim so prašiči. Prostor je ograjen s plotom in obzidjem, ob katerem raste hrast, ki simbolizira moč in trdnost (Ferber 2008: 143). V zadnji ilustraciji sta princ in princesa na robu gozda, ta simbolizira strah in nevarnost (Ferber 2008: 79), kar bi lahko ponazarjalo počutje princese, ki je ostala sama v tujem kraju. Princ pa gre nazaj proti domu, ki je v panoramskem posnetku viden v daljavi.

Književni čas v besedilu ni neposredno naveden. Posredno ga lahko razberemo iz dogajanja (npr. pozdrav »Dober dan, cesar! /.../ ves dan je delal in na večer« (Andersen 2010: 56)), kar nakazuje, da se zgodba dogaja več dni. Iz ilustracij Hjortlunda razberemo čas srednjega veka, slednji enako kot R. Cloke vključi cvetje, travo v zelenih odtenkih. L. Zwerger v ilustracije ne vključi elementov, povezanih z letnim časom ali deli dneva. Ilustracije M. L. Stupice nakazujejo letne čase, npr. princ – svinjski pastir prosi za službo in ob vходу cveti glicinija, nakazuje na april ali maj (Likar 2012), ob bivališču svinjskega pastirja se ponovi grm s plodovi, ob plotu rastejo koprive. Ilustracije princese in dvorjank ob kotličku kažejo na jesen, saj so na prostoru za prašiče koruzni stroki, sledi ilustracija prašičev med bučami in pastirja pod hrastom, ki mu odpada listje. Ob branju ilustracij se zgodba prične spomladi in konča v pozni jeseni.

5.3 Pravljični liki

Zunanji videz in dejanja likov so v slikanici prikazani verbalno in/ali vizualno. »Središčni položaj poudarja junakovo osrednjo vlogo v zgodbi« (Nikolajeva 2003: 13). V slikanici besedilo sporoča družben položaj likov, kar ilustracije potrjuje in dopolnjuje (npr. oblačila ter krona), v vseh ilustracijah so pomembnejši liki (princesa, princ, cesar) postavljeni v ospredje, pred druge like, ali pa so na sredini, med njimi. Multimodalno branje omogoči opis likov v slikanici, saj so besedilo in ilustracije komplementarni.

Besedilo vsebuje nekaj podatkov o premoženju princa, o njegovem videzu govorijo ilustracije. Ilustratorji so spremembo princa iz besedila upoštevali različno. »Obraz si je premazal z rjavo in črno barvo, si potisnil čepico na oči in potrkal« (Andersen 2010: 56). Pri vseh je najprej predstavljen v sijaju in potem v revnejši opravi (oblačila so v temnejših tonih in pokrpana, vsi, razen M. L. Stupice, mu dodajo klobuk). M. L. Stupica je naslikala lik princa, kot da prihaja iz časa Andersena,¹⁸ lik svinjskega

¹⁸ Gre za sliko Andersena v zbirki *Pravljice* (Andersen 2009: 11). Pisatelj je na slikah podobno oblečen v temen suknjič, srjaco in z za vratom zavezanim trakom, kot je na ilustraciji M. L. Stupice princ (Andersen 2010: 53).

pastirja ima temno ogrinjalo, s čimer postane za bralca skrivnosten (Andersen 2002: 7) in ga prepozna šele ob branju pravljice.

Princesa je v besedilu predstavljena kot razvajena, ni omenjeno, da bi počela kaj drugega, kot imela za družbo dvorjanke, se igrala obiske in hodila na sprehode. Od ostalih je zahtevala, da o njenih dejanjih molčijo, saj pravi: »Ampak glejte, da boste držale jezik za zobmi, zakaj jaz sem cesarjeva hči!« (Andersen 2010: 62). Komunikacija med dvorjankami in princeso izraža hierarhijo odnosov, kjer je jasno, da ima princesa glavno besedo in jo ostale ubogajo, kot da se je bojijo (npr. sprejmejo princesin predlog, da bodo poljubile svinjskega pastirja). Skupaj z dvorjankami je bila navdušena nad kotličkom, saj so lahko tako skrivoma izvedele, kaj se je kuhalo na ognjiščih. R. Cloke princeso ilustrira s krono, v razkošnih oblačilih in barvno usklajenih čevljih. Ob odpiranju daril je njen obraz resen, ob srečanju s pastirjem je nasmejana in prestrašena, ko jo med poljubljanjem zasači oče. Najmanj razlik med princeso in dvorjankami je v ilustracijah L. Zwerger, kjer moramo za določitev, katera je princesa, upoštevati potek dogodkov, šele ilustracija, kjer cesar princeso izžene, pokaže, kako jo ilustracija prikazuje.

Iz pravljice izvemo, da so ob princesi dvorjanke in prva komornica (Andersen 2010: 62), čeprav njihovo število ni navedeno, posredno izvemo, da imajo oblečena krila in obute cokle (»razprostrle krila«, »si je nataknila cokle« (Andersen 2010: 60, 58)). Hjortlund jih predstavi v različnih bogatih oblačilih svetlih barv in s pokrivali. V ilustracijah R. Cloke so njihova oblačila manj razkošna in temnejših odtenkov od princesine oprave, v ilustracijah se spreminjajo, enaka ostajajo pokrivala. Ilustracije z mimiko obraza, držo in gibi razkrivajo njihovo razpoloženje in čustva.

O cesarju iz besedila izvemo malo – jokal je, ko je slišal slavca in se spomnil žene. Ob prihodu na balkon si je nataknil naočnike. Zelo se je razjezil, ko je opazil pastirja med poljubljanjem s princeso, oba je nagnal iz cesarstva. Vsi ilustratorji ga prikažejo s krono (različne oblike), ki jo nosi na glavi, le pri M. L. Stupici ima pripeto na ovratnik plašča. Krona simbolizira »dostojanstvo, oblast, kraljestvo, dostop do višjega položaja in višjih sil« (Chevalier 1994: 287). Z izgonom lastne hčere od doma se kaže njegova odločnost, da morajo vsi upoštevati pravila. V ilustracijah R. Cloke in L. Zwerger se njegov zunanji izgled v slikanici spreminja, pri ostalih je skozi celotno dogajanje oblečen in obut enako. Ko je cesar opazil poljubljanje, beremo v besedilu, »si je popravil opetnika copat, ki so bile pravzaprav pošvedrani čevlji« (Andersen 2010: 64). Hjortlund ga prikaže z veliko pipo. Mimika obraza v prvem delu slikanice izraža veselje, ko pa opazi hči med poljubljanjem, postane jezen in v lica temnordeč.

M. L. Stupica pravljичne like naslika v bogatih oblačilih, ženski liki in cesar imajo na oblačilih veliko čipk, vzorčkov in bogate frizure. Kretnje rok in izrazi obrazov so zgovorni, »poudarjajo ritem likovnega in vsebinskega dogajanja« (Avguštin in Johnson Debeljak 1997: 144). »Vse barve, v katerih tokrat prevladujejo ekscentrični vijolični toni, se v končnem prizoru izgubijo v sivkasti tonski podobi« (Krivec Dragan 2010: 123). O njenih likih Inhof zapiše:

/z/animiva je tudi karakterizacija Stupičinih likov in njeno posredovanje stanja zavisti, sovraštva, skromnosti, ponosa ali vdanosti v usodo. /.../ Živali – prašiči so predstavljeni duhovito. Veliko pozornost nameni kostumografiji in »taktalnemu« momentu ilustracije. Natančno namreč lahko prepoznamo, če je naslikana stvar iz pliša, porcelana, lesa ali železa. (Inhof 2002: 99.)

V ilustracije so vključene podrobnosti (npr. drobtine kruha, vzorčki na oblačilih, pri lesenem plotu in obzidju so vidne poškodbe), ob katerih se bralec ustavi in bogatijo pomen pravljice.

6 Sklep

Za slikaniške izdaje pravljice *Svinjski pastir* so besedilo v slovenski jezik prevedli Rudolf Kresal, Jože Zupančič, Franc Burgar in Špela Mihelač. Slikanice so izšle z ilustracijami treh tujih ilustratorjev: Gustava Hjortlunda, Rene Cloke, Lisbeth Zwerger in slovenske ilustratorke Marije Lucije Stupica. Primerjava s prevodom Silvane Orel Kos kaže večje odstopanje v poimenovanju oseb, čudežnih predmetov, v prevodu ali priredbi besedila pesmi, dolžini povedi in naslovu. Kresal in Zupančič sta prevajala iz nemščine, Burgar najverjetneje iz danskega izvornika in Š. Mihelač najverjetneje iz angleščine. V izdajah iz let 1987 in 1990 so prevod v založbi Jugoreklam napačno pripisali Zupančiču, saj je popolnoma enak predhodnemu prevodu Kresala.

Predstavljeni pravljичni elementi ustrezajo morfološkim značilnostim pravljice, saj vključuje tipizirane literarne like brez osebnih imen (princ, princesa, cesar). V slikanicah je komunikacija med besedilom in ilustracijami v večini simetrična, komplementarna postane predvsem pri prikazu čustev ter literarnega časa, ki ga R. Cloke in L. Zwerger nakažeta z rastlinami, Hjortlund pa ga umesti dogajanje v čas vitezov ter čas cvetenja rož. M. L. Stupica je naslikala rastline, ki rastejo v slovenskem okolju (hrast, buče idr.), s čimer je pravljico približala bralcu, ki lahko razbere čas dogajanja – od pomladi do jeseni. Čas v besedilu posredno določajo besede (npr. večer, pozdravi), a ni natančno določen, prisotni so čudežni predmeti (npr. kotliček, raglja). Književni prostor v ilustraciji služi za ozadje, v besedilu se pojavljata dom princa in cesarjev grad. Hjortlund v ilustracije vključi podobo skandinavskega mesta, pri M. L. Stupici, L. Zwerger in R. Cloke lahko razberemo zunanji in notranji prostor. Ilustracije nadgradijo predstavitev literarnih likov, saj je njihova bivališča (razen pri L. Zwerger) in oblačila kažejo na njihov družben položaj. Mimika literarnih likov v ilustracijah predstavlja čustva in odzive na dogajanje (veselje, žalost, presenečenje, jeza). Ilustracije so pri M. L. Stupici in L. Zwerger polne podrobnosti, ki obogatijo pomen besedila in bralca vabijo k razmišljanju o vsebini slikanice.

Slikanica je bila v slovenščini izdana enajstkrat, po čemer sklepamo, da je bila pri bralcih dobro sprejeta. Pravljica je glede na besedilo odlična, zato je pri slikaniških izdajah njena kakovost odvisna od ilustracij. Izdaje založbe Jugoreklam so med

pregledanimi najmanj kakovostne, najboljše so izdaje z ilustracijami M. L. Stupice in L. Zweiger. Na vsebino analiziranih slikanic so bolj kot prevajalci vplivali ilustratorji.

Viri

- Andersen, Hans Christian, 1963: *Svinjski pastir*. Ljubljana: Mladinska knjiga; Beograd: Savremena škola.
- Andersen, Hans Christian, 1967: *Princ – svinjski pastir*. Ljubljana: Jugoreklam.
- Andersen, Hans Christian, 1974: *Svinjski pastir*. Ljubljana: Jugoreklam.
- Andersen, Hans Christian, 1996: *Svinjski pastir*. Ljubljana: Mihelač.
- Andersen, Hans Christian, 2002: *Svinjski pastir*. Ljubljana: Prešernova družba.
- Andersen, Hans Christian, 2009: *Pravljice*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Andersen, Hans Christian, 2010: *Svinjski pastir*. Andersen, Hans Christian: *Andersenove pravljice*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 51–67.

Literatura

- Avguštin, Maruša in Johnson Debeljak, Erica, 1997: Marija Lucija Stupica. *Otrok in knjiga* 24/44. 142–153.
- Batič, Janja in Haramija, Dragica, 2019: *Multimodalna pismenost: Analiza slikanice*. Interni vir.
- Batič, Janja in Haramija, Dragica, 2014: Teorija slikanice. *Otrok in knjiga* 41/89. 5–19.
- Blažič, Milena Mileva, 2020: Verski motivi v pravljicah Hansa Christiana Andersen. *Stati inu obstatu: Revija za vprašanja protestantizma* 16/31. 97–125: [http://www.hippocampus.si/ISSN/2590-9754/31-2020/2590-9754.16\(31\)97-125.pdf](http://www.hippocampus.si/ISSN/2590-9754/31-2020/2590-9754.16(31)97-125.pdf). (Dostop 19. nov. 2020.)
- Blažič, Milena Mileva, 2014: *Skriti pomeni pravljic: Od svilne do jantarne poti*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Blažič, Milena Mileva, 2005: Spremnna beseda. Andersen, Hans Christian: *Pravljice – druga knjiga*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 231–237.
- Chevalier, Jean, 1995: *Slovar simbolov: Miti, sanje, liki, običaji, barve, števila*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Ferber, Michael, 2008: *A dictionary of literary symbols: Second edition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Haramija, Dragica, 2019: Ljudske pravljice v osnovni šoli. *Jezik in slovstvo* 64/3–4. 17–28.
- Haramija, Dragica in Batič, Janja, 2013: *Poetika slikanice*. Murska Sobota: Podjetje za promocijo kulture Franc-Franc.
- Hjortzberg, Gustaf, 1950: *Odense - Hans Christian Andersen*: <https://www.pinterest.com/pin/142356038198330432/> (Dostop 15. mar. 2019.)
- Inhof, Robert, 2002: Marija Lucija Stupica. *Otrok in knjiga* 29/53. 95–102.
- Karlin, Pavel, 1924: Andersenove pripovedke za slovensko mladino: Pripovedila Utva = L. Prunk. *Ljubljanski zvon* 44/3. 188–189: <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-4Z3S4T4J>. (Dostop 20. jan. 2019.)
- Kobe, Marjana, 1987: *Pogledi na mladinsko književnost*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

- Kobe, Marjana, 1999: Sodobna pravljica. *Otrok in knjiga* 26/48. 5–12.
- Kobe, Marjana, 2000: Sodobna pravljica. *Otrok in knjiga* 27/50. 6–15.
- Koppe, Susanne, 1993: Text about Lisbeth Zwerger. Zwerger, Lisbeth: *The art of Lisbeth Zwerger*. New York, Gossau: North-South books: Michael Neugebauer.
- Krivec Dragan, Judita, 2010: Ko v somraku luna zablesti. Andersen, Hans Christian: *Andersenove pravljice*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 119–123.
- Likar, Matevž, 2012: *Glicenija (Wisteria)*: https://www.kresnik.eu/glicenija-wisteria_clanek_299.html. (Dostop 1. jun. 2019.)
- Marx Augustin*. 2019. 23. februar: https://de.wikipedia.org/wiki/Marx_Augustin#cite_ref-8. (Dostop 3. jul. 2019.)
- Munda, Jože, 2013: Zupančič, Jože (1894–1969). *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi885323/>. (Dostop 9. jan. 2019.)
- Nikolajeva, Maria, 2003: Verbalno in vizualno: Slikanica kot medij. *Otrok in knjiga* 30/58. 5–26.
- Nikolajeva, Maria in Scott, Carole, 2006: *How picturebooks work*. New York, London: Routledge.
- Orel Kos, Silvana, 2001: Zgodnji slovenski prevodi Andersenovih pravljic. Ožbot, Martina (ur.): *Prevajanje Prešerna = Translation of Prešeren*. Ljubljana: Društvo slovenskih književnih prevajalcev.
- Orel Kos, Silvana, 2005: Samoupravljanje Andersenovih pravljic. *Otrok in knjiga* 32/63. 100–122.
- Orel Kos, Silvana in Ilc, Andrej, 2009: Opombe. Andersen, Hans Christian: *Pravljice*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 306–309.
- Philip, Neil, 2013: Uvod. Andersen, Hans Christian: *Andersenove pravljice*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 6–15.
- Rene Cloke, 2007: <https://bearalley.blogspot.com/2007/04/rene-cloke.html>. (Dostop 20. jan. 2019.)
- Seisbøll, Lise, 1994: *Gustav Hjortlund*: <https://www.kulturarv.dk/kid/VisWeilbach.do?kunstnerId=7313&wsektion=alle>. (Dostop 20. jan. 2019.)
- Sipe, Lawrence R. in McGuire, Caroline E., 2006: Picturebook endpapers: Resources for literary and aesthetic interpretation. *Children's Literature in Education* 37/4. 291–304.
- Sipe, Lawrence R., 2012: Revisiting the relationships between text and pictures. *Children's Literature in Education* 43/1. 4–21.
- Slodnjak, Anton, 1954: Opombe. Slodnjak, Anton (ur.): *Zbrano delo: Fran Levstik. 4. knjiga*. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 479–565.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika: SSKJ 2. Knj. 1: A-Pa*, 2014a. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika: SSKJ 2. Knj. 2: Pe-Ž*, 2014b. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Štrumbelj, Janja, 2011: *Sreča in raj na otočku na severu Mehike*: <https://www.sensa.si/zanavdih/sreca-in-raj-na-otocku-na-severu-mehike/>. (Dostop 1. jun. 2019.)
- Wyle, Andrea Schwenke, 2006: The drama of potentiality in metafictional picturebooks: Engaging pictorialization in *Shortcut*, *Ooh-la-la*, and *Voices in the park* (with occasional assistance from *A. Wolf's True Story*). *Children's Literature Association Quarterly* 31/2. 176–196.
- Zwerger, Lisbeth, 1993: *The art of Lisbeth Zwerger*. New York, Gossau: North-South books: Michael Neugebauer.

Lea Vlahovič
Pariz

JEZIKOVNOSTILISTIČNA PRIMERJAVA DVEH SLOVENSКИH PREVODOV FLAUBERTOVE *MADAME BOVARY* IN VPRAŠANJE ZASTARANJA PREVODOV

Članek prinaša jezikovnostilistično primerjavo dveh slovenskih prevodov Flaubertovega romana *Madame Bovary* v okviru različnih jezikovnih ravni (pravopisne, morfološke, leksikalne, skladenske, besedilne) in določi dejavnike, ki so vplivali na nastanek novega prevoda. Predstavimo tudi teorijo ponovnega prevajanja, vprašanje zastaranja prevoda in razloge za ponovni prevod. Raziskava temelji na ročno izdelanem vzporednem francosko-slovenskem korpusu in prihaja do sklepa, da je na nastanek prevoda Suzane Koncut vplivala cela vrsta dejavnikov, predvsem družbeni in časovni, in da je novejši prevod primernejši za sodobnega bralca, saj ustreza današnji jezikovni normi in je manj časovno zaznamovan.

Ključne besede: ponovni prevod, zastaranje prevoda, *Madame Bovary*, jezikovnostilistična analiza, prevodna norma, jezikovna norma

Uvod¹

Predmet obravnave je francoski izvirnik *Madame Bovary* Gustava Flauberta iz leta 2006, ki je kot ponatis izšel pri francoski založbi Pocket, in njegova prevoda v slovenščino, in sicer prevod Vladimirja Levstika z naslovom *Gospa Bovaryjeva*, ki je leta 1986 izšel pri Cankarjevi založbi v zbirki Sto romanov kot druga ponatisnjena izdaja tretjega Levstikovega prevoda iz leta 1953 (Gacoïn-Marks 2017: 60), ter

---

¹ Prispevek je prirejen po magistrskem delu avtorice z naslovom *Jezikovnostilistična primerjava dveh slovenskih prevodov Flaubertove Madame Bovary in vprašanje zastaranja prevodov*.

prevod *Gospa Bovary* prevajalke Suzane Koncut, ki je leta 2010 izdan ponatis njenega prevoda iz leta 1998 pri založbi Mladinska knjiga.

Namen prispevka je opazovati in komentirati slovenska prevoda *Madame Bovary* z jezikovnostilističnega vidika ter v okviru različnih jezikovnih ravni in tako ugotoviti, ali je bil nov prevod potreben, ter določiti, kateri dejavniki so vplivali na njegov nastanek.

Izbrane odlomke francoskega izvirnika smo primerjali s slovenskima prevodoma in pri tem opazovali ter analizirali različne ravni jezika. Po pregledu literature s področja jezikovnih in slogovnih analiz prevodov ter proučevanja literarnih prevodov (Kocijančič Pokorn 2009; Feng 2014; Zlatnar Moe 2016) in kontrastivne slovnice (Schlamberger Brezar et al. 2013) smo jezikovne ravni razdelili v pet skupin: na pravopisno, morfološko, leksikalno, skladijsko in besedilno raven. Znotraj teh ravni smo posamezne elemente umestili v podkategorije (npr. velika in mala začetnica znotraj pravopisne ravni, glagolski vid znotraj morfološke ravni) ter jih tako natančneje določili. Z jezikovno in slogovno analizo smo primerjali, kako sta se prevajalca soočila z različnimi elementi izhodiščnega besedila, ter komentirali prevajalske rešitve obeh prevajalcev.

Analiza temelji na ročno izdelanem vzporednem francosko-slovenskem korpusu, ki vključuje odlomke z vsake 25. strani francoskega izvirnika in njihove pripadajoče prevode. Ker smo se pri analizi ukvarjali tudi s skladnjo besednih zvez, stavkov in povedi, smo za korpusno enoto vzeli zaključeno poved, ki je od preostalega besedila ločena z veliko začetnico ter končnim ločilom.

Z vzporedno primerjavo novejšega prevoda Suzane Koncut z več desetletji starim prevodom Vladimirja Levstika želimo torej zagotoviti pregled nad tem, v kolikšni meri se prevoda razlikujeta na vseh petih jezikovnih ravneh, s čimer poskušamo določiti, kateri motivi so vplivali na ponovni prevod romana.

2 Teorija ponovnega prevajanja – problem zastaranja prevoda

Teorijo ponovnega prevajanja je leta 1990 postavil Antoine Berman. Izhajal je iz spoznanja, da čas ne vpliva na izhodiščna besedila, ki ostanejo večno mlada, medtem ko prevodi zastarajo – to pomeni, da prevodi ne ustrezajo več jeziku, literaturi ali kulturi in da je original izgubil komunikacijsko vlogo v ciljnem jeziku, zaradi česar se pojavi potreba po ponovnem prevodu. Po Bermanovem mnenju je ponovni prevod potreben, ker noben prevod ni popoln (popolnost dosežemo samo s ponovnimi prevodi) in ker je prevajanje podrejeno času (Berman 1990: 1). Yves Gambier (1994: 415) k temu še dodaja, da je prevod vedno nedokončano dejanje in da je treba besedilo vedno znova prevajati.

2.1 Ponovno prevajanje – definicija

Po Bermanu (1990: 1) je ponovni prevod vsak prevod, ki nastane po prvem prevodu nekega dela. Paul Bensimon (1990: 1) za prvi prevod trdi, da je njegova naloga ta, da tuje delo predstavi in prilagodi drugi kulturi ter družbeno-kulturnim zahtevam ciljne publike (poimenuje ga »traduction-introduction«), da ciljno bralstvo lažje sprejme tuje delo, pa se prevajalec odloča za posvajanje in prirejanje. S ponovnim prevodom pa je treba tujo in ciljno kulturo ločiti ter bralcu omogočiti, da spozna tujost izhodiščnega besedila. Ponovni prevod je tako bolj zvest izvornemu besedilu, jeziku, slogu in posebnostim (Bensimon 1990: 1).

2.2 Pomen ponovnih prevodov

Ponovni prevodi imajo za različne prevodoslovne teoretike različne pomene. Lawrence Venuti (v: Koskinen in Paloposki 2010: 2) trdi, da lahko besedila s ponovnimi prevodi postanejo klasična dela, klasična dela pa lahko spodbudijo nastanek ponovnih prevodov. Bensimon (1990: 1) meni, da vsi prevodi in ponovni prevodi kažejo na jezik, kulturo, ideologijo in literaturo neke družbe v določenem obdobju. Po Gambieru (2011: 54) s ponovnim prevajanjem stremimo k velikim prevodom, ki so po Bermanu (1990: 2) edinstveni prevodi, ki ne zastarajo in se skozi leta ohranjajo skupaj z originali (npr. Lutherjev prevod Biblije v nemščino).

3 Motivi za ponovno prevajanje

3.1 Čas in zastaranje

Razlogov za ponovno prevajanje je več, prav gotovo pa so najpomembnejši čas, staranje prevoda in zastarane značilnosti prejšnjih prevodov (npr. jezik, slog, besedišče), s čimer se strinjajo številni prevodoslovci, med drugim Koskinen ter Paloposki (2010: 3), Berman (1990: 1), Feng (2014: 72) in Jun (1999: 52). Nina Grahek Križnar (2009: 101) trdi, da najhitreje zastarajo kulturno-specifični elementi (in njihovi prevodi), saj so vezani na določeno obdobje, družbo ter kulturo.

3.2 Založba

Na ponovne prevode pomembno vplivajo tudi založniške hiše. Sehnaz Tahir Gurcaglar (v: Feng 2014: 72) in podobno tudi Jean-Pierre Lefebvre (2008: 8) menita, da se založbe odločajo za ponovne prevode, ker želijo izdati drugačen prevod nekega že prevedenega dela ali prinesiti novo interpretacijo izvornika ter ciljati na drugačno skupino bralcev.

Založbe se za ponovne prevode in nove izdaje odločajo tudi glede na status oziroma prestiž literarnega dela, stroške in pričakovan zaslužek (Dastjerdi in Mohammadi 2013: 175). Kaisa Koskinen in Outi Paloposki (2003: 24–26) omenjata razvoj

tehnologije ter računalniških programov, ki prevajalcu omogočajo hitrejšje in učinkovitejše prevajanje. Ker veliko prevodov že obstaja v elektronski obliki, se založbe tako velikokrat odločajo za »recikliranje« oziroma ponatise ali nove izdaje, kar je cenejše in hitrejšje kot naročilo ponovnega prevoda. Finski profesorici izpostavljata tudi razlike med velikimi založniškimi hišami in manjšimi, neodvisnimi založbami (Koskinen in Paloposki 2003: 30). Veliki založniki sprejemajo odločitve glede na finančne interese (npr. ponatise so cenejši), manjše založbe pa spodbujajo ponovno prevajanje in prevajanje še neprevedenih del.

3.3 Družbeni dejavniki in vprašanje moči

Razlog za ponovno prevajanje se lahko skriva tudi v okviru družbe in spreminjajočih se prevodnih norm, kar je izpostavila Siobhan Brownlie (V: Feng 2014: 72; prim. Dastjerdi in Mohammadi 2013: 175). Kadar so prevodne norme v ciljni kulturi manj stroge, lahko – tako meni Andrew Chesterman (v: Desmidt 2009: 678) – omogočijo prevod, ki bo bližje izvirnemu besedilu. Včasih na ponovni prevod vpliva tudi položaj prevajalca v družbi, tj. če ga ima družba za uveljavljenega avtorja v ciljnem besedilu (Dastjerdi in Mohammadi 2013: 175). André Lefevere (v: Mathijssen 2007: 19) izpostavi pomen zunanjih dejavnikov, med katerimi so najpomembnejši pokrovitelji (Rižnar 2013: 15) ali patroni (»patronage«) (Kocijančič Pokorn 2009: 50), ki vplivajo na branje in (ponovno) pisanje literature. »Patronage« je neke vrste regulatorno telo, v katerega spadajo osebe, skupine, ustanove, politične stranke, mediji, založniki in drugi.

3.4 Znanje o izhodiščnem besedilu, avtorju in kulturi

Motiv za ponovni prevod je lahko novo ali večje znanje o izhodiščnem besedilu, avtorju in kulturi (Koskinen in Paloposki 2010: 3), po Bergerjevem mnenju pa lahko prevodi nastanejo tudi zato, da se v ciljno kulturo privede pomembna tuja dela in zapolni knjižno vrzel (Berger 2012: 1345). Novi prevodi lahko nastanejo tudi z namenom, da se izhodiščno kulturo približa ciljni publiki (Dastjerdi in Mohammadi 2013: 175).

3.5 Slab prejšnji prevod

Zahteve po novem prevodu se lahko pojavijo, če je prejšnji prevod slab, pomanjkljiv ali če vsebuje pomenske napake. Monika Doherty (1991: 52–53) pravi, da morajo biti vsi prevodi slovnično sprejemljivi, ciljni jezik mora ustrezati izhodiščnemu jeziku, prevod pa mora biti tudi slogovno primeren. Če tega ni, potem govorimo o slabem prevodu.

Včasih se zgodi, da je neko delo, ki je pomembno z estetskega ali slogovnega vidika, izšlo že v tolikih izdajah in ponatisih, da se je zaradi lektorskih in uredniških

posegov izgubil slog ali način pripovedovanja avtorja, zaradi česar je potreben nov prevod (Berger 2012: 1345).

3.6 Prevajalec

Pobudo za ponovni prevod da lahko tudi prevajalec sam. Ta se lahko za nov prevod odloči, ker ne ve, da je delo že bilo prevedeno (t. i. pasivni ponovni prevodi), ali ker s prejšnjimi prevodi ni zadovoljen (t. i. aktivni ponovni prevodi) (Feng 2014: 72). Po Bergerjevem mnenju se pri poeziji pogosto zgodi, da prevajalec sam da pobudo za ponovni prevod, ker vidi v njej nek izziv, želi jo ponašiti ali oblikovati na svoj način (Berger 2012: 1344).

4 Prevodne norme

Na ponovne prevode vplivajo tudi prevodne norme. Raziskovanju in opisovanju norm v literarnih prevodih se je v veliki meri posvetil Gideon Toury, ki je ugotovil, da se določeni prevodni vzorci in prevodne odločitve ponavljajo. Sklepal je, da prevajalci upoštevajo neka vnaprej določena pravila, te ponavljajoče se vzorce pa je definirjal kot prevodne norme (Kocijančič Pokorn 2009: 46).

V družbeno-kulturnem okviru na prevod vplivajo številni dejavniki, ki jih Toury razdeli na **pravila** (splošna in dokaj absolutna), **norme** (intersubjektivni dejavniki) in **značilnosti** (ang. »idiosyncrasies«) (Toury 1995: 199). Norme razdeli na **preliminarne/predhodne** (te se nanašajo na prevodno politiko: katera dela ali zvrsti se bo prevajalo, iz katerih izhodiščnih kultur, vprašanja glede prevajanja iz posrednih jezikov) in **operativne/delovne norme** (prim. Šavron 2016: 4) (odločitve znotraj prevajalskega postopka: oblika besedila, ubeseditev), omenja pa še **besedilno-lingvistične norme** (izbira materiala, s katerim oblikujemo ciljno besedilo) (Toury 1995: 202–203; prim. Šavron 2016: 4; Kocijančič Pokorn 2009: 47–48).

Norme so kulturno-specifične – tj. odvisne so od sistema, v katerem so ukoreninjene. Norme se tudi spreminjajo, na kar vplivajo prevajalci s prevajanjem, prevodna ideologija in številne ustanove, v katerih se prevajalci izobražujejo (Toury 1995: 204–205). V slovenskem kulturnem in jezikovnem okolju imajo pomembno vlogo tudi sekundarni sporočevalci, lektorji in revizorji (Popič in Gorjanc 2013: 325).

Prevajalec se norm svojega okolja nauči skozi prevajalsko socializacijo. Vse prevodne norme so nenehno prisotne v prevajalskem okolju in med prevajanjem (Popič in Gorjanc 2013: 325–326), pri katerem ima prevajalec več ali manj svobode pri odločanju, ali bo norme upošteval ali ne, od tega pa je odvisno, ali bo javnost njegov prevod sprejela kot pravilen ali napačen, dober ali slab (Kocijančič Pokorn 2009: 47).

5 Jezikovna norma

V jezikoslovju je norma povezana z normo knjižnega jezika. Oblikuje se, ko iz nekih ustaljenih prepričanj o tem, kaj je v določenem kontekstu prav ali narobe, bolj ali manj primerno, dobimo konkretna pravila. Slovenski (tradicionalni) jezikoslovci s pravopisnimi pravili, ki jih oblikujejo s pozicije moči, bolj kot o normi govorijo o kodifikaciji in izpostavljajo normo knjižnega jezika (Popič in Gorjanc 2013: 326).

Jezikovna norma standardnega jezika je odvisna od trenutnega družbeno-kulturnega okolja in družbene ideologije, spreminja se glede na spremembe v družbi in kulturi, oblikujejo pa jo govorjena in pisana besedila, ki nastajajo v tem okolju (Gorjanc 2012: 38–39, 44). Na jezikovno normo vplivajo tudi lektorji, ki s svojimi popravki vplivajo na jezik (zlasti na rabo besed), posledično pa tudi na druge uporabnike jezika in na prevajalce (Popič in Gorjanc 2013: 327).

V slovenskem prostoru jezikovno normo določajo normativni priročniki (*SSKJ, Slovenski pravopis*), novejšje podatke o slovenskem jeziku pa najdemo v sodobnejših jezikoslovnih priročnikih (*Sporazumevalni prag za slovenščino 2004*) (Schlamberger Brezar 2009: 136) in v novejših člankih, ki jih najdemo npr. v *Slavistični reviji*, reviji *Jezik in slovstvo* ter zborniku *Simpozij Obdobja*.

Pri nas je merodajni organ, ki kodificira slovenski jezik in določa pravila njegove rabe, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU (ta je med drugim na spletnem portalu Fran združil številne slovarje in priročnike). Dejansko rabo jezika lahko preverimo v korpusih, kot so Gigafida, FidaPLUS ali Nova beseda, medtem ko korpus Lektor omogoča vpogled v lektorske popravke. Še en pomemben organ je zavod Trojina, ki raziskuje sodobni slovenski jezik, ponuja številne korpuse, slovarje in leksikone, pa tudi Jezikovno svetovalnico, kjer se lahko pozanimamo o jezikovni normi kar pri strokovnjakih za slovenščino.

6 Analiza korpusa in pregled rezultatov

V korpus² smo uvrstili 316 primerov iz odlomkov z vsake 25. strani francoskega izvirmika in njihove pripadajoče prevode iz obeh slovenskih besedil. Pri vzporednem branju izvirmika z obema prevodoma smo izluščili relevantne primere, ki smo jih potem razvrstili po jezikovnih ravneh in podkategorijah ter predstavili najpomembnejše izsledke. Zanimale so nas jezikovne in slogovne razlike v obeh prevodih na pravopisni, morfološki, leksikalni, skladenjski ter besedilni ravni in prevajalske rešitve prevajalcev na istih mestih.

6.1 Pravopisna raven

² Celoten korpus je prikazan v Vlahovič 2018: 146–193.

Na pravopisni ravni smo med obema prevodoma opazili razlike v zapisovanju besed, saj je Levstik pisal precej besed z naglasnimi znamenji, medtem ko jih je Koncutova izpustila, kar seveda kaže na drugačno jezikovno normo. Tako pri Levstiku najdemo besede, kot so »celó«, »predjedí«, »plahó«, »bojí«, »strašný«, »pribít«, »gospé«, »slabó« in številne druge. Levstik se je tudi pri spreganju glagolov v tretji osebi množine nekajkrat odločil za obliko z naglasnim znamenjem (namesto oblike na -ejo).

Opazili smo tudi nekaj razlik v zapisu velike oziroma male začetnice pri imenih veroslovnih bitij. Levstik jih je zapisal z malo začetnico, medtem ko je Koncutova uporabila veliko začetnico. Po *SSKJ*-ju in *Slovenskem pravopisu* je zapis Koncutove pravilen, če govorimo o Bogu kot o imenu božanstva, Levstikov pa, če govorimo o bogu kot o vrsti veroslovnega bitja. Podobno je tudi v primeru zakonika: možna sta oba zapisa in noben od njiju ni napačen, saj lahko imena zakonov ter zakonikov rabimo kot lastna ali občna imena.

Levstik se je odločil, da bo nekatera imena oseb poslovenil (Emo, Hipolita in Felicito), druga imena pa je ohranil v citatni obliki, medtem ko je Suzana Koncut vsa osebna lastna imena zapisovala v citatni obliki. Kot kaže, je v Levstikovem času prevodna norma dopuščala podomačevanje tujih lastnih imen, medtem ko je danes ta norma drugačna in dopušča zapisovanje v citatni obliki.

6.2 Morfološka raven

Kar zadeva glagol, je ena od ključnih razlik med obema prevajalcema ta, da je Levstik uporabil predpreteklik, Koncutova pa je na istih mestih uporabila preteklik. Do razlik prihaja tudi pri rabi sedanjika in prihodnjika pri opisovanju dejanj, ki se nanašajo na prihodnost.

V obeh prevodih smo v povezavi z morfologijo glagola največ razlik odkrili pri glagolskem vidu – pogosto se namreč zgodi, da imamo isti glagol pri Levstiku v nedovršenem glagolskem vidu, pri Koncutovi pa v dovršenem (ali obratno). Dober primer tega je primer 5³, v katerem je Levstik francoski glagol v »le passé simple« prevedel z nedovršenim glagolskim vidom (»je prenašala«), Koncutova pa z dovršenim glagolom (»je /.../ preložila«). Predpostavljamo, da je želel Levstik s tem izraziti ponavljanje dejanja, medtem ko je Koncutova upoštevala vrednost francoskega preteklika, s katerim izražamo zaključena dejanja v preteklosti.

1. del 1. poglavje (primer 5)

Flaubert	Dans l'isolement de sa vie, elle reporta sur cette tête d'enfant toutes ses vanités éparses, brisées.
Levstik	V osamljenosti svojega življenja je prenašala na glavo tega otroka vse svoje razpršene in strte nečimrne misli.

³ Številke primerov so zaporedne številke, po katerih si pojavnice sledijo v korpusu.

Koncut V svoji osamljenosti je na otroka **preložila** vse izgubljeno, zlomljeno samoljubje.

Zanimivo je, da se prevajalca nista odločila slepo prevajati »l'imparfait« z nedovršnim glagolskim vidom, »le passé simple« pa z dovršnim, temveč sta se pri izbiri glagolskega vida opirala na kontekst ter na to, kaj se jima je v slovenščini bolje slišalo.

Opazili smo, da pri obeh prevodih prihaja do razlik tudi pri pogojnem naklonu: Levstik je uporabil pretekli pogojnik (z njim je večinoma prevedel drugo obliko t. i. *le conditionnel passé* oziroma glagole, ki izražajo neuresničljiva dejanja), Koncutova pa je uporabila sedanji pogojnik, saj se ji je raba preteklega pogojnika najbrž zdela stilno zaznamovana.

Primerjava je pokazala tudi, da je raba neosebni glagolskih oblik, tj. deležnikov in deležja, precej pogostejša pri Levstiku, po drugi strani pa je Koncutova dala prednost osebnim glagolskim oblikam. Razlog za to se najverjetneje skriva v tem, da raba deležnikov, zlasti pa deležij, v slovenščini s časom vztrajno pada.

Zanimiv se nam je zdel primer 63, ker sta oba prevajalca prislov »soigneusement« prevedla glagolsko z glagolom »paziti«. Pri tem domnevamo, da se je Koncutova opirala na Levstikov prevod in se zato odločila za prevajalsko rešitev z dodanim glagolom. Prevajalko smo tudi kontaktirali⁴ in povedala nam je, da je pri prevajanju uporabila Levstikov prevod iz leta 1964, izdan v zbirki Sto romanov, s katerim si je pomagala, kadar se ji je zatikalo ali ko je iskala inspiracijo, včasih pa so ji Levstikove rešitve pomagale pri prevajanju frazeologije.

2. del, 4. poglavje (primer 63)

Flaubert	Souvent elle le priait de lui dire des vers; Léon les déclamaît d'une voix trainante et qu'il faisait expirer soigneusement aux passages d'amour.
Levstik	Večkrat ga je prosila, naj ji čita kako pesem; Léon jih je govoril zategnjeno, skrbno pazeč na to, da mu je ob zaljubljenih mestih glas zamiral.
Koncut	Velikokrat ga je prosila, naj ji prebere kako pesem; Léon jih je deklamiral s poudarjeno razvlečenim glasom in skrbno pazil , da mu je ob ljubezenskih odlomkih počasi zamiral.

Pri samostalniku prihaja včasih do razlik v številu (ednina v enem, množina v drugem prevodu), prevajalca pa sta tudi drugače zapisovala ženske priimke – Levstik jih je podaljšal z obrazilom -ova/-eva (npr. »Gospa Bovaryjeva«), kar velja za starejšo in z današnjega vidika »politično« manj korektno različico, Suzana Koncut pa se je odločila za sodobno različico zapisovanja ženskih priimkov (»gospa Bovary«). Našli smo tudi razlike pri poimenovanju prebivalcev (»Yonvillci« – »Yonvillčani«⁵) in pri sklanjatvah (»cvete« – »cvetove«).

⁴ Elektronsko sporočilo avtorici 23. avgusta 2018.

⁵ V takih parih je prvi del vedno prevod Vladimirja Levstika, drugi del pa prevod Suzane Koncut.

Pri pridevniku naleteli smo na razlike pri stopnjevanju pridevnika, in sicer se na istem mestu en prevajalec odloči za osnovnik, drugi prevajalec pa ga stopnjuje (npr. »krasen« – »prekrasen«, »ljubeznivejša« – »ljubezniva«, »bolj trdnega« – »trdnjšeга«).

6.3 Leksikalna raven

V obeh prevodih se kažejo številne razlike v besedišču: veliko je sopomenskih parov (z manjšimi niansami v pomenu, npr. »je slutil« – »je /.../ sklepal«, »večerne zabave« – »večerne sprejeme«), primerov pod- in nadpomenskosti (npr. »cveticami« – »dalijami«, »pohištvu« – »omarah«), metonimije (npr. »krilo« – »obleka«, »listja« – »krošnji«). Precej je tudi primerov retoričnih figur, ki se večinoma pojavijo le pri enem prevajalcu: Levstik recimo izpusti metaforo (primer 302: »tortillons d'herbe« – »pasovoma« – »vijugama«) in etimološko figuro (v primerih 268 in 269 se pojavita besedi iz iste besedne družine, »charmante« in »charmes«, ki ju Levstik prevede kot »ljubki« in »lepota« (pri čemer gre za aliteracijo z L), Suzana Koncut pa kot »očarljivi« in »čari«), opazili pa smo tudi primere metonimije med obema prevodoma (npr. »očmi« – »pogledom«, »kaminom« – »ognju«), litote (npr. »nič slabše« – »dobro«, kjer Levstik besedo »dobro« zamenja z njenim zanikanim nasprotjem) in istorečja (npr. »des gloires« – »svetniških gloriј« – »svetniški sij«).

V obeh prevodih je tudi veliko primerov slogovno zaznamovanega besedišča: največ je čustveno in časovno obarvanega besedja, nekaj besed pa je zvrstno obarvanih. Pogosto se te besede pojavljajo na mestih, ki so v izvorniku nezaznamovana. Tako najdemo nekaj zastarelih besed (»cerkvenik« ali »igrokaz« pri Levstiku), starinskih (glagol »jeti«, »kajsi«, »nemara« pri Levstiku), besede, katerih raba peša (»ako«, »se je začulo« pri Levstiku, »apotekar« pri Koncutovi), besede, ki se redko rabijo (»hvalospjev«, »bome« pri Levstiku). Pri obeh prevajalcih najdemo ogromno besed z oznako ekspresivno (npr. »storije«, »ovenčan«, »omožena« pri Levstiku, »zagreti se«, »dobričina«, »nabaviti« pri Koncutovi) ali navadno ekspresivno (npr. »goltati«, »praviti« pri Levstiku, »navreči«, »klepetati« pri Koncutovi). Našli smo en primer ironičnega besedišča (»krepostnost« pri Suzani Koncut; pri Flaubertu, denimo, sta dva primera ironije, »apothicaire« in »des oracles«, ki sta v slovenščini nezaznamovana, »apotekar« in »prerokba«), en primer otroškega govora (»bavbav« pri Levstiku) in primere slabšalnega besedja (»kanclist«, »zanikrnost« pri Levstiku). Od zvrstno zaznamovanega besedišča smo našli veliko knjižnih besed (večinoma v starejšem prevodu, npr. »izba«, »novodošli«, »zdravništvo«, v novejšem prevodu pa »stih«, »prigoda«, »mičnost«), pogovornih besed (npr. »spod«, »butati«, »kakšenkrat« pri Levstiku, »meniti se« in »pomp« pri Koncutovi), primer žargona (»obdelovati« v obeh prevodih, toda na različnih mestih) in nekaj angleških izrazov (»tilbury« in »groom« v novejšem prevodu).

Pri izdelovanju korpusa smo ugotovili, da prihaja v nekaterih primerih do leksikalnih odmikov, večjih ali manjših. Do manjših (in za razumevanje besedila nepomembnih)

leksikalnih odmikov nekajkrat pride pri poimenovanju rastlin, sadja in hrane: npr. »velikonočnice« – »marjetke«, »ločje« – »bodeča košeničica«, »murve« – »robidnice«, »kločkove smetane« – »pistacijeva krema«.

V primeru 54 smo sprva mislili, da se je prevajalka pri prevodu števila zmotila. Ko pa smo malo raziskali različne igre s kartami, smo prišli do zaključka, da je njen prevod morda celo boljši od Levstikovega, saj je igra enaindvajset v slovenskem prostoru dejansko uveljavljena in poznana, česar za igro »enaintrideset« ne moremo trditi. Koncutova se je v tem primeru torej odločila za kulturno ustreznico, medtem ko je Levstik obdržal tuji kulturnospecifični pojem.

2. del, 4. poglavje (primer 54)

Flaubert	On faisait d'abord quelques parties de trente-et-un /.../.
Levstik	Najprej so šli nekajkrat enaintrideset /.../.
Koncut	Najprej so odigrali nekaj partij enaindvajsetke .

Primer 39 je zanimiv zaradi kulturne specifikke. Levstikov prevod je razumljiv ljudem, ki poznajo francosko kulturo in vedo, da Francozi obrok zaključijo s sirom. Za vse ostale je primernejši novejši prevod »od juhe do poobedka«, mislimo pa, da je možen tudi prevod »od predjedi do sladice«.

2. del, 2. poglavje (primer 39)

Flaubert	/.../ et subir depuis la soupe jusqu'au fromage le tête-à-tête de Binet.
Levstik	/.../ in od juhe do sira prenašati družčino gospoda Bineta.
Koncut	/.../ in da od juhe do poobedka prenaša samotno družčino gospoda Bineta.

6.4 Skladenjska raven

Na skladenjski ravni prihaja do razlik v skladnji besednih zvez (gole in zložene, npr. »zavrgla« – »vrgla v smeti«, »zabavati« – »biti v zabavo«), v mestu prilastka (desni prilastek v enem prevodu postane levi prilastek v drugem (in obratno), npr. »trepetlikovega drevoreda« – »nasada trepetlik«, »smehljaju angelov« – »angelskemu smehljaju«), besedne zveze se lahko razlikujejo tudi glede na to, ali so zložene priredno ali podredno (»živčno razdraženega samoljubja« – »neustavljivega samoljubja, živčne razdraženosti«, »sirenska pošast« – »sireno, pošast«).

Poglejmo si primer 199: najprej opazimo, da je Levstikov prevod krajši od prevoda Koncutove in francoskega originala, saj je prevajalec izpustil zadnji stavek, ki govori o značaju. Prevedel je samo prvi del odvisnika, in sicer s priredno glagolsko besedno zvezo, sestavljeno iz glagola »dozoreti« in glagolske besedne zveze »postati mož«. Suzana Koncut se je v novejšem prevodu odločila ta dva elementa združiti v podredno glagolsko besedno zvezo »dozoriš v moškega«. Zanimivo je, da se je tudi prevajalka odločila za glagol »dozoreti« (predpostavljamo, da se je na tem

mestu opirala na Levstikov prevod); menimo, da bi ga lahko izpustila in ohranila le besedno zvezo »postati mož/moški«.

3. del, 2. poglavje (primer 199)

Flaubert	Attends du moins que tu sois homme toi-même et que ton tempérament soit fait.
Levstik	Počakaj vsaj toliko, da dozoriš in sam postaneš mož .
Koncut	Počakaj vsaj toliko, da dozoriš v moškega in da se tvoj značaj do kraja izoblikuje.

Zanimalo nas je tudi, kako sta prevajalca prevajala francoski gerundij in sedanji deležnik: večinoma sta ju oba prevedla z osebno glagolsko obliko, nekajkrat pa z deležnikom ali deležjem, predložno besedno zvezo in prislovom. Med analizo smo opazili tudi, da sta prevajalca iste glagole vezala z različnimi predlogi (»čakala velikega dogodka« – »čakala na veliki dogodek«).

Prevajalca se nista vedno odločila za prevod z enakim skladiškim vzorcem: včasih imamo v enem prevodu enostavno poved, v drugem pa večstavčno, v nekaterih primerih so v enem prevodu elementi povezani v priredno razmerje, v drugem pa v podredno, nekajkrat v enem prevodu najdemo rešitev z besedno zvezo, ki je v drugem prevodu razvezana v stavek. V enajstih primerih pa sta prevoda popolnoma enaka; večinoma gre za krajše povedi (pozdrave, kratka vprašanja in odgovore, spremne stavke).

V primeru 275 se pojavi francoska glagolska besedna zveza »résoudre quelqu'un à + infinitif«, ki pomeni »prepričati nekoga v nekaj«. Levstik se je odločil to prevesti s predmetnim odvisnikom »da mora kaj ukreniti zastran njih«. Pri tem je dodal informacije, ki jih v izvorniku ni in ki so se mu v slovenskem besedilu najbrž zdele potrebne. V francoskem originalu se namreč pojavi samo anaforični zaimек »l'«, v novejšem prevodu pa je na istem mestu uporabljena predložna besedna zveza »k temu«, ki se (s kazalnim zaimkom) ravno tako anaforično navezuje na nekaj že povedanega. Levstikova rešitev se nam tu zdi boljša; med drugim je prevajalec tudi opazil in obdržal poudarek na župniku, ki je izražen z zvezo »ce fut l'ecclesiastique qui«, in v prevodu uporabil členek »šele« (»šele župnik«). Koncutova tega poudarka ni obdržala.

3. del, 9. poglavje (primer 275)

Flaubert	Homais n'osa lui reparler des dispositions funèbres ; ce fut l'ecclesiastique qui parvint à l'y résoudre .
Levstik	Homais si ni več upal govoriti o pogrebnih odredbah; šele župnik je Charlesu dopovedal, da mora kaj ukreniti zastran njih .
Koncut	Homais se mu ni več upal omeniti priprav na pogreb; nazadnje ga je k temu pregovoril duhovnik.

Opazili smo, da se je Levstik pogosteje kot Koncutova odločal za razdruževanje in združevanje povedi. Prevajalca sta se odločala tudi za drugačen besedni red (za drugačno zaporedje delov glagolskih ali samostalniških besednih zvez, npr. »imamo prekrasen dan« – »krasen dan imamo«, »uspeh skoraj zagotovljen« – »skorajda zagotovljen uspeh«), odločala sta se za drugačen vrstni red stavčnih členov (osebek, tožilniški predmet ali *COD*, prislov) (»je župnik vzdihnil« – »je vzdihnil župnik«, »pokropili so posteljne rjuhe« – »posteljne rjuhe so pokropili«, »se je začulo s trga« – »se je s trga zaslišalo«).

V primeru 242 je Levstikov prevod stilno zaznamovan, medtem ko je prevod Koncutove nezaznamovan, saj je prevajalec zamenjal zaporedje naslonk v naslonskem nizu. Naslonke si po *Slovenski slovnici* sledijo v naslednjem zaporedju: vezniška beseda (če imamo odvisnik), naklonski členek »naj«, glagolske naslonke pomožnega glagola »biti«, povratne oblike (se, si), nepovratne zaimenske dajalniške oblike (npr. mi, nam), zaimenske tožilniške oblike (npr. me, nas), zaimenske roditeljske oblike (npr. me, je, nas), glagolske naslonke s korenomo »bo« (npr. bom, bomo) in naslonka »je«, nikalni ali drugi členek (Toporišič 2000: 671). Kot lahko vidimo, pa je zaporedje pri Levstiku sledeče: veznik »da«, glagolska naslonka pomožnega glagola »bi«, povratna oblika »se«, nikalni členek »ne« in glagol »imela«. Vmes je prevajalec postavil še prislovno določilo kraja »v kakem skromnejšem hotelu« in prislovno določilo načina »nič slabše«. Slogovno nezaznamovana rešitev za isti stavek bi bila »da se ne bi imela nič slabše v kakem skromnejšem hotelu«.

3. del, 6. poglavje (primer 242)

Flaubert	Il essaya de lui faire comprendre qu'ils seraient aussi bien ailleurs , dans quelque hôtel plus modeste; mais elle trouva des objections.
Levstik	Léon ji je dopovedoval, da bi se v kakem skromnejšem hotelu nič slabše ne imela ; ali vsakokrat je našla izgovor.
Koncut	Poskušal ji je dopovedati, da bi jima bilo dobro tudi kje drugje , v kakšnem skromnejšem hotelu; a vedno je našla kak izgovor.

Prevajalca sta se odločila tudi za različno topikalizacijo, kar pomeni, da sta v izhodišče stavka postavila različne elemente. V precej primerih smo opazili, da si informacije znotraj povedi pri obeh prevajalcih sledijo v različnem zaporedju. V večini primerov se je Flaubertove členitve po aktualnosti držala Koncutova, medtem ko je Levstik obrnil vrstni red informacij, s čimer je besedilo stilno zaznamoval.

Prevajalka je denimo v primeru 218 na začetek prilastkovega odvisnika postavila prislovno določilo kraja »v Rouen«, ki mu sledita povedek in prislovno določilo sredstva. Slednje je sestavljeno iz dolge predložne besedne zveze, ki jo na desni strani določata dve predložni zvezi. Menimo, da Koncutova ni dala prislovnega določila kraja na začetek stavka le zato, da bi sledila Flaubertovi skladnji, temveč tudi zato, ker je želela kratko besedno zvezo postaviti pred veliko daljšo predložno

zvezo. Levstik je po drugi strani za temo stavka postavil »dvokolesnik«, v remo pa dal »Rouen«, ki ga je še bolj poudaril z odvisnim stavkom.

3. del, 5. poglavje (primer 218)

Flaubert	Cependant Emma taisait quantité de ses extravagances, telles que l'envie d'avoir, pour l'amener à Rouen, un tilbury bleu, attelé d'un cheval anglais, et conduit par un groom en bottes à revers.
Levstik	Toda zamolčala mu je marsikatero svojih prenapetosti, na primer tisto željo, da bi imela višnjev dvokolesnik z angleškim konjem in slugom v zavihanih škornjih, ki bi jo vozil v Rouen.
Koncut	In vendar mu je Emma zamolčala celo vrsto svojih ekstravagantnih zamisli, na primer željo, da bi se v Rouen vozila v lastnem modrem tilburyju z angleškim žrebcom in z groomom v visokih, zavihanih škornjih.

Opazili smo, da v obeh prevodih večinoma prihaja do manjših izpustov, predvsem so izpuščeni prilastki in določila v zloženih besednih zvezah, kar samo rahlo spremeni pomen besede ali besedne zveze. Nekaj pa je primerov, v katerih so izpuščeni večji deli besedila (stavki in povedi), kar lahko privede do pomenskih odstopanj od originala (predvsem je do takih izpustov prihajalo pri Levstiku).

V nekaterih primerih pa sta se prevajalca odločila dodati informacije, najbrž zato, ker se jima je prevod v nasprotnem primeru zdel nejasen ali nepopoln. Dodajala sta predvsem členke, prilastke in prislove.

Tudi na skladenjski ravni prihaja do razlik v rabi retoričnih figur. Koncutova se je večinoma držala francoskega izvirnika in uporabila retorične figure na istih mestih (včasih je kako figuro tudi dodala), medtem ko jih je Levstik večkrat izpustil. Geminacijo, na primer, najdemo le pri Koncutovi, tudi primer je več v novejšem prevodu, oba prevajalca pa sta denimo obdržala številne poosebitve. Pri Koncutovi smo našli tudi primer etimološke figure (»Hotel je živeti po umetniško« – »Živel bo umetniško življenje!«) in anadiploze (primer 115, kjer sta se oba odločila za anaforo, anadiplozo pa je obdržala le prevajalka).

2. del, 9. poglavje (primer 115)

Flaubert	— Ah ! vous voyez bien, répliqua-t-il d'une voix mélancolique, que j'avais raison de vouloir ne pas revenir ; car ce nom, ce nom qui remplit mon âme et qui m'est échappé , vous me l'interdisez !
Levstik	»Oh!« je rekel z otožnim glasom. »Vidite, kako prav sem imel, da se nisem maral vrniti; saj mi prepovedujete ime, ki mi je nehote ušlo z ustnic, ime, ki polni svojo dušo!
Koncut	»Ah! Vidite,« je potrto odvrnil, »kako prav sem imel, da se nisem hotel oglasiti; prepovedujete mi izreči to ime, ime, ki ga je polna moja duša, ime, ki mi je nehote ušlo!

6.5 Besedilna raven

Na besedilni ravni med obema prevodoma ne prihaja do posebnih razlik. Oba prevoda sta (enako kot izhodiščno besedilo) razdeljena na tri dele in enako število poglavij. Glede na obravnavane odlomke in po hitrem pregledu celotnega romana sta si oba prevoda podobna tudi v razdelitvi na odstavke. Oba prevajalca pa sta izpustila sprotne opombe.

Opazili smo, da je v Levstikovem prevodu veliko manj kurzivne pisave, ki je tako značilna za Flauberta in s katero francoski romanopisec označuje različne elemente, kot so meščanski govor, posamezne krajevne govornice (npr. normandizmi), besede različnih socialnih zvrsti (pogovorni izrazi, žargon, latovščina), lastna imena (npr. naslovi revij), tuji izrazi in izrazi, ki kažejo na glas posamezne literarne osebe ali kolektivni glas meščanske družbe itd. (Gacoïn-Marks 2017: 68–90). Polpremi govor, na primer, je Levstik prevajal z odvisnim govorom (in v navadnem tisku), saj v njegovih časih še ni bil slovnico opisan, medtem ko je Koncutova obdržala poševni tisk. Levstik se je včasih odločil za kurzivno pisavo v delih, kjer je Flaubert ni uporabil (npr. izraza »trente-et-un« in »écarté«, za katera je najbrž pričakoval, da ju slovenski bralec ne bo poznal).

6.6 Ločila

Ob izdelavi korpusa smo v nekaj primerih opazili pravopisne napake, predvsem te, ki zadevajo postavljanje ločil. Pri Levstiku smo tako našli dva primera napačne rabe vejice (glede na normo danes): v primeru 30 jo je zapisal na mestu, kjer se je po pravilih ne zapisuje (»Kakor mornarji v stiski, se je z obupanimi očmi«), medtem ko jo je v primeru 18 izpustil (»Charles ni vedel kaj odgovarjati«). Tu je sicer možna tudi interpretacija, ki zagovarja izpust vejice: »kaj odgovarjati« lahko interpretiramo kot predmet v tožilniku, pri čemer je »kaj« levi prilastek, »odgovarjati« pa jedro besedne zveze.

1. del, 9. poglavje (primer 30)

Levstik	Kakor mornarji v stiski, se je z obupanimi očmi ozirala v puščavo svojega življenja ter iskala na daljnem obzorju belega jadra v megli.
---------	---

1. del, 7. poglavje (primer 18)

Levstik	Charles ni vedel kaj odgovarjati; mater je spoštoval, ženo je neskončno ljubil; sodba one mu je bila nezmotljiva, in vendar se mu je zdela ta brez napak.
---------	---

Enkrat je vejico izpustil za nagovorom (»Milostiva ste pač nekoliko utrujeni?«), pisal pa jo je pri deležjih, medtem ko jo je Koncutova izpuščala. Po Slovenskem pravopisu se vejico zapisuje, kadar je deležje jedro polstavka, v Levstikovih časih pa je bila to stroga norma.

7 Sklep

Jezikovnostilistična analiza in vzporedna primerjava prevodov sta pokazali, da med obema besediloma prihaja do številnih razlik na vseh ravneh besedila – pravopisni, morfološki, leksikalni, skladenjski in besedilni.

Ključna motiva za nastanek ponovnega prevoda sta po našem mnenju izguba Flaubertovega sloga in jezika v Levstikovem prevodu ter slogovno obarvanje na mestih, ki so sicer nezaznamovana. Ob tem je izrednega pomena tudi časovni dejavnik. Že sam pregled obeh slovenskih besedil kaže na to, da je Levstik izpustil kurzivno pisavo, ki je pomembna lastnost Flaubertovega pisanja.

Slogovne razlike pa opazimo tudi na drugih jezikovnih ravneh. Na pravopisni ravni je Levstikov prevod slogovno zaznamovan zaradi rabe naglasnih znamenj na določenih besedah, kar je sicer povezano tudi z jezikovno normo tedanjega časa. Levstik se je tudi odločil nekatera imena oseb podomačiti, medtem ko je druga pustil v citatni obliki, pri čemer gre za drugačno prevodno normo, kot velja danes.

Prevod iz leta 1986 je bolj zaznamovan tudi na morfološki ravni. Levstik je namreč pogosteje kot Koncutova uporabil predpreteklik, pretekli pogojnik in deležnik ter deležje, pri nekaterih glagolih pa se je odločil tudi za stilno zaznamovano spregatev za tretjo osebo množine. Tukaj ima zopet pomembno vlogo čas, saj raba omenjenih glagolskih struktur danes peša in je z današnjega vidika časovno zaznamovana.

Največje razlike v slogu pa se kažejo na leksikalni in skladenjski ravni. Na leksikalni ravni gre predvsem za izbiro besedišča, ki je v primerjavi s francoskim izvirnikom pogosto zaznamovano. Pri Levstiku je nemalo primerov zastarelega, starinskega ali redkega besedja (npr. besede »spečati«, »kajsi« in »ako« in kolokacije, kot je »zleteti v obraz«), kar seveda ni presenetljivo, saj je njegov prevod približno 50 let starejši od prevoda Suzane Koncut. Tako Levstik kot tudi Koncutova sta v svojih prevodih uporabila čustveno in zvrstno zaznamovano besedišče, in sicer na mestih, ki so v izvirniku nezaznamovana. Po drugi strani pa sta se na mestih, na katerih je francoski pisatelj uporabil zaznamovane besede, odločila za nezaznamovanost.

Pri analizi skladenjske ravni smo ugotovili, da je Flaubertovo skladnjo bolj upoštevala Koncutova. Levstik se je večkrat odločil razdružiti ali združiti povedi, redkeje se je držal francoske členitve po aktualnosti in tako poudaril druge elemente besedila kot Flaubert. Večkrat se je odločil za zaznamovan besedni red v besednih zvezah (glagolska dopolnila je pogosto postavil pred glagol), medtem ko se je pogosteje kot prevajalka držal zaporedja stavčnih členov, pri katerem povedek sledi osebku. Večkrat je spremenil odnose med stavki in povedmi ter se namesto priredja odločil za podredje in obratno.

K slogu avtorja sodijo tudi retorične figure, ki so bile pri Levstiku manj pogoste kot pri Koncutovi. Vladimir Levstik je marsikatero miselno figuro izpustil (npr. geminacijo, anaforo in metaforo, večkrat je primeru prevedel prislovno).

Mislimo, da do odločitve za ponovni prevod ni prišlo zato, ker bi bil prejšnji prevod slab ali poln pomenskih napak. Do pomenskih odstopanj je prišlo v obeh prevodih

in na nekaterih mestih je Levstik izbral veliko boljše prevajalske rešitve kot njegova stanovska kolegica.

S primerjavo prevodov smo opazili, da so se od nastanka Levstikovega prevoda spremenile jezikovne in prevodne norme, ki pa po našem mnenju niso spodbudile nastanka novega prevoda. Znotraj jezikovne norme so se spremenila zlasti pravila glede zapisovanja vejice pri deležjih, spremenila se je tudi norma glede zapisovanja naglasnih znamenj, drugačna pa so tudi pravila glede spreganja glagolov v tretji osebi množine. Tudi prevodne norme danes niso več enake: spremenila se je norma glede zapisovanja tujih (francoskih) lastnih imen (danes se jih zapisuje v citatni obliki, medtem ko je norma včasih dopuščala podomačevanje), tudi tuja zemljepisna lastna imena se danes zapisuje drugače. Opazili smo, da je v preteklosti norma dopuščala bolj prost prevod skladenjskih struktur, medtem ko se danes bolj sledi skladnji izhodiščnega besedila.

Menimo, da glavni razlog za nastanek novega prevoda izhaja iz družbe 90. let 20. stoletja. Takrat je namreč prišlo do prenove učnega programa za slovenski jezik v srednjih šolah (v predmaturitetnih programih), pri čemer se je na seznam obvezne literature dodalo Flaubertovo *Madame Bovary*. Ta odločitev je zahtevala nov prevod, primeren sodobnemu srednješolcu. Ta faktor bi lahko povezali še z vlogo založnikov. Državna založba Slovenije je npr. leta 1996 za srednješolce izdala šolsko verzijo Levstikovega prevoda, pri čemer je le ponatisnila izdajo iz leta 1986 in ji dodala pedagoški aparat (Gacoin-Marks 2017: 60–61). Založba Mladinska knjiga se je po drugi strani odločila za ponovni prevod, ki ga je zaupala prevajalki Suzani Koncut. Ta je prvič izšel leta 1998, ponatisnjen pa je bil leta 2010. Če to povežemo s teorijo Kaise Koskinen in Outi Paloposki (2003: 24–26), potem lahko trdimo, da so se pri DZS-ju odločili za »recikliranje« oziroma novo, ponatisnjeno izdajo, kar je cenejše od ponovnega prevoda, za katerega se je odločila Mladinska knjiga. Obe založbi sta tudi ponatisnili prevoda leta 2010, na kar je najverjetneje vplivalo dejstvo, da je bila *Madame Bovary* predpisana za splošno maturo iz slovenščine leta 2011.

Primerjava in analiza izbranih odlomkov iz romana *Madame Bovary* sta torej pokazali, da na odločitev za ponovni prevod ni vplival en sam, temveč cela vrsta dejavnikov. Med njimi se nam zdijo najpomembnejši družbeni dejavniki, in sicer spremembe v slovenskem šolskem sistemu v 90. letih 20. stoletja. To je po našem mnenju založbo Mladinska knjiga spodbudilo k novemu prevodu, ostale založbe pa k novim izdajam že obstoječega Levstikovega prevoda. Glede na analizo in primerjavo obeh prevodov mislimo, da je novejši prevod boljši, saj ustreza današnji jezikovni normi in pravopisnim pravilom, na leksikalni ravni je manj časovno zaznamovanega besedišča in kolokacij, na skladenjski ravni pa se nam zdijo stavčni vzorci in besedne zveze manj zaznamovane kot v starejšem prevodu, pa tudi členitev po aktualnosti ter zaporedje informacij sta bolj zvesta francoskemu izvirniku. Kljub temu pa menimo, da je Levstikov prevod dober, na določenih mestih so prevajalske rešitve celo boljše kot v prevodu Koncutove, in da v njem ni toliko napak, da bi bil nov prevod nujno potreben.

Viri

Flaubert, Gustave, 2006: *Madame Bovary*. Paris: Pocket.

Flaubert, Gustave, 1986: *Gospa Bovaryjeva*. Ljubljana: Cankarjeva založba. Prev. Vladimir Levstik.

Flaubert, Gustave, 2010: *Gospa Bovary: Značaji s podeželja*. Ljubljana: Mladinska knjiga. Prev. Suzana Koncut.

Literatura

Dastjerdi, Hossein Vahid in Amene Mohammadi, 2013: Revisiting »retranslation hypothesis«: A comparative analysis of stylistic features in the Persian retranslations of *Pride and Prejudice*. *Open Journal of Modern Linguistics* 3/3. 174–181.

Desmidt, Isabelle, 2009: (Re)translation Revisited. *Meta* 54/4. 669–683.

Doherty, Monika, 1991: Reliability of observational data: Towards a theory of comparative stylistics. *TTR: Traduction, terminologie, rédaction* 4/1. 49–61.

Feng, Lei, 2014: Retranslation hypotheses revisited: A case study of two English translations of *Sanguo Yanyi* – the first Chinese novel. *Stellenbosch Papers in Linguistics Plus* 43/69–86.

Gacoin-Marks, Florence, 2017: *Do Pariza in nazaj: Vladimir Levstik in francoska književnost*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Gambier, Yves, 1994: La retraduction, retour et détour. *Meta* 39/3. 413–417.

Gambier, Yves, 2011: La retraduction: Ambiguïtés et défis. Monti, Enrico in Schnyder, Peter (ur.): *Autour de la retraduction: Perspectives littéraires européennes*. Pariz: Orizons. 49–66.

Gorjanc, Vojko, 2012: Ideologija heteronormativnosti, prevodna in jezikovna norma. *Ideologije v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi: Zbornik predavanj*. 48. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 38–44.

Grahek Križnar, Nina, 2009: What Makes a Literary Translation Obsolete? Contrastive analysis of culture-specific expressions in two translations of Jerome K. Jerome's *Three Men in a Boat*. Komar, Smiljana in Mozetič, Uroš (ur.): *As You Write It: Issues in Literature, Language, and Translation in the Context of Europe in the 21st Century*. Ljubljana: Slovensko društvo za angleške študije. 101–117.

Jun, Xu, 1999: Réflexions sur les études des problèmes fondamentaux de la traduction. *Meta* 44/1. 44–60.

Kocijančič Pokorn, Nike, 2009: Prevodoslovno proučevanje literarnih prevodov. Kocijančič Pokorn, Nike (ur.): *Sodobne metode v prevodoslovnem raziskovanju*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 40–58.

Koskinen, Kaisa in Paloposki, Outi, 2003: Retranslations in the age of digital reproduction. *Cadernos de tradução* 11. 19–38.

Koskinen, Kaisa in Paloposki, Outi, 2010: Retranslation. *Handbook of Translation Studies I*: https://www.academia.edu/8364692/_2010_Koskinen_and_Paloposki_Retranslation. (Dostop 22. maj 2018.)

Lefebvre, Jean-Pierre, 2008: Retraduire. *Traduire* 218. 7–13.

Mathijssen, Jan Willem, 2007: *The Breach and the Observance: Theatre retranslation as a strategy of artistic differentiation, with special reference to retranslations of Shakespeare's Hamlet (1777–2001)*. *Doktorska disertacija*. Utrecht: Univerza v Utrechtu.

Popič, Damjan in Gorjanc, Vojko, 2013: Izvor norme v prevodnih besedilih. Žele, Andreja (ur.): *Obdobja 32: Družbena funkcijskost jezika (vidiki, merila, opredelitve)/The Social Functionality of Language (Aspects, Criteria, Definitions)*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 325–333.

Rižnar, Igor, 2013: *Antologiziranje in prevajanje poezije*. Koper: Založba Univerze na Primorskem.

Schlamberger Brezar, Mojca, 2009: Metodološki postopki v kontrastivnih raziskavah. Kocijančič Pokorn, Nike (ur.): *Sodobne metode v prevodoslovnem raziskovanju*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 132–144.

Schlamberger Brezar, Mojca, Perko, Gregor in Mezeg, Adriana, 2013: *La syntaxe du français – approche contrastive*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Šavron, Taja, 2016: *Kontrastivna analiza literarnega prevoda. Neža Maurer: Živet, ljubiti in oditi. Doktorska disertacija*. Koper: Univerza na Primorskem.

Toporišič, Jože, 2000: *Slovenska slovnica. Četrta prenovljena in razširjena izdaja*. Maribor: Obzorja.

Toury, Gideon, 1995: The nature and role of norms in translation. Venuti, Lawrence (ur.): *The Translation Studies Reader*. London, New York: Routledge. 198–211.

Vlahovič, Lea, 2018: *Jezikovnostilistična primerjava dveh slovenskih prevodov Flaubertove Madame Bovary in vprašanje zastaranja prevodov. Magistrsko delo*. Ljubljana: Oddelek za prevajalstvo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

Zlatnar Moe, Marija, 2016: Koliko *Hamletov* pravzaprav imamo: primerjava šestih slovenskih prevodov. Žele, Andreja (ur.): *Iz jezika v jezik: Slovenščina v prevodih/Slovenski slavistični kongres, Ljubljana, 23. september 2016*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 21–28.

INTERVJU

Združevanje zgodovinskih in sociolingvističnih pristopov prinaša nove uvide tako v preteklost kot v prihodnost / Bringing together historical and sociolinguistic approaches offers new insights into both the past and the future

Avtorica intervjuja: Monika Kavalir

Mark Richard Lauersdorf je doktoriral na Univerzi v Kansasu, danes pa na Univerzi v Kentuckyju (prav tako v ZDA) predava predmete s področja zgodovinskega, družbenostnega, korpusnega in kontaktnega jezikoslovja. V karieri je pogosto raziskoval in predaval v Nemčiji, Avstriji in na Poljskem, Slovaškem ter Norveškem. Poletni semester 2019/2020 je kot gostujoči predavatelj kljub epidemiji preživel na Oddelku za anglistiko in amerikanistiko na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, kjer je bila njegova gostiteljica Monika Kavalir, ki je z njim tudi opravila pogovor. V zadnjih letih Lauersdorf, ki je doktoriral pod mentorskim vodstvom nam bolj znanega Marca Greenberga, veliko časa in energije vlaga v gradnjo pedagoških in raziskovalnih omrežij na svojem specialističnem področju historične sociolingvistike ter si prizadeva za razvoj novih metodoloških paradigem (zlasti v povezavi z računalništvom in interdisciplinarnim sodelovanjem) in vključevanje novih generacij jezikoslovcev, tudi v okviru združenja NARNiHS – North American Research Network in Historical Sociolinguistics, katerega pobudnik je. Razširjena različica intervjuja v angleščini je objavljena na spletni strani revije *Jezik in slovstvo*.

Dobrodošli v Sloveniji! Tu gostujete na ljubljanskem Oddelku za anglistiko in amerikanistiko, kar je zanimivo glede na to, da imate izkušnje tudi s toliko drugimi jeziki. Kako se delo z angleščino vklaplja v vaš profesionalni profil?

Moje primarno področje dela je historična sociolingvistika, pri čemer veliko delam tudi v računalniškem korpusnem jezikoslovju. Svojo specializacijo navadno

opišem takole: na podatkih temelječe korpusno sociolingvistično raziskovanje zgodovinskih kontekstov z visoko jezikovno variantnostjo in močnim jezikovnim stikom v okolju, ki ga zaznamuje sociopolitična ter sociokulturna kompleksnost. Z uporabo statističnih metod in vizualizacije analiziram podatke, da tako identificiram pomembne jezikovne ter sociohistorične vzorce. Pri tem delu je moje stališče, da so vsi jezikovni podatki dobri podatki in da vsi jeziki sveta na različnih točkah vključujejo zgodovinske kontekste ter podatke, ki me zanimajo s teoretičnega in metodološkega vidika. Čeprav sem se torej izobraževal specifično na področju germanskega jezikoslovja (do neke mere) in slovanskega jezikoslovja (v precejšnji meri) ter hkrati poznam in preučujem več romanskih jezikov, mi torej ni tako pomembna jezikovno specifična narava gradiva, temveč to, kakšna jezikoslovna vprašanja si lahko ob določenem jezikovnem gradivu zastavim. Povabilo Oddelka za anglistiko k poučevanju na področju zgodovinskega jezikoslovja, korpusov in historične sociolingvistike mi je tako omogočilo tesnejše sodelovanje s kolegi specialisti za angleško jezikoslovje ter teoretično in metodološko razmišljanje na podlagi zgodovinskega razvoja angleščine.

Vaše specifično področje zanimanja je historična sociolingvistika, ki je relativno nova disciplina in se trenutno zelo hitro razvija. Kje vidite pomembne koristi združevanja zgodovinskega in družbenostnega pristopa?

Malo za šalo, malo zares bi rekel, da na neki točki ne bomo več imeli neodvisnega zgodovinskega jezikoslovja in neodvisnega družbenostnega jezikoslovja, ker se bodo preprosto vsi ukvarjali s historično sociolingvistiko, saj se na obeh straneh združevanje čedalje bolj kaže kot zanimivo ter vredno upoštevanja. Če smo iskreni, je bil tako v makro- kot v mikrosociolingvistiki vedno prisoten diahroni vidik. Za celovit pogled na variantnost v sedanjem trenutku moramo vsaj do neke mere razumeti, kako variantnost vodi v jezikovne spremembe. Trenutno pač ni mogoče potovati v prihodnost, da bi videli, kje bo sedanja variantnost pripeljala do spremembe, zato pa lahko vidimo, od kod variantnost izhaja in kje je v preteklosti privedla do jezikovnih sprememb. Tako lahko razumevanje teh procesov utemeljimo na zgodovinskih primerih. Če pogledamo zgodnje sociolingvistično delo Williama Labova na otoku Martha's Vineyard, vidimo, da je že tedaj vključevalo diahronijo in mislim, da se danes zgodovinski vidiki na tem področju čedalje bolj upoštevajo. Če po drugi strani pogledamo zgodovinsko jezikoslovje, že dolgo priznavamo, da ne gre samo za jezikovne zgradbe in da se jeziki ne razslojujejo ter spreminjajo v vakuumu. Če gremo nazaj do mladogramatikov, bomo pri marsikaterem od »očakov« primerjalnega jezikoslovja našli trditve, ki omenjajo družbene prvine. Delno je to zato, ker imamo samo tisto jezikovno gradivo, ki se je v zgodovini slučajno ohranilo (tako imamo npr. očuvano gradivo v arhivih neke mestne hiše, ki je bila zgrajena iz kamna, medtem ko iz sosednjega mesta nimamo nič, ker je tamkajšnja lesena mestna hiša zgorela). Katero jezikovno gradivo ostane, je igra naključij, zato se v zgodovinski zapuščini nujno pojavljajo pomanjkljivosti. Znana in pogosto napačno razumljena izjava Labova, da zgodovinsko jezikoslovje temelji na »slabih podatkih«, v širšem

kontekstu pomeni, da je to, kar imamo, pač vse, kar imamo – in da je to gradivo pač omejeno ali nepopolno. Vprašanje zdaj je, kaj narediti, ko nam zmanjka jezikovnega gradiva, kje poiskati pomoč pri interpretaciji? Naredimo lahko to, da poiščemo vse možne vire o kontekstu, v katerem se je ta jezik uporabljal, in da jezikovno gradivo obdamo s temi sociohistoričnimi podatki, kar nam bo, upamo, povedalo več kot samo zbirka struktur na listu papirja. Pri historični sociolingvistici gre točno za to in zdaj imamo čedalje več raziskav in čedalje večjo skupino raziskovalcev, ki si to postavljajo za primarni raziskovalni cilj. Skupaj spajamo dve področji, zgodovinsko in družbenostno jezikoslovje, zaradi koristi, ki jih to prinaša obema: tako boljše vemo, od kod v zgodovinskem smislu izvira sodobna variantnost, in bolje razumemo zgodovinsko variantnost skozi njen socialni kontekst. To se lahko zgodi na več različnih načinov. Na eni strani imamo historične sociolingvistične analize variantnosti na mikronivoju, kjer preučujemo, kako posamezni govorniki v določenem zgodovinskem kontekstu komunicirajo med sabo. Po drugi strani nas zanimajo makrovprašanja, s katerimi se znanstveniki ubadajo že zelo dolgo – standardizacija jezika, jezikovni stik med različnimi skupnostmi, jezikovna asimilacija, jezikovna smrt itd. Ti procesi so bili doslej deležni različnih obravnav, zdaj pa postajamo čedalje bolj pozorni na celovitost jezikovnih in sociohistoričnih podatkov, ki nam omogočajo bogatejšo ter izčrpnjšo sliko.

Katere temeljne študije oziroma vire bi predlagali bralcem, ki bi radi izvedeli več o historični sociolingvistici?

Kot je v navadi na vseh področjih (vsekakor pa znotraj jezikoslovja), tudi v relativno mladi disciplini historične sociolingvistike že opažamo različne poudarke in smeri raziskovanja, kjer avtorji nato kot temeljne ter revolucionarne navajajo različne vire. To je delno stvar »lokalne« perspektive v smislu akademskih in nacionalnih tradicij ter (pod)disciplin. Na splošno pogosto omenjamo članek Weinreicha, Labova in Herzoga iz leta 1968 s kritičnim pregledom zgodovinskega jezikoslovja ter teorij jezikovnih sprememb, kjer avtorji razpravljajo o vprašanih, na katera moramo odgovoriti, da bi razumeli, kako pride do variantnosti in kako se ta širi znotraj jezikovnih sistemov ter skupnosti. Ta razprava je izpostavila temeljne izzive, ki naj jih zasledujemo v historični sociolingvistici, in mogoče prvič formulirala tako dosledno zastavljene področne raziskovalne cilje. Vendar pa je tu treba dodati, da so bila nekatera od osrednjih vprašanj historične sociolingvistike nakazana že prej in da se kaže potreba po ponovnem branju nekaterih zgodnejših avtorjev z več različnih področij, npr. primerjalnega jezikoslovja, antropološkega jezikoslovja ter z začetkov družbenostnega jezikoslovja. Temu prav te dni posvečam veliko pozornosti: Kje so naši zgodovinski začetki? Kje vidimo prva razmišljanja o »družbenem« v zgodovinskem jezikoslovju in »zgodovinskem« v sociolingvistici, davno preden začnemo govoriti o »historični sociolingvistici«? Še eno takšno delo, ki se pogosto navaja kot ključno, je knjiga Suzanne Romaine iz leta 1982, kjer se oznaka »sociohistorična lingvistika« prvič pojavi v naslovu monografije. To je za področje zgodovinskega pomena, saj je disciplina dobila svoje ime. Vendar smo

dediči veliko večje in širše zapuščine, ob čedalje večjem obsegu raziskav ter večji specializaciji sodobne znanosti (na vseh področjih) pa je vredno osvežiti zgodovinski spomin na zgodnje temelje discipline. Bogastvo sodobnih raziskav v historični sociolingvistiki se napaja iz številnih virov in iz dediščine tako zgodovinskega kot družbenostnega jezikoslovja pod vplivom številnih dodatnih strok. Poleg pomembnih mejnikov iz preteklosti je smiselno omeniti *Handbook of Historical Sociolinguistics* (2012) založbe Blackwell kot soliden pregled področja in njegovih številnih delov v zgodnjem 21. stoletju. Ta bo v korist vsakemu, ki bi se rad поблиže spoznal s širokim naborom tem, problemov in izzivov v historični sociolingvistiki ter s teoretično in metodološko podstatjo področja.

Kako bi opisali lastno pot, ki vas je vodila do historične sociolingvistike?

Ko sem začel, sem si želel postati tradicionalni primerjalni jezikoslovec. Študiral sem predmete in knjige o primerjalni teoriji ter metodi, o starih jezikih, kot so pragermanščina, gotščina, praslovanščina in stara cerkvena slovanščina, učil sem se sanskrit, staro grščino ter latinščino – in nato odkril, da mi je najbolj zanimivo vprašanje: Kaj se zgodi, ko zmanjka jezikovnega gradiva in ne moremo reči nič več? Ugotovil sem, da je del, o katerem je *mogoče reči še kaj*, kontekst, v katerem je jezikovno gradivo zgodovinsko »živelo«. Kot rad rečem: »Uporabimo vse podatke!« (z rdečim klicajem). V zgodovini bomo v večini primerov na neki točki izčrpali vse dostopno jezikovno gradivo. Tu se vračam na prej omenjeni koncept, da je dostopno zgodovinsko jezikovno gradivo posledica »igre naključij«, zato je nabor jezikovnih podatkov, ki nam je na voljo, vsekakor omejen. Kam naj se torej obrnemo, da bomo dobili dodatne interpretacije? »Uporabimo vse podatke!« pomeni, da moramo v celoti izkoristiti sociohistorične kontekstualne podatke. Poleg tega ta krilatica pomeni, da moramo tako jezikovne kot sociohistorične podatke iskati tudi na presenetljivih mestih – naj bo to v cerkvenih arhivih, ki vključujejo jezikovne ali družbeno-demografske zapise, v interlinearnih glosah ali v večjezičnih besedilih, ki so primarno napisana v drugem jeziku, vsebujejo pa delčke z relevantnimi podatki, v mestnih zemljevidih, ki morda vključujejo informacije o socialnih omrežjih posameznih govorcev itd. Ko enkrat zberemo vse to gradivo, je pomembno, da ga tudi zares uporabimo in da nismo selektivni pri izbiranju, kaj bomo vključili oziroma izključili (tako pri jeziku kot pri sociohistoričnih podatkih). Preveriti moramo, da smo res zbrali vse in da smo vse tudi uporabili. Če želimo povedati nekaj tehtnega o določeni jezikovni različici, kako bomo vedeli, da je točno, če nismo našli in uporabili vseh jezikovnih in sociohistoričnih podatkov? Moj cilj je torej obravnavati in interpretirati vse razpoložljive podatke, tako da pogledam skozi nova očala, ki zajamejo več podrobnosti in omogočijo ostrejšo sliko. Mislim, da so pristopi, ki skušajo naše interpretativne zmožnosti kar najbolj izkoristiti z »uporabo vseh podatkov«, zelo koristni. Če si ne damo priložnosti, da odkrijemo vse možne vzorce, ne bomo niti vedeli, kaj vse smo zgrešili.

Najbrž vas je prav ta potreba po upoštevanju vseh podatkov pripeljala do tega, da ste se odločili za računalniški pristop? Med pristaši digitalne humanistike so običajno tako znanstveniki, ki cenijo računalnik kot pripomoček za preverjanje postavljenih hipotez, kot tisti, ki v njem vidijo gonilo znanstvenega raziskovanja z idejo, da računalnik uporablja podatke in proizvede rezultate brez bremena vnaprejšnjih teoretičnih pričakovanj. Kje se osebno najdete na tem kontinuumu in v kateri smeri vidite največji potencial za prihodnje raziskave?

Samo z omejeno močjo človeških možganov bi lahko z metodami, kjer uporabimo vse podatke, celo kariero iskali odgovor na eno samo vprašanje. Druga možnost je, da za to vprežemo moč računalniškega procesiranja. Sam svoje delo definitivno vidim na strani podatkovno vodenega (ang. »data-driven«) raziskovanja, pri katerem vnaprej postavim kar se da malo predpostavk in raje pustim podatkom, da mi sami pokažejo vzorce, ki jih morda ne bi odkril, če bi se analize lotil z vnaprejšnjimi idejami o tem, kaj želim in pričakujem. To je povezano s širšim konceptom maksimizacije dostopnega nabora podatkov in orodij. Glede na vprašanje, ki ga raziskujemo, in metode, s katerimi se ga lotevamo, je treba izmenjavo kvantitativnih ter kvalitativnih pristopov razporediti optimalno. Do neke mere lahko pola kontinuum, ki ju opisujete, enačimo z razliko med kvalitativnim delom, ki ga podpremo s kvantitativnimi pristopi, nasproti kvantitativnemu delu, ki se napaja iz kvalitativnih pristopov. V svojem raziskovanju vsekakor želim, da mi podatki najprej pokažejo določene kvantitativne rezultate, tem pa nato absolutno dodajam kvalitativno razumevanje vsega, kar smo se naučili v stoletjih jezikoslovnega raziskovanja. V nedavnem članku (v zborniku, posvečenem Marcu Greenbergu) zagovarjam mnenje, da tega težko pridobljenega strokovnega znanja ne gre kar tako vreči stran. Ramseyjeva teorija pravi, da dovolj velika množica podatkov vedno vsebuje neke vzorce (in stroj, kot je računalnik, jih bo našel); vprašanje za jezikoslovce je, ali so ti na podatkih temelječi vzorci, ki jih z induktivno metodo najdemo v obsežnem gradivu, hkrati tudi jezikovni vzorci. Računalnik nam bo v jezikovnem gradivu rad pokazal tudi vzorce, ki morda jezikoslovno niso relevantni. In prav na tej točki so pomembni kvalitativna plat raziskovanja, področno znanje in vedenje, ki so nam ga dala stoletja znanstvene jezikoslovne misli. Moj pristop je, da moramo začeti s kvantiteto, to pa nato takoj brati kvalitativno, rezultat ponovno analizirati kvantitativno in nato ponovno kvalitativno ovrednotiti v ponavljajočem se ciklu. To pa ne pomeni, da je to edini plodovit pristop. Zelo pomemben je tudi bolj tradicionalni, če lahko tako rečemo, pristop v digitalni humanistiki in družboslovju, kjer najprej izvedemo raziskavo, nato pa sežemo po digitalnih orodjih kot pripomočku za nadaljnje uvide. V tej raziskovalni paradigmi nam digitalna orodja omogočajo, da preizkušene pristope iz časa pred računalniško dobo dodatno nadgradimo na načine, ki niso nujno odvisni od popolnoma kvantitativnih metod. Digitalna orodja v tem primeru predstavljajo dodatne referenčne točke, na katerih lahko svoje raziskovalno delo preverimo, zavrnemo, nadgradimo in podkrepimo.

Nova spoznanja nam lahko nudi tudi sodelovanje s kolegi z drugih področjih, čeprav ima tudi to svoje izzive. Zakaj se vam zdi interdisciplinarno delo tako pomembno? Nam lahko predstavite nekaj primerov interdisciplinarnih računalniških raziskav, v katerih sodelujete in se vam zdijo še posebno zanimive?

Sodelovanje je zahtevno. Resnično interdisciplinarno sodelovanje je grozno težko, vendar pa je veliko ljudi, ki zares verjamejo v sodelovanje in poskušajo z njim; ker pa je tako zahtevno, pridejo samo do neke točke. Kljub temu trdim, da če hočemo delati v historični sociolingvistiki, ki kot disciplina sama po sebi zahteva visoko stopnjo interdisciplinarnega razmišljanja, res moramo sodelovati s socialnimi zgodovinarji, historičnimi sociologi, pa kulturnimi antropologi, kulturnimi oz. družbenimi geografi ter zgodovinskimi jezikoslovci, sociolingvisti, arhivisti in strokovnjaki za popise prebivalstva ter zbiranje demografskih podatkov – in lahko bi našteval še naprej. Pogosto je že dovolj težko najti sorodnega historičnega sociolingvista, s katerim lahko dobro sodeluješ, kaj šele nekoga, ki je šel skozi povsem drugačno strokovno usposabljanje in ima drugačno perspektivo. Vendar mislim, da si moramo namensko čedalje bolj prizadevati za takšne stvari, če želimo, da stroka napreduje. Lahko se trudimo sami zase, a brez celovitega usposabljanja na vseh teh drugih področjih, ki so vpletena v raziskavo, bomo daleč od tega, da bi raziskovanje dalo maksimalne rezultate. Neverjetno težko je delati z drugimi, toda najti moramo načine, da to počnemo. Svoje delo lahko dodatno preverimo že s tem, da se pogovorimo s kolegom iz druge stroke. Znotraj digitalne humanistike delam z veliko ljudmi, ki izhajajo iz tistega drugega pola, da torej širijo svoje raziskave v smeri, kjer uporabljajo digitalna orodja za dopolnitev obstoječemu delu, ne da bi z njimi nadomestili prejšnje metode ali prestopili v popolnoma drugačno raziskovalno paradigmo. Če tako kot jaz delaš na področju računalniške analize jezika, še zlasti v zgodovinskem smislu, kar skoraj vedno pomeni, da delaš s pisnimi besedili (rudarjenje besedil in računalniško nadgrajena analiza množičnih besedilnih podatkov), to odpira vrata za sodelovanje s skoraj vsakim, ki želi pridobiti informacije iz določenih besedil. Sodeloval sem že z zelo različnimi strokovnjaki, od politologov do zgodovinarjev in profesorjev računovodstva! Na univerzi, kjer trenutno delam, gradim in spodbujam univerzitetno skupino za rudarjenje besedil ter analizo besedilnih podatkov, ki združuje vse stroke, vključno z medicino. Na vseh področjih, kjer medicinski strokovnjaki zbirajo zapise o obravnavi pacientov, kjer pacienti pišejo dnevnik o učinkih medicinskega poskusa, in v podobnih pisnih kontekstih, imajo velike količine besedilnega gradiva. Tudi to je primer ideje »Uporabimo vse podatke!« Iz laboratorijskih vzorcev in testov lahko pridobimo samo nekatere podatke in poraja se spoznanje, da lahko diagnostiko dopolnimo z rudarjenjem tega ogromnega bogastva besedilnih podatkov v iskanju vzorcev, ki lahko pokažejo pomembne značilnosti. Recimo da klinično preizkušamo novo zdravilo in prosimo paciente, naj svoje vsakodnevne izkušnje beležijo v dnevniku. Če uporabimo korpus zbranih dnevnikov posameznikov kot besedilne podatke, lahko poiščemo skupne besedilne značilnosti v izrazih, ki jih ljudje uporabljajo za opisovanje svojih izkušenj, kar je lahko vir informacij, kdo ima v tem medicinskem poskusu kakšne koristi ali učinke. Medtem ko pri tovrstnem rudarjenju medicinskih

besedil še nisem neposredno sodeloval, pa sem že delal skupaj s kolegi s področja računovodstva, kjer je šlo za finančna in borzna poročila. Njihovo vprašanje je, ali lahko rudarimo npr. strokovna poročila o finančnih dobičkih in izgubah, tako da bolje razumemo, kaj se dogaja s podjetji, ko njihove delnice naraščajo oziroma padajo. V skladu s konceptom »Uporabimo vse podatke!« vse to pomeni, da ne glede na disciplino zajemamo čedalje številčnejše in bolj raznolike podatke ter z njimi izboljšamo svoje analize in interpretacije. V tem primeru uporabimo jezikovne vzorce kot vir za interpretacijo neverjetno različnih stvari, kjer ne gre za jezikoslovno interpretacijo jezikovnega gradiva, temveč uporabimo pojavljanje vzorcev v jezikovnem gradivu skupaj z drugimi vrstami podatkov. Takšno široko zastavljeno sodelovanje je fascinantno samo po sebi in hkrati stimulatивно, saj me vodi v drugačno razmišljanje o lastnem jezikoslovnem delu.

Kako kot klasično izobraženi jezikoslovec, ki ga fascinirajo nove metode in digitalna orodja, vidite vpliv današnjega in prihodnjega tehnološkega razvoja na jezikoslovne študije? Kaj bi moralo biti po vašem mnenju del »osnovne opreme« študentov, ki bodo želeli delati na področju jezikoslovnih raziskav?

Ta zgodba ima dve povezani plati. Najprej moramo vedeti, da ni nujno, da se bo vsak študent jezikoslovja tudi dejansko ukvarjal ali želel ukvarjati z jezikoslovnimi raziskavami; želimo torej, da pridobijo jezikoslovne kompetence, ki jih bodo lahko uporabili na raznovrstnih področjih. Tako je vprašanje, kakšno usposabljanje je primerno za študente jezikoslovja, ki bodo pozneje delali na različnih drugih področjih, in po drugi strani povezano vprašanje usposabljanja profesionalnih jezikoslovcev za različne vloge (naj bo v zasebnem sektorju ali v akademskem svetu) ter znanj, ki jih bodo ti potrebovali. Moj odgovor najbrž ne bo presenetil: mislim, da bi vse morali usposobiti za računalniško delo s podatki – to preprosto zahteva narava sveta, v katerem trenutno živimo. Če lahko med svojimi kvalifikacijami navedeš, da obvladaš analizo besedilnih podatkov, se lahko zaposliš na zelo različnih področjih in počneš zelo različne stvari. Hkrati je to pomembno in potrebno za družbo. Mislim, da je usposabljanje jezikoslovno ozaveščenih podatkovnih analitikov ena najboljših stvari, ki jih lahko naredimo za skupnost, saj imamo v tem hipu toliko ljudi brez jezikoslovnega ozadja, ki se ukvarjajo z analizo podatkov, ne da bi resnično razumeli, kako jim lahko jezikoslovna znanost pomaga pri analizi rezultatov, ki se jim zdijo potencialno pomembni za interpretacijo družbenih vzorcev in trendov. Več ljudi kot bo vedelo, za kaj gre pri jezikovnih vidikih podatkovne analize, boljše nam bo šlo kot družbi. Če pa pogledamo z vidika jezikoslovnega raziskovanja, pogosto trdim (in to je seveda moje osebno pristransko mnenje!), da jezikoslovci nismo nič drugačni od zgodovinarjev, psihologov ali strokovnjakov za računovodstvo, ki ta orodja uporabljajo za pomoč pri svojem delu, in da lahko vsakemu jezikoslovcu koristi, če ima nabor orodij, ki mu omogočajo računalniško, s podatki obogateno ali celo na podatkih temelječe znanstveno preverjanje in odkrivanje. Menim, da je pri delu na kateremkoli področju, od tistih osrednjih – fonetika, fonologija, morfologija, sintaksa, semantika, pragmatika, leksika – pa do vseh možnih podpodročij – psiho-

in nevrolingvistika, usvajanje jezika, zgodovinsko jezikoslovje, sociolingvistika itd. – koristno, če zberemo vse dosegljivo gradivo in uporabimo računalnik, da pregleda vso to množico podatkov. Tako vidimo, če v analizi še kaj manjka, ali teorijo preverimo z računalniškim modelom, da vidimo, če bo neprizanesljivo računalniško preračunavanje pokazalo kakšno podrobnost, ki jo lahko nato vključimo v model, ki smo si ga zamislili. To je še eno v naboru orodij, ki jih lahko uporabimo in ki nam omogočajo dodatno perspektivo v jezikoslovnem razmišljanju, analizi ter komunikaciji.

Kot lahko potrdijo vaši študenti, je poučevanje vaša velika strast in navduševanju za jezikoslovje posvečate veliko časa in energije. Kako se vam glede na vašo izkušnjo – ki je resnici na ljubo zelo posebna zaradi gostovanja med epidemijo – zdita pristop k poučevanju jezikoslovja in visoko šolstvo na splošno v Sloveniji drugačna v primerjavi s situacijo v Severni Ameriki ter drugod po svetu?

Mislim, da se ne glede na področje pristopi k izobraževanju naslednje generacije strokovnjakov razvrščajo na spektru med dvema poloma. En ekstrem je ustvarjanje natančne kopije sedanje generacije, kjer ustvarjamo mini klone samih sebe in jih pošljemo v svet, naj počnejo točno to, kar smo počeli mi: Na drugi strani spektra je pristop, podoben veliki samopostrežni trgovini, kjer je na policah na voljo vse in si študenti lahko izbirajo sami brez omejitev, tako da jim pustimo početi, karkoli jih zanima, brez vsakega vodenja. Mislim, da danes ne bomo nikjer več našli takšnih ekstremov, so pa nekateri izobraževalni sistemi bolj nagnjeni k replikaciji, drugi pa bolj odprti za samostojno študentsko raziskovanje in odkrivanje. Rekel bi, da se Severna Amerika večinoma nagiba k samopostrežnim programom z veliko proste izbire, medtem ko se zdijo številna evropska okolja bolj nagnjena k usmerjenim, predpisanim programom. Glede na to, kar sem sam doživel, in glede na pogovore ter prebrane vsebine o arhitekturi tukajšnjega sistema, se mi zdi, vsaj ko gre za Univerzo v Ljubljani, da so morda v večji meri poudarjene vnaprej določene vsebine, vendar ne nujno z idejo, da bi »moralo študenti početi točno tisto, kar smo mi«. Zdi se, da so programi v večji meri predpisani in se pričakuje, da bodo študenti skupinsko poslušali skupne predmete v določenem vrstnem redu, vendar to ni edini način izvedbe, temveč je v sistem vgrajena tudi določena količina izbirnih predmetov. Kakor vidim, obstaja na najvišjih stopnjah izobraževanja možnost, da študent dela na področjih, ki niso nujno enaka tistim, na katerih dela mentor, fleksibilnost mu torej omogoča svobodo izbire. Mislim, da gre tu za zlato sredino, kjer je več predpisanega kot v večini severnoameriških okolij, ki jih poznam, hkrati pa več odprtosti kot v nekaterih drugih evropskih kontekstih, ki so mi poznani. Ko gre za uveljavljene koncepte v stroki, je pomembno zagotoviti, da študenti pridobijo trdno osnovo, vendar hkrati menim, da jim je pomembno omogočiti, da najdejo svojo pot in poiščejo svoje lastne, nove povezave med različnimi jezikoslovnimi elementi.

Zdi se, da je zunaj Slovenije veliko zanimanja za slovensko gradivo, zunaj Slovaške za slovaško gradivo itd. Zakaj so slovanski jeziki – in med njimi slovenščina – zanimivi za jezikoslovce po vsem svetu?

Slovanska jezikovna družina predstavlja skupino tesno povezanih jezikovnih različic, ki pa vendarle izkazujejo bogato raznolikost. Gre za stanje precejšnje zgodovinske in geografske bližine in hkrati za širok razpon različnih družbenih ter zgodovinskih kontekstov. To pomeni, da raziskovanje slovanskih jezikovnih različic v času in prostoru omogoča vpogled v zelo zanimivo ter raznoliko gradivo, ki daje znanstveno zanimive in relevantne rezultate. To velja ne glede na to, ali govorimo o dialektologiji, sociolingvistiki (tako sodobni kot zgodovinski), procesih standardizacije jezika, ideologiji knjižnega jezika, jezikovni zakonodaji ali o primerjalnem jezikoslovju, ki se ukvarja z rekonstrukcijo praslovanščine in predniki današnjih sodobnih hčerinskih jezikov. To velja tudi z vidika dejstva, da gre za en sam velik jezikovni kontinuum, kjer se pojavljajo sociohistorična vprašanja sociopolitičnih enot in njihovega preoblikovanja ter kjer se to veliko polje geografsko razprostrtega gradiva deli v različne dele celote. **Če na to pogledam skozi prizmo historičnega sociolingvista, kjer se to veliko polje geografsko razprostrtega gradiva v zgodovini nenehno deli v nove in drugačne dele celote: visoka stopnja variantnosti, primeri tesnega jezikovnega stika, v mnogo slovanskih okoljih imamo dolgo pisno tradicijo, kar pomeni zgodovinske zapise, opazujemo pa lahko tudi kompleksno sodobno narečno situacijo s čudovitim jezikovnim gradivom.** Vse to omogoča, da se poglobimo in vidimo, kako so se skozi čas posamezne jezikovne različice razvijale, spreminjale, vplivale ena na drugo, ločevale in ponovno združevale tako v geografskem kot sociokulturnem ter geopolitičnem smislu. V slovanskih jezikih se tako najde »nekaj za vsakega«, če sploh ne omenjam, da gre za veliko vejo indoevropske jezikovne družine. In pri tem se še sploh nisem dotaknil vidika formalnega jezikoslovja – v slovanskih jezikih namreč najdemo številne »eksotične« strukturne značilnosti v glasoslovju, oblikoslovju, skladnji, pomenoslovju in besedoslovju, ki omogočajo, da predstavljamo meje formalnih teorij ter preizkušamo nove jezikoslovne metode.

Znanstveniki, kot ste vi in vaš mentor pri doktoratu Marc Greenberg, se ukvarjate z jeziki, ki imajo zelo močno lokalno tradicijo ter domače jezikoslovce z izostrenim občutkom za posebnosti sociokulturne situacije in razvoja. Kakšne dodatne perspektive lahko ponudi pogled od zunaj?

To je zanimivo vprašanje, na katerega me je opozoril Marc Greenberg, ko sva se pogovarjala o izbiri doktorske teme. Pri raziskovanju določenega jezikovnega konteksta vsak od nas nosi s seboj dediščino akademske skupnosti, kjer se je izobrazil, in glede na to prinaša svoj, drugačen znanstveni pogled. To ne more biti nikoli slabo, saj omogoča, tako vsaj upamo, da različni raziskovalci z različnim znanstvenim poreklom zastavljajo različne vrste vprašanj in tako nenehno dodajajo nove načine razmišljanja o temi ter gradivu, kar lahko potencialno vodi do novih interpretacij in odkritij. Takšno delovanje je dragoceno za katerokoli okolje in bi ga

prav tako priporočil severnoameriški znanstveni skupnosti, ki – kot je značilno za večino akademskih okolij – drugih tradicij včasih morda ne upošteva. Vsaki znanstveni tradiciji lahko koristijo zunanji vpogledi. Pri doktorskem raziskovanju me je Marc spodbujal k delu na slovaškem gradivu, na katerem so delali številni jezikoslovci iz slovaške perspektive znotraj slovaškega znanstvenega konteksta, z mislijo, da bi lahko bila koristna raziskava iz zornega kota nekoga, ki se je izobraževal v drugačni akademski tradiciji. Danes tudi sam spodbujam takšno navzkrižno oplajanje idej iz številnih znanstvenih tradicij pri obravnavi katerega koli vprašanja na katerem koli področju jezikoslovja in seveda še posebej v historični sociolingvistiki.

Ko ravno govorimo o slovanskih jezikih, kako pa kaj vaša slovenščina? Ali pričakujete, da boste nekoč tudi sami raziskovali historično sociolingvistiko slovenskega jezika?

(Smeh) Moja slovenščina se pasivno izboljšuje. Trenutna svetovna zdravstvena kriza mi žal ne omogoča, da bi se bolj dejavno ukvarjal z jezikom, saj veliko časa preživljam v stanovanju, kjer govorim večinoma sam s sabo - slovensko pa govorim slabo, zato to ni najboljši način za izboljšanje. Je pa to nekaj, kar bi si želel izboljšati, saj slovenščina ponuja čudovito gradivo za historične sociolingvistične raziskave. Ima vse, kar bi si lahko pozelel – verske konflikte, politične konflikte, nove meje, stare meje, na novo postavljene in prestavljene meje, neverjetno raznoliko narečno sliko, kontaktne vplive z vseh strani, tako v stikih z zelo sorodnimi kot manj sorodnimi ter genetsko in tipološko nesorodnimi jeziki, pa tudi relativno dolgo pisno tradicijo. Pasivno znanje slovenščine mi bo pomagalo, da bom lahko dostopal do znanstvenih del v slovenščini in analiziral zanimivo zgodovinsko gradivo, aktivno znanje jezika pa bo ključno, da bom lahko ustrezno in primerno komuniciral s kolegi. Nikakor namreč ne pričakujem, da bi morali z mano vedno govoriti samo angleško, temveč bi si želel, da bi skupaj govorili tudi slovensko in bi bile tako možnosti za komunikacijo in sodelovanje še boljše. Nisem pa še čisto na tej točki.

OCENE IN POROČILA

Michal Habaj, Dana Hučková idr.: *Modernizmus v pohybe*. Bratislava: VEDA Vydavateľstvo SAV, 2019.

V monografiji *Modernizem v gibanju (Modernizmus v pohybe)* so predstavljene študije primerov modernizma v slovaški literaturi, napisani v obdobju od začetka 20. stoletja do vključno 40. let 20. stoletja. Osredotoča se na oblike, težnje in vidike modernizma v slovaški literaturi v interakciji s štirimi področji: z vprašanji modernizma, zlasti z vlogo žensk, ženske emancipacije, vlogo mesta, človeka ter množice, s posodobitvijo literarnih vrst in zvrsti (poezije, proze ter drame) in z modernizacijo podob. Zadnja poglavja so namenjena premisleku o institucionalizaciji modernizma, natančneje nastanku revij, skupin, društev in gledališča v tem obdobju. Čeprav je poudarjeno, da so perspektive izbranih pristopov in interpretacijska orodja posameznih avtorjev tega obdobja različni, skupaj kažejo sintetizirajoč pristop k temi modernizma. Vsekakor je monografija poglobljeno delo, ki široko in celostno posega na vsa pomembnejša literarna področja (tistega) časa in poskuša na novo osvetliti obdobje modernizma v Slovaški literaturi.

Monografija namreč odraža široko razumevanje izraza modernizem, ki vključuje več različnih pomenov, kar poskušajo različni avtorji tudi identificirati v več poglavjih. Dokazujejo, da percepcija izraza modernizem izhaja iz pomembne preobrazbe, ki je vplivala na celotno evropsko kulturo in civilizacijo v tistem času, saj so mnoge ra-

dikalne spremembe ob prelomu iz 19. v 20. stoletje ter njegovi prvi polovici vplivale na tvorbo sodobne estetike in umetnosti ter pomembno vplivale na oblike slovaške literature. Slovaško kulturo in umetniško okolje je določil spopad med nacionalnim ter svetovljanskim, ki je v monografiji interpretiran tudi kot konflikt med konservativizmom in modernizmom. Konflikti so nastajali zaradi želje po nacionalnem značaju slovaške kulture na eni in avtonomnim položajem umetnosti na drugi strani, ki so jo zahtevali modernistični umetniki. Drugi problem raziskovanja modernizma, ki ga izpostavlja monografija, je njegov odnos do tradicije. Čeprav je zgodnji modernizem še sledil tradiciji romantizma, se je več vej poznega modernizma od njega radikalno ločilo, saj je romantika postala sinonim za konservativnost, zato modernizem ni več videl smisla v razvijanju določenega odnosa s preteklostjo niti ni želel črpati iz nje. Ravno nasprotno so zagovarjali idejo po ločitvi od nje in neodvisnosti pri uveljavljanju v sedanjosti.

Publikacija je razdeljena na dva dela. Prvega z naslovom *Preobrazbe in novosti*, ki vključuje članke, povezane z novimi temami, pa tudi z razvojem in oblikami izbrane modernistične poetike, ter drugega z naslovom *Procesi in okoliščine*, ki presega tradicionalni literarnozgodovinski okvir sledenja kronologiji in zgodovinski kontinuiteti ter se pomika k

jedru problema identifikacije modernizma. Pristop k interpretaciji izbranih besedil in raziskovanju njihovih poetik, podob ali tematsko-motivnih kompleksov pomaga prepoznati modernistične paradigme, opredeliti elemente usmeritve, ki jih delijo, ter zajeti tipološke oblike modernizma, katerih naravo in značaj je mogoče bolje razumeti, če se pri tem upoštevajo pogoji, okoliščine ter kontekst modernizma, ki se je takrat vzpostavil v slovaškem kulturnem okolju. V tem smislu monografija ne prispeva le k slovaški literarni zgodovini, temveč posega na polje kulturne zgodovine.

Dana Hučková se v poglavju *Ženska emancipacija* kot literarna tema ukvarja s feminizmom in tako imenovano žensko problematiko, ki prodira v organizem nacionalne literature, ter s kulturno razpravo, ki so jo sprožila literarna dela in javni govori Hane Gregorove. Izpostavlja namreč, da se je na Slovaškem vprašanje ženske emancipacije oblikovalo v diskurzu slovaškega nacionalnega gibanja. Slovaško žensko gibanje je bilo del nacionalnega gibanja, vendar je imel nacionalizem vseeno prednost, zaradi česar je feminizem ohranjal drugoten pomen. Feministični diskurz je prvi uvajal Ivan Kasko z romanom *Naši (Naši)*, ki je bil objavljen že leta 1907 in v katerem je podajal literarno različico resničnega predavanja o oblikah sodobnega ženskega gibanja v praški družbi.

V poglavju z naslovom *Modernistične težnje* Katarína Cupanová razmišlja o dramah Jožefa Gregorja Tajovskega *Novo življenje (Nový život)* in *Greh (Hriech)*. Razmišlja o premiku avtorske poetike Tajovskega v prvem desetletju 20. stoletja k modernistični drami. Kot dramatik se Tajovsky osredotoča na etična vprašanja, moralni boj in dramatičen razvoj posameznih protagonistov. Njegov poudarek je na življenjski resničnosti. V slovaški

dramski produkciji obe prej omenjeni drami predstavljata novo vrsto t. i. analitične drame, ki ima še vedno nekatere elemente realistične upodobitvene metode, toda vsebina, teme, motivi, izrazna sredstva in liki napredujejo premike v smeri modernistične drame. Temeljijo na kritični situaciji, tragični zgodbi ženskega lika, ki se bori s svojim delom.

V poglavju *Človek, DAV in mesto: Nekrofilčni in vitalistični vidiki poetike DAV* v povezavi s podobo družbene resničnosti Michal Habaj preučuje dinamiko modernizma v slovaški poeziji, napisano v 20. letih 20. stoletja, na podlagi raziskovanja izvirmega pisnega vira in novega branja avtorjev DAV. Ugotavlja, da je desetletju po državnem udaru leta 1918 sledilo obdobje civilizacijskega razcveta in modernizacije Slovaške z urbanizacijskimi procesi ter kulturnimi in družbenimi preobrazbami, ki so se v glavnem kazale v Bratislavi. Realnost sodobnega mestnega življenja je v slovaško poezijo v spoštljivo obliko vnesla pesniška zbirka Jána Smreka *Galopski dnevi (Cválajúce dni)* leta 1925.

Nadrealizem kot avtonomni tip poetike v kontekstu slovaškega modernizma v 30. in 40. letih 20. stoletja predstavlja Jaroslava Šaková v poglavju *O novostih nadrealizma* v modernistični literaturi in likovni umetnosti. Osredotoča se na razjasnitev odnosov med slovaškim nadrealizmom in češkim nadrealizmom ter na sodelovanje med likovnimi umetniki in nadrealističnimi pesniki. Ker se je sestava nadrealistične skupine s časom spreminjala, si postavlja vprašanje, ali lahko vizualne umetnike zaradi njihovega posebnega položaja šteje za člane skupine.

Drugi del monografije *Procesi in okoliščine* se osredotoča na področje literarnega in kulturnega življenja ter evolucijske oblike drame. V poglavju *Revija Hlas in njeno poslanstvo* modernizacije na področju literature in umet-

nosti Andrea Draganová s posebnega vidika obravnava gibanje Hlas in njegovo dejavnost na prelomu stoletja. Načini oblikovanja in formuliranja njihovega manifesta ter oblike polemik o vsebini in usmerjenosti slovaške literature ter kulture, ki se jim je v obdobju med leti 1898–1904 pridružila skupina Hlas, opozarjajo na dejstvo, da je bilo izpolnjevanje teh ciljev manifesta prej ideološko in estetsko kot pa razlikujoče ter strukturirano glede na posebne, delno opredeljene ravni.

Poglavje Oblikovanje združenj kot element družbene modernizacije: Poklicne organizacije in interesne skupine slovaških pisateljev po nastanku Češkoslovaške Dane Hučkové sledi procesom institucionalizacije literarnega ter kulturnega življenja v prvem desetletju po državnem udaru. Z ustanovitvijo Češkoslovaške republike je območje slovaške kulture dobilo močan in obsežen zagon, ki ga običajno označujejo kot kulturni razcvet. Ustanovljene so bile številne nove institucije, vključno z različnimi društvi in združenji. Pisatelji in drugi umetniki so bili zainteresirani za poklicno združevanje. Jeseni 1919 je bilo ustanovljeno Društvo slovaških umetnikov, leta 1921 Forum slovaških umetnikov in leta 1923 Društvo slovaških pisateljev. Monografija poudarja, da ni nobenega dvoma, da je periodika literature, umetnosti in kulture izpolnjevala ključno funkcijo pri spodbujanju modernističnih idej ter prizadevanjih v takratnih literarnih razmerah, vendar položaj modernističnih revij in kritik v sodobnem literarnem diskurzu nikoli ni bil raziskan kot celota.

Poglavje Modernizacijske tehnike kot tema v slovaški medvojni literaturi v revijah *DAV* in *Elán* Karla Chibe se osredotoča na predstavitev narave ključnih člankov, razprav in polemik, ki odražajo oblike modernističnih estetskih tehnik v slovaški medvojni literaturi.

Na primeru levičarske revije *DAV* raziskuje obdobje 1924–1935, medtem ko je revija *Elán* z rekonstrukcijo modernističnih estetskih pogledov in s širšim ideološkim dometom zaznamovala obdobje 1930–1938. Pravi, da je imel *DAV* od samega začetka ideološko ločen pregled, kjer so družbena in politična vprašanja oblikovala tematiko estetike in določala odnos do estetskih in literarnih problemov, revija *Elán* pa po drugi strani ni bila usmerjena v predstavitev določenega estetskega ali ideološkega manifesta. Način, na katerega so razumeli modernistično umetnost, je bil veliko bolj svoboden, osredotočen na celo vrsto obstoječih estetskih pobud z ambicijo vključevanja informacij o tuji, predvsem pa o slovaški umetnosti in literaturi. Csiba ugotavlja, da so razpravam in člankom, objavljenim v obeh revijah, skupne tematike sodobne družbene literature ali poetizma.

Preobrazbe v tipu poetike slovaške drame po nastanku Češkoslovaške in v naslednjih desetletjih ter odnos med njimi in razvojem gledališča na Slovaškem raziskuje Dagmar Kročanová v poglavju Institucionalizacija slovaškega gledališča in moderne slovaške drame med leti 1920–1948. Profesionalno slovaško narodno gledališče je bilo ustanovljeno leta 1919 v Bratislavi kot ustanova, ki naj bi pomagala pri promociji češkoslovaške kulture v narodno in jezikovno raznolikem mestu. Navdih za razvoj slovaške drame in gledališča so pogosto prihajali iz češkega okolja, ki je bilo povezano z državnostjo, konceptom češkoslovaštva, vključno z jezikovnim vprašanjem. Češki gledališčniki so v 20. letih 20. stoletja slovaško okolje uvajali v poetiko gledališkega ekspresionizma, v 30. letih pa v poetiko in gledališke poskuse praškega gledališča D-34. V obdobju 1920–1948 je slovaška drama doživela proces odstopanja od realizma. Med pomembnimi temami so bili pomisleki in dvomi glede

usmeritve družbe in človeštva. Več predstav je obravnavalo problem družbe in jaza. Po drugi strani je bila dramatika povezana s sodobno poezijo in prozo, saj so se vse zvrsti podobno odzivale na estetska ter literarna gibanja.

Slovaška literarna veda modernizem kot širšo oznako uporablja za literaturo prve polovice 20. stoletja, kamor vključuje moderno, modernizem in avantgarde, v ožjem smislu pa pojem modernizem uporablja za tendence po letu 1918. Monografija tako celostno in

poglobljeno pristopa k večkrat obravnavanem vprašanju tega obdobja ter hkrati na novo osvetljuje in prevprašuje njegov razvoj ter vplive v slovaškem prostoru. Gre za poglobljeno, interesantno delo, ki vabi k branju in širšemu razumevanju slovaške literature ter kulture.

Ana Rakovec
Filozofska fakulteta
Univerza v Ljubljani
ana.rakovec22@gmail.com

ABSTRACTS

AVTORICE IN AVTORJI
